



Kuge, lakote in vojske- *reši nas, o Gospod!*

Kranjska v prvem letu vélike vojne



ZAL

Zgodovinski arhiv Ljubljana



Kuge, lakote in vojske- *reši nas, o Gospod!*

Kranjska v prvem letu vélike vojne



Zgodovinski arhiv Ljubljana

Kuge, lakote in vojske – reši nas, o Gospod!
Kranjska v prvem letu vélike vojne

Priprava razstave in zbornika:

Elizabeta Eržen Podlipnik, Hana Habjan, Mira Hodnik, Marija Kos,
mag. Marjana Kos, dr. Dragan Matić, Barbara Pešak Mikec,
Judita Šega, Barbara Žabota

Tehnični urednik:

Jože Suhadolnik

Lektoriranje:

Mija Mravlja

Prevodi:

Hana Habjan (angleščina), Estera Deželak (lektura angleških besedil),
Dunja Mušič (nemščina)

Obdelava fotografij:

Tina Arh

Oblikovanje:

GALdesign

Tisk:

Tiskarna Januš

Naklada:

1.100 izvodov

Izdal in založil:

Zgodovinski arhiv Ljubljana

Zanj odgovarja:

dr. Dragan Matić

Finančna sredstva je zagotovilo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

© Avtorske pravice ima Zgodovinski arhiv Ljubljana

Ljubljana, 2014

Kazalo

- 5 *Dragan Matić*
Zborniku na pot
- 7 *Judita Šega*
Kranjska pred prvo svetovno vojno
- 13 *Dragan Matić*
Kratek oris političnega razvoja na Kranjskem ob začetku
vélike vojne s poudarkom na političnih deliktih
- 23 *Barbara Žabota*
Zadnje potovanje prestolonasledniškega para
- 30 *Marjana Kos*
Kaj v vsakdanje življenje prinese vojna?
- 39 *Barbara Pešak Mikec*
Si to še ti, Ljubljana? Spremenjena podoba mest v zaledju
vélike vojne na primeru Ljubljane, julij 1914–maj 1915
- 47 *Judita Šega*
V naše kraje pridejo begunci
- 55 *Marija Kos*
»Hudi časi – ni videti rešitve.« Osebni pogledi na vojno
- 61 *Elizabeta Eržen Podlipnik*
Dobrodelnost in pomoč vojakom ter prebivalstvu na Kranjskem
v prvem letu prve svetovne vojne
- 67 *Hana Habjan*
Gospodarstvo in aprovizacija v prvem letu prve svetovne vojne
- 72 *Mira Hodnik*
Nova vojna – vstop Italije v vojno in boj za slovensko ozemlje

Zborniku na pot

Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana o vsakdanjem življenju na Kranjskem v začetnem letu prve svetovne vojne obeležuje stoto obletnico usodnih dogodkov – tako za Evropo kot za Slovence. Vojna bi morala biti po takratnem večinskem mnenju kratka in zmagovita, prinesla bi morala slavo domovini, hkrati pa zadovoljstvo in ponos državljanom. V resnici je bila vojna dolga in mučna. Razrušila je stabilen, varen in predvidljiv svet velikih evropskih monarhij. V življenje slehernika je prinesla bedo, razočaranje, negotovost in pesimizem, pa tudi sprijaznenost, da so krutost do sočloveka in množični masakri nekaj sprejemljivega. Velika vojna je vstopila v življenje resnično vsakega posameznika in mu korenito spremenila predstave o svetu, družbi in ljudeh.

Predmet raziskovanja avtorjev razstave – arhivistov Zgodovinskega arhiva Ljubljana – so bili procesi oziroma tegobe v vsakdanjem življenju prebivalcev Kranjske v prvem letu vojne. Ker je Kranjska predstavljala zaledje fronte, nas je zanimalo, katere so bile tiste korenite spremembe, tj. procesi, ki so se kasneje v štirih letih le še stopnjevali in temeljito spremenili mentaliteto prebivalcev, ne nazadnje mentaliteto nas, zanamcev teh ljudi, o katerih govori razstava, in kako so se naši predniki in njihove skupnosti organizirali in odzivali na stiske in zaostrene razmere na vseh področjih bivanja. Vse to smo skušali kar najbolj nazorno prikazati z našim lastnim arhivskim gradivom, ki smo ga dopolnili tudi z gradivom drugih ustanov, ter naša spoznanja prenesti čez stoletno časovno bariero.

Verjamem, da smo se v tem naporu vsaj malo tudi sami spremenili. V več kot pol leta se nas je devet avtorjev razstave iz vseh petih enot Zgodovinskega arhiva Ljubljana navadilo, da se med seboj poslušamo, izmenjujemo izkušnje in podatke o gradivu, da drug drugemu pomagamo in sodelujemo kot prava ekipa. Pričujoča razstava ravno v teh elementih pomeni nekaj novega, saj predstavlja uspešen zaključek projekta, kakršnega Zgodovinski arhiv Ljubljana do sedaj še ni izpeljal. V svojem imenu se na tem mestu prav posebej zahvaljujem avtorjem razstave in ostalim sodelavcem za njihovo požrtvovalnost in zelo dobro medsebojno sodelovanje.

Posebna zahvala gre Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije kot poglavitnemu financerju razstave ter Mestni občini Ljubljana in Inštitutu za novejšo zgodovino kot pomembnima partnerjema pri tem projektu. Bistveni delež k izvedbi zastavljenega cilja so prispevali tudi vsi sponzorji in donatorji, ki so naštetih na koncu zbornika. Brez njihovega razumevanja in finančne podpore razstava in spremljajoči zbornik strokovnih razprav ne bi zagledala luči sveta v taki obliki, kot ju imamo danes pred seboj.

Upam, da bo naša razstava naletela na ugoden odziv in zanimanje občinstva v vseh krajih, kjer bo gostovala. S sodelavci si želimo, da bi se tudi zaradi našega prispevka vedenje o tem pomembnem obdobju iz naše relativno bližnje preteklosti preneslo na kar se da širok krog ljudi.

Dr. Dragan Matić
direktor

Judita Šega

Kranjska pred prvo svetovno vojno



Kranjska je bila le ena od dežel v mozaiku velike in nacionalno pisane avstro-ogrske monarhije. SI_ZAL_ŠKL/0283, Zbirka zemljevidov, Dr. H. Lange Volksschul-Atlas, 1893.

Kranjska je bila pred prvo svetovno vojno edina slovenska dežela v avstro-ogrski monarhiji z večinskim slovenskim prebivalstvom. Njene meje so se dokončno izoblikovale v začetku 19. stoletja po odhodu Francozov in vrnitvi v okvir avstrijskega cesarstva. Po ureditvi iz leta 1849 je bila kronska dežela, ki je od leta 1867 spadala v avstrijski del dvojne monarhije, na čelu katere je bil cesar Franc Jožef I. Obsegala je 9.954 km² ozemlja, ki je vključevalo današnjo Gorenjsko, Dolenjsko, Belo krajino in Notranjsko, v njenih mejah sta bili tudi Idrija in Vipava. Pred prvo svetovno vojno je bila upravno razdeljena na 11 okrajnih glavarstev (Črnomelj, Litija, Ljubljana okolica, Logatec, Kamnik, Kočevje, Kranj, Krško, Novo mesto, Postojna, Radovljica) in deželno stolno mesto Ljubljana. Znotraj okrajnih glavarstev je bilo 32 sodnih okrajev¹ in 368 občin.²

Državno vejo oblasti na Kranjskem sta predstavljala deželna vlada in deželni predsednik; to funkcijo je pred prvo svetovno vojno opravljal Teodor baron Schwarz. V okvir državne uprave so kot njena najnižja stopnja spadala tudi okrajna glavarstva z okrajnimi glavarji na čelu. Glavni organi deželne samouprave so bili deželni zbor, deželni odbor in deželni glavar, ki ga je iz najmočnejše stranke v deželnem zboru imenoval cesar. Zadnji kranjski deželni glavar je bil dr. Ivan Šušteršič, ki je leta 1912 nasledil Frana Šukljeta. Deželni zbor je bil voljen za dobo šestih let in je imel zakonodajno pravico (omejeno s cesarjevo sankcijo) v deželnih zadevah. Kadar zbor ni

zasedal, je vodil tekoče zadeve petčlanski deželni odbor.³ Večino v kranjskem deželnem zboru so imele slovenske stranke, ki so na deželnozbornih volitvah decembra 1908, prvih po izvedbi volilne reforme, dobile 39 poslanskih mest,⁴ Nemci so jih obdržali le 11.⁵ Najnižja stopnja deželne samouprave so bile občine, ki so jih vodili občinski zastopi kot upravni in izvršni organi z župani na čelu. Ljubljana je imela svoj statut in je bila kot statutarno mesto izvzeta iz deželne zakonodaje o občinah.⁶ Ob popisu prebivalstva (1910) je na Kranjskem živelo 525 925 oseb, 93 odstotkov med njimi je bilo (na podlagi občevalnega jezika) Slovencev, ostalih 7 odstotkov so bili Nemci, Italijani, Čehi in predstavniki drugih narodov. Število prebivalcev se je v naslednjih letih rahlo povečalo, saj je uradna statistika na 1000 prebivalcev zabeležila 35 rojstev več kot smrti. Pozitivni naravni prirastek, ki je bil rezultat večje rodnosti ob istočasnem zmanjšanju smrtnosti, bi bil še precej večji, če bi na Kranjskem ostali vsi tisti mladi fantje in možje, ki so se zaradi načela nedeljivosti kmetij in vsesplošnega pomanjkanja množično izseljevali v Ameriko, Porurje in Westfalijo. Žene so jim po navadi sledile kasneje, nekatere tudi nikoli. Množični odliv moške populacije je pomembno vplival na demografsko razmerje med spoloma, žensk je bilo leta 1910 kar za desetino več kot moških.⁷ Povprečna gostota

1 Postojna, Ilirska Bistrica, Senožeče, Vipava, Kočevje, Velike Lašče, Ribnica, Krško, Kostanjevica, Mokronog, Radeče, Škofja Loka, Kranj, Tržič, Ljubljana, Ljubljana okolica, Vrhnika, Litija, Višnja Gora, Idrija, Lož, Logatec, Cerknica, Kranjska Gora, Radovljica, Novo mesto, Žužemberk, Trebnje, Brdo, Kamnik, Metlika, Črnomelj.

2 *Spezialortreperitorium von Krain*, 1910, str. 108.

3 Fischer: *Upravno-ozemeljska razdelitev*, str. 22.

4 Slovenska ljudska stranka: 26 voljenih poslancev, ki se jim je kot virilist pridružil še ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič, Narodna napredna stranka: 12 (pozneje 11) voljenih poslancev. Povzeto po: Pančur: *Politično življenje po volilnih reformah*, str. 40.

5 Pančur: *Politično življenje po volilnih reformah*, str. 42.

6 Fischer: *Upravno-ozemeljska razdelitev*, str. 23.

7 Po popisu prebivalstva iz leta 1900 je takrat živelo na Kranjskem 508.150 oseb. Povzeto po: *Leksikon občin za Kranjsko*, 1900, str. 177.



Glavni trg v Novem mestu z rotovžem in okoliškimi hišami okoli leta 1910.

SI_ZAL_NME/0249, Zbirka razglednic, a. e. 24.

naseljenosti na Kranjskem je bila 52,8 oseb na km². Po veroizpovedi so bili rimskokatoličani v absolutni prevladi, predstavnikov drugih ver (evangelikičanske, židovske, pravoslavne) je bilo manj kot pol odstotka.⁸

Glavni občevalni jezik na Kranjskem je bila slovenščina; v njej so se, razen redkih izjem, sporazumevali vsi prebivalci na podeželju in večina v mestih. Slovenščina je prevladovala tudi v Ljubljani in Idriji, ki sta bili pred prvo svetovno vojno največji mesti na Kranjskem. Nemški jezikovni otok se je ohranil le na Kočevskem, vendar se je začel po letu 1890 zaradi izseljevanja manjšati, medtem ko se je nemški otok v Selški dolini do takrat že povsem asimiliriral.⁹ Slovenščina je prodirala v šole in urade, v njej so ustvarjali literati in jo vedno bolj uporabljali izobraženci, v slovenskem jeziku so samo na Kranjskem vsak dan izšli štirje časopisi. V ustavnem življenju se je izoblikovala kot parlamentarni in pravni jezik.¹⁰

Kranjska je v 20. stoletje vstopila kot pretežno agrarna dežela, v kateri se je s poljedelstvom, živinorejo, vinogradništvom, gozdarstvom in drugimi agrarnimi panogami preživljala več kot polovica njenega prebivalstva. Prevladovala so male (do 5 hektarov) in srednje velike kmetije (od 5 do 20 hektarov), za katere so bile značilne zelo velika razdrobljenost zemljišč in majhne parcele, kar je onemogočalo intenzivnejše kmetovanje. V večini primerov je šlo za družinske obrate, ki so jih obdelovali samo družinski člani brez vsake tuje pomoči. Na Kranjskem je bilo takih kmetij več kot tri četrtine. Izhod iz nastale agrarne krize, ki jo je dodatno poglobila izguba postranskega zaslužka od furmanstva in posredniške trgovine, so prizadevni kmetje iskali v povečevanju obdelovalnih površin in zmanjševanju pašnikov, uvajali so nova orodja in stroje (železni plug), namenjali večjo pozornost gnojenju in poleg že uveljavljenih rastlin sejali in sadili tudi nekatere nove vrste, predvsem industrijske. V večji meri kot do takrat so obnavljali vinograde

in sadovnjake, svoje praktično znanje pa dopolnjevali s strokovnimi nasveti, ki so jih ponujali razni tečaji, predavanja, strokovni članki v tisku in literaturi ter kmetijsko strokovno šolstvo. Rezultati so bili vidni kmalu; povečal se je hektarski donos žitaric, krompirja in sena, več so pridelali tudi industrijskih rastlin. K odpravljanju agrarne krize in modernizaciji kmetijstva je bistveno pripomoglo živahno združniško gibanje, ki je temeljilo na ideji o samopomoči in je narekovalo ustanavljanje vseh vrst zadrug, med drugim tudi kreditnih, pri katerih so člani lahko dobili posojila pod ugodnejšimi pogoji kot drugje.¹¹

Sočasno z odpravljanjem agrarne krize se je v urbanih središčih vse bolj razvijala industrija. Eden ključnih nosilcev industrializacije je bila kovinska industrija, ki ni ostala omejena le na Ljubljano, kjer so delovale Samsova zvonarna in livarna ter strojni tovarni Gustava Tönniesia in Filipa Dobnerja, ampak je bila zastopana tudi v Kamni Gorici in Kropi, kjer so kovali žebelje, in Kamniku, kjer so izdelovali ključavnice. V lesni industriji so prevladovali obrati za proizvodnjo surovin in žaganega lesa, manj je bilo tovarn, ki so izdelovale končne izdelke. Med večjimi velja omeniti Naglasovo tovarno pohištva v Ljubljani, tovarno parketov na Verdu pri Vrhniki in tovarno pohištva v Kamniku. Tradicijo nekdanjih papirnih mlinov sta nadaljevali papirnici v Vevčah pri Ljubljani in Goričanah pri Medvodah, kartonsko in papirno embalažo je izdelovala ljubljanska kartonažna tovarna Bonač. Kemični obrati so bili na Kranjskem redki, delovala je smodnišnica v Kamniku ter tovarna kleja in kostne moke in tovarna aluminijevega oksida, obe v Ljubljani. Starim tekstilnim obratom iz prve faze industrializacije so se v desetletjih pred prvo svetovno vojno pridružile predilnici in tkalnici v Trziču in Litiji ter tovarna trikotaže v Ljubljani. Usnjarska industrija je bila zastopana na Vrhniki, v Ljubljani in Trziču, kjer so industrijsko že izdelovali tudi čevlje, v Škofji Loki pa je obratovala Krennerjeva tovarna sukna in volnenih iz-

⁸ *Spezialortrepertorium von Krain*, 1910, str. 106–108.

⁹ Fischer: *Upravno-ozemeljska razdelitev*, str. 18.

¹⁰ Melik: *Slovenci pred prvo svetovno vojno*, str. 16.

¹¹ Fischer: *Zagate v kmetijstvu*, str. 73–74.



Idrija pred začetkom prve svetovne vojne.

SI_ZAL_IDR/0218, Zbirka razglednic in fotografij, t. e. 1.

delkov. Živilska industrija je temeljila na predelavi žit, oljnic, hmelja in tobaka. Največje tovrstno podjetje je bila Tobačna tovarna v Ljubljani, ki je pred prvo svetovno vojno zaposlovala tudi do 2000 oseb, večinoma žensk. Za ljubitelje piva je poskrbela pivovarna Union, za ostale tovarna kavnega nadomestka Kolinska. Oljnice so predelovali v Vevčah, Domžalah in Britofu pri Kranju, žitarice pa mleli v več krajih po Kranjski, med drugim tudi v Majdičevem mlinu v Kranju. Industrijsko proizvodnjo so dopolnjevale razne obrtne dejavnosti, ki so bile v pretežni meri namenjene zadovoljevanju potreb lokalnega prebivalstva. V industriji in obrti je v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno našlo zaslužek 80 odstotkov vsega delavstva v neagrarni proizvodnji.¹²

Rudarstvo in železarstvo na Kranjskem sta svoje zlate čase do takrat že preživela. Zaradi pomanjkanja domače železove rude so ob koncu 19. stoletja prenehale obratovati železarna na Dvoru pri Žužemberku in vse fužine na Gorenjskem, proizvodnja železa se je ohranila le še na Jesenicah, kamor so dovažali rudo po železnici. Obrati so bili v lasti Kranjske industrijske družbe, proizvodnja je bila usmerjena v predelavo železa in končnih izdelkov.¹³ Izjema je bil le rudnik živega srebra v Idriji, ki se je ponašal z vrhunsko opremo in visoko izobraženim strokovnim kadrom. Rudnik so stalno posodabljali in povečevali proizvodnjo, ki je leta 1913 znašala 130.000 ton rude in 820 ton živega srebra v vrednosti 3 milijone kron. Ob koncu 19. stoletja so ga zelo razširili in poglobili do globine 333 metrov. V letih pred vojno je zagotavljal delo od 740 do 1300 rudarjem.¹⁴

Hitro industrializacijo, ki je dajala pečat zadnjim desetletjem Avstro-Ogrske, so spremljali urbanizacija, izgradnja prometne in informacijske infrastrukture, začetek elektrifikacije ter sodobnega bančnega in zavarovalniškega sistema.¹⁵ Delež mestnega prebivalstva se je na

Kranjskem izrazito povečal v Ljubljani, kjer je leta 1910 živelo kar 60 odstotkov več ljudi kot leta 1880.¹⁶ Rast prebivalstva je bila velika tudi na Jesenicah, v Trziču in Kočevju, medtem ko so v Kamniku in krajih, ki so bili izrazito izpostavljeni izseljevanju, beležili občuten padec števila prebivalcev. Izgradnja prometne infrastrukture se je v tem času osredotočila predvsem na izgradnjo lokalnih železniških prog ter vzdrževanje državnih in deželnih cest. Dograjeni so bili dolenjska, belokranjska in bohinjska proga, karavanški predor, železnica v Kamnik.¹⁷ Vlak in ponekod avtobus sta postala najpomembnejši prevozni sredstva za razvoz pošte, telegraf in telefon sta se uveljavila za hitri prenos informacij.

Ko je ljubljanski župan Ivan Hribar 31. decembra 1900 nagovoril občinske svetovalce, je med drugim dejal: »O dvajsetem stoletju prerokujejo, da bode stoletje elektrike. Verjetno je to, kajti če se pomisli, kako je ta stroka znano-sti v 19. stoletju se razvila, more se pričakovati, da bode v 20. stoletju elektrika delala prava čuda.«¹⁸ In ni se motil. Ko je izrekel preroške besede, je »novodobna luč« že razsvetljevala ulice Škofje Loke ter poganjala stroje v Krennerjevi suknarni in vevški papirnici, od leta 1901 pa tudi ljubljanski tramvaj. Njeno uporabnost so kmalu zatem s pridom izkoriščali vse večje tovarne, mlini in žage, žal pa je vojna preprečila širokopotezni načrt kranjskega deželnega zbora, ki je predvideval organizirano elektrifikacijo dežele.

Osrednji problem Kranjske je bilo v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno veliko izseljevanje prebivalstva, ki je še posebej močno prizadelo Dolenjsko, Belo krajino, Notranjsko in Kočevsko. Od tu se je izselilo na desettisoče Slovencev, ki so jih pognale v svet neugodne ekonomske in socialne razmere ter želja po boljšem in hitrem zaslužku. V glavnem so odhajali v Združene države Amerike, Nemčijo, Brazilijo, Egipt (aleksandrinke) in nemške dele Avstrije. Izseljevanje v Ameriko – samo

12 Fischer: *Razvoj obrti, industrije in trgovine*, str. 80–82.

13 Fischer: *Razvoj obrti, industrije in trgovine*, str. 78–79.

14 Kresal: *Gozdarstvo in rudarjenje*, str. 77.

15 Fischer: *Razvoj obrti, industrije in trgovine*, str. 77.

16 Studen: *Modernizacija načina življenja*, str. 104–105.

17 Fischer: *Revolucija v prometu*, str. 86.

18 Fischer: *Revolucija v prometu*, str. 86.



Škofja Loka pred prvo svetovno vojno.

SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 8.



Središče deželnega stolnega mesta Ljubljana pred prvo svetovno vojno.

SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka, G1-012-042.

leta 1907 se jih je tja odselilo 6528¹⁹ – je doseglo take razsežnosti, da je že ogrožalo vojaške nabore. Najbolj slikovito je položaj opisal črnomeljski okrajni glavar, ki je dejal: »Bilo bi najpametneje, ako pošljete naborno komisijo za Črnomelj v Ameriko. Tam so vojaški novinci, pri nas jih ni!«²⁰

Med 15 mesti²¹ na Kranjskem namenimo na koncu nekaj besed tistim, kjer ima Zgodovinski arhiv Ljubljana danes svoje enote. Te so v Ljubljani, Kranju, Novem mestu, Idriji in Škofji Loki.

Prestolnica Kranjske je bilo deželno stolno mesto Ljubljana. V desetletju in pol po potresu (1895) je pod vodstvom župana Ivana Hribarja in po načrtih arhitekta Maksa Fabianija močno spremenila svojo podobo. Iz starega provincialnega mesta se je spremenila v prestolnico z urejenim vodovodom in kanalizacijo, javnim kopalščem, mestno elektrarno, cestno železnico in

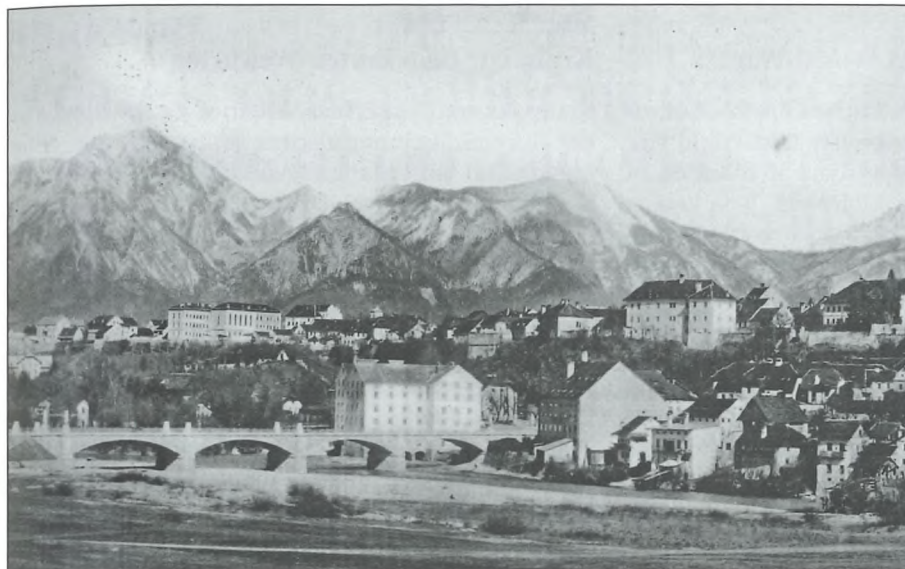
številnimi novimi secesijskimi stavbami. Imela je novo deželno bolnišnico in razne ubožne ustanove, največje industrijsko podjetje je bila tobačna tovarna. Nekoč izraziti dvonarodni značaj je do leta 1910 že močno zbledel; ob popisu prebivalstva se je za Slovence izreklo 81 odstotkov meščanov, Nemcev je bilo 14 odstotkov, drugih narodnosti pa 5 odstotkov. Vseh prebivalcev je bilo 41.727.

Idrija je bila po zaslugi živosrebrnega rudnika v letih pred prvo svetovno vojno drugo največje mesto na Kranjskem in eno najpomembnejših slovenskih kulturnih središč. V mestu s 6094 prebivalci (1910) je bilo zelo razgibano strankarsko življenje; delovalo je kar 27 organizacij in društev, med njimi podružnica Društva rudarjev za alpske dežele, Katoliška delavska družba in socialdemokratska organizacija. Iz njenih vrst je bil zadnji predvojni idrijski župan Ivan Štravs, prvi socialdemokratski župan na Slovenskem. Zelo živa je bila založniška dejavnost, ki je bila namenjena predvsem delavcem. Med mestnimi stavbami sta izstopali poslopji prve slovenske realke in nova mestna hiša.

¹⁹ Drnovšek: *Množično izseljevanje Slovencev*, str. 81.

²⁰ Fischer: *Revolucija v prometu*, str. 86.

²¹ *Spezialortrepertorium von Krain*, 1910, str. 108.



Kranj okoli leta 1910.
SI_ZAL_KRA/0145, Zbirka
razglednic in voščilnic, t. e. 1.

V Kranju in predmestnih naseljih je po popisu prebivalstva iz leta 1910 živelo 4108 prebivalcev, od tega 1593 v mestu. Večina so bili Slovenci, za Nemce se je izreklo le 57 oseb. V glavnem so se preživljali z obrtno dejavnostjo, mlinarstvom, trgovino, sejmarstvom in kmetijstvom, industrija je bila še v povojih. Županstvo si je v letih pred prvo svetovno vojno prizadevalo predvsem za izgradnjo vodovoda in kanalizacije. Nacionalno zavest so krepila številna društva, med katerimi je imela osrednjo vlogo čitalnica. Kultura se je uveljavljala predvsem med dijaki gimnazije, prve na Slovenskem, ki je kot učni jezik vpeljala slovenščino. V mestu so imeli sedež razni uradi, med njimi tudi okrajno glavarstvo.

Novo mesto se je pred prvo svetovno vojno uradno imenovalo Rudolfovo (Rudolfswert). Bilo je središče okrajnega glavarstva, mestne občine, okrožnega in okrajnega sodišča, zemljiške knjige in katastra, davčnega urada ter vrste drugih institucij. Imelo je svojega notarja in štiri odvetnike, dve lekarni in dve bolnišnici – usmiljenih bratov v Kandiji in žensko bolnišnico v Novem mestu. Za izobrazbo mladega rodu so skrbele deška in dekliška šola, gimnazija ter trgovska in obrtna nadaljevalna šola. V mestu je leta 1910 živelo 2394 v veliki večini slovensko govorečih meščanov, ki so se ukvarjali v glavnem z obrtno in trgovino. Železnica je pripeljala v mesto leta 1894, le dober mesec pred začetkom prve svetovne vojne pa je bila dograjena še belokranjska proga.

Škofja Loka je pred prvo svetovno vojno spadala med srednje velika mesta na Kranjskem. Leta 1910 je v njej živelo 2211 prebivalcev, v veliki večini Slovencev, nemško govorečih je bilo le 26. Prevladovala so družine trgovcev, obrtnikov in delavcev v Krennerjevi tovarni sukna. Bila je sedež mestne občine, okrajnega sodišča in davčnega urada, upravno je spadala pod okrajno glavarstvo v Kranju. Bila je prvo mesto na Kranjskem z javno električno razsvetljavo, ki sta se ji na prehodu v 20. stoletje pridružili še moderna komunalna ureditev z novim vodovodom in kanalizacijo ter nova klavnica. Zelo bogato društveno življenje je dajalo mestu živahen utrip.

Viri

- ◉ *Leksikon občin za Kranjsko. Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudnia 1900*, Dunaj 1906, str. 234.
- ◉ *Spezialortsrepertorium von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, Dunaj 1919, str. 156.

Literatura

- ◉ Drnovšek, Marjan: Avstrijska država in množično izseljevanje, *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, Ljubljana, Nova revija, 1995, str. 58.
- ◉ Drnovšek, Marjan: Množično izseljevanje Slovencev, *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, Ljubljana, Nova revija, 1995, str. 81.
- ◉ Drnovšek, Marjan: Začetek stoletja, *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, Ljubljana, Nova revija, 1995, str. 17.
- ◉ Fischer, Jasna: Razvoj obrti, industrije in trgovine, *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. del, Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005, str. 77–82.
- ◉ Fischer, Jasna: Upravno-ozemeljska razdelitev, *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. del, Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005, str. 21–23.
- ◉ Fischer, Jasna: Zagate v kmetijstvu, *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. del, Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005, str. 72–74.
- ◉ Kresal, France: Gozdarstvo in rudarjenje, *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. del, Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005, str. 75–77.
- ◉ Melik, Vasilij: Slovenci pred prvo svetovno vojno, *Pozdrav iz slovenskih krajev: dežela in ljudje na starih razglednicah*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1987, str. 6–25.
- ◉ Pančur, Andrej: Politično življenje po volilnih reformah, *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. del, Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005, str. 39–43.
- ◉ Studen, Andrej: Modernizacija načina življenja, *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. del, Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005, str. 104–122.

Summary

Carniola before the First World War

Carniola was the only Slovenian land in the Austro-Hungarian Monarchy that before the First World War had a majority Slovenian population. It consisted of today's regions of Gorenjska, Dolenjska, Bela krajina and Notranjska, as well as the areas of Idrija and Vipava. Before the war, it was administratively divided into 11 districts and the provincial capital Ljubljana. The census of 1910 registered a population of 525,925 in Carniola, 93 percent of those of Slovenian ethnicity. The remaining 7 percent consisted of Germans, Italians, Czechs and members of other nationalities. In terms of religious adherence the Catholics were representing an absolute majority, with members of other religions amounting to less than half a percent.

The executive in Carniola was represented by the provincial government and the provincial president; immediately before the war this function was held by Teodor Baron Schwarz. The provincial administration consisted of the provincial assembly, the provincial committee and the provincial governor – a representative of the most influential political party in the provincial assembly and appointed by the Emperor himself. The last provincial governor was Dr. Ivan Šušteršič.

At the beginning of the 20th century, more than one half of the population in Carniola made their living farming, while others sought jobs in industry, services and crafts. Most of the workers in Ljubljana were employed by the tobacco factory Tobačna tovarna. In Idrija, a mercury mine employed the most. Large emigration to the Americas, Germany and elsewhere represented Carniola's foremost problem at the time.

Zusammenfassung

Krain vor dem Ersten Weltkrieg

Krain war vor dem Ersten Weltkrieg das einzige Land der österreichisch-ungarischen Monarchie mit einer Mehrheit an slowenischer Bevölkerung. Krain umfasste das Gebiet des heutigen Oberkrain, Unterkrain, Weißkrain, Innerkrain und die Städte Idria und Wippach. Vor dem Ersten Weltkrieg wurde Krain administrativ in elf Bezirkshauptmannschaften und in die Landeshauptstadt Laibach unterteilt. Bei der Volkszählung im Jahr 1910 hatte Krain innerhalb ihrer damaligen Grenzen 525.925 Einwohner, davon waren 93 Prozent Slowenen. Die restlichen sieben Prozent waren Deutsche, Italiener, Tschechen und Vertreter anderer Nationen. Nach Religionszugehörigkeit bildeten die Katholiken die große Mehrheit, alle anderen Religionen waren mit weniger als einem halben Prozent vertreten.

Die Staatsbehörde in Krain vertraten die Landesregierung und der Landespräsident. Vor dem Ersten Weltkrieg hatte diese Funktion Baron Teodor Schwarz. Die Hauptorgane der Landesselbstverwaltung waren der Landtag, der Landesausschuss und der Landeshauptmann, den der Kaiser aus der stärksten Partei im Landtag ernannte. Der letzte Landeshauptmann war Dr. Ivan Šušteršič.

Zu Beginn des 20. Jahrhunderts waren mehr als die Hälfte der Einwohner in Krain in der Landwirtschaft beschäftigt, andere arbeiteten in der im Aufbau befindlichen Industrie, im Dienstleistungsbereich und als Handwerker. Die meisten Arbeiter wurden in Laibach in der Tabakfabrik und in Idria im Quecksilberbergwerk angestellt. Das Hauptproblem des Landes war die Auswanderung der Bevölkerung in die USA, nach Deutschland und in andere Länder.

Dragan Matić

Kratek oris političnega razvoja na Kranjskem ob začetku vélike vojne s poudarkom na političnih deliktih

Potem ko je v začetku šestdesetih let 19. stoletja (neo) absolutizem v habsburški monarhiji propadel oz. dobesedno bankrotiral, je nastopila ustavna doba Avstrije. Najprej sicer z nekoliko improviziranimi in med sabo nasprotujočimi si oktroiranimi akti (oktobrska diploma 1860, ki je utemeljevala federalizem, in centralistično naravnani februarški patent 1861), kasneje pa z nekoliko konsistentnejšo decembrsko ustavo 1867 (oz. z nizom zakonov, sprejetih v državnem zboru). Ustava je hkrati z ogrsko-avstrijsko nagodbo oz. dualizmom, ki je utemeljil dvodržavnost in prevlado dveh držav (otvor njih narodov, tj. Nemcev in Madžarov v vsaki od polovic monarhije, začrtala pravno-ustavni in politični okvir habsburške monarhije vse do njenega propada jeseni 1918.

V tem sistemu, ki je Habsburžanom omogočal veliko prostora za manevriranje, menjavanje zaveznikov in prehajanje od centralističnega k federalističnim poudarkom vladanja in obratno, je bila tudi usoda Slovencev odvisna od trenutnih razmerij moči. Že od začetka ustavne dobe in s tem povezanim začetkom političnega življenja in demokratizacije se je med množicami namreč pojavil nacionalizem. Medtem ko večini ljudi do takrat jezik ni pomenil več kot sredstvo za sporazumevanje, so se razmere bistveno spremenile s pojavi, kot so npr. volitve na različnih nivojih in nastanek političnih strank v taki ali drugačni obliki. Ob začetku ustavne dobe se je večina ljudi prepoznavala kot pripadnike dežele in zveste podložnike vladarja in dinastije. Nacionalne opredeljenosti po večini še ni bilo zaznati. V nekaj desetletjih je pripadnost narodu začela prevladovati nad pripadnostjo deželi in se kosala z zvestobo vladarju. Uporaba jezika v vsakdanjem življenju je daleč preseгла golo potrebo po komunikaciji, pa naj je bil to obisk te ali one kulturne ali javne ustanove oz. prireditve ali nakup pri slovensko ali nemško usmerjenem trgovcu. Vsako dejanje v javnosti je pridobilo manifestacijski pomen v čedalje bolj nacionalno, kasneje pa tudi ideološko-politično razčlenjeni družbi. V vsakdanjem življenju so se nacionalno-politične tenzije kmalu izražale v nestrp-

nosti, tudi kot fizični obračuni, pravih pouličnih spopadih in množičnih demonstracijah. V širokem časovnem loku od srede šestdesetih let 19. stoletja pa vse do prve svetovne vojne v Ljubljani in na Kranjskem opažamo mednacionalne izgrede, ki so se nemalokrat končali s smrtnimi izidi. Slovenci, ki do začetka devetdesetih let tvorijo enovito politično stranko (sicer z dvema strujama: mlado- in staroslovenci), se zavzemajo za ideal, postavljen že leta 1848 – Zedinjeno Slovenijo. Ta program je sicer kasneje doživel različne inačice, zasledoval pa je preproste cilje: enakopravnost slovenskega jezika v uradih, šolah in na sodiščih ter združitev vseh Slovencev, ki živijo v različnih habsburških deželah v eno upravno enoto. Slovenci so bili seveda najmočnejši ravno na Kranjskem, ki je bila edina avstrijska dežela z večinskim slovenskim prebivalstvom. Kljub temu pa v Ljubljani in na Kranjskem slovenska prevlada ni bila samoumevna. V obdobju, ki se v glavnem prekriva z Lasser-Auerspergovno nemško-liberalno vlado, so Nemci med 1869 in 1882 obvladovali ljubljanski magistrat, v letih 1877–1883 kranjski deželni zbor, v letih med 1873 in 1879 pa večino kranjskih državnoborskih mandatov. Politično se niso predstavljali z nacionalno barvo kot nemška stranka, ampak kot ustavi zvesta (tj. ustavoverna) stranka, ki sledi liberalnim idejam napredka in se bori zoper mračnjaški klerikalizem ter proti fevdalno-konservativnim krogom, ki naj bi obvladovali Slovence in jih skušali vrniti v srednji vek. Ob tem so ustavoverci seveda zatrjevali, kako pomembna je nemška kultura, brez katere bi Kranjska potonila v barbarstvo in bi bila na ravni Bosne ter kako pomembno za dvig omike in gospodarstva je vsesplošno znanje oz. uporaba nemščine. Slovenci so na drugi strani vztrajali, da ne gre za ljubitelje svobode pač, pa za nemške birokrate, ki so tujci in ki skupaj z nemčurji – slovenskimi renegati – iz koristljubnih nagibov teptajo osnovne pravice večinskega naroda. V razmeroma dolgem obdobju Taaffejeve vlade (1879–1893) se je pokazalo, da je politična prevlada na deželni ravni zelo odvisna od vsakokratne podpore z Dunaja. Slovenci so

Slovenische Kulturarbeit.



Glasveranda des deutschen Kasinos in Laibach
am Morgen nach dem windischen Überfall, am 20. September 1908

Medtem ko so bili kranjski Nemci v koaliciji z eno od slovenskih strank, pa mednacionalni boj na ulicah ni ponehal. Vsakič, ko je kje prišlo do izgreda zoper Slovence, je prišlo do napada na Nemce v Ljubljani. Najodmevnejši so bili nemiri leta 1908, ko so demonstranti odstranili vse nemške napise s poslopij in razdejali okna nemških ustanov, vojska pa je ustrelila dva slovenska demonstranta. Kazina po demonstracijah.

SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka, G1-005-071.

na Kranjskem v začetku osemdesetih let 19. stoletja na vseh ravneh prevzeli oblast in dosegli osnovne jezikovne pravice. Nemci so kljub temu zadržali pomembne pozicije v gospodarstvu, finančah in kulturi ter se lahko do konca vojne hvalili z zavidanja vredno posejto kapitala, zemljišč in nepremičnin. Zaradi deželnozborske volilne zakonodaje (veleposestniška kurija) so obdržali tudi občuten politični vpliv na deželni ravni.

V devetdesetih letih 19. stoletja pa je prišlo tako v Avstriji kot na Kranjskem do velikih sprememb. Ob navidezno zmanjšani grožnji germanizacije se je med Slovenci končalo obdobje slogaštva, enotna stranka se je razcepila v katoliško narodno stranko (kasneje Slovensko ljudsko stranko) in liberalno usmerjeno Narodno napredno stranko. V tem obdobju je v slovenskih deželah nastala tudi Jugoslovanska socialdemokratska stranka, ki se na Kranjskem na volitvah sicer ni uveljavila, je pa v posameznih krajih med delavstvom pridobila precejšen vpliv. Med Slovenci se začne t. i. kulturni boj. Katoliški tabor je zasledoval cilj, da mora katoliška cerkev pridobiti prevladujoč vpliv na vseh področjih javnega življenja, vključno z umetnostjo, znanostjo, literaturo ... Liberalni tabor se je temu ostro postavljal po robu, slovensko razklanost pa sta s pridom izkoriščala dunajska vlada in kranjski Nemci. Ti so v kranjskem deželnem

zboru postali jeziček na tehtnici. Tako je prišlo najprej do koalicije med kranjskimi Nemci in slovenskimi liberalci (1896–1906), kasneje pa (ob deželnozborski volilni reformi) do sporazuma med Šušteršičevimi klerikalci in kranjskimi Nemci. Sporazum je Slovenski ljudski stranki zagotovil politično prevlado na Kranjskem do konca monarhije, kranjskim Nemcem pa vpliv in pozicije, ki so bile izrazito nesorazmerne z njihovim številom.

V začetku 20. stoletja so se torej Slovenci izčrpavali v medsebojnih političnih obračunih in taktičnem zavezništvu s »smrtnim« sovrážnikom. Vprašanje, kako rešiti slovensko nacionalno vprašanje v smislu doseganja osnovnih narodnih pravic, združitve v enotno politično-upravno celoto in posledično zaustavitve raznarodovanja, pa je ostajalo neodgovorjeno.¹ Da je problem narodne emancipacije Slovencev žgoč, se je pokazalo zlasti leta 1908, ko je ob protinemških demonstracijah v Ljubljani vojaštvo streljalo na slovensko množico in ubilo dva demonstranta. Posledice za nemško-slovenske odnose so bile globoke in nepovratne. Na zunaj pa je bila sprememba očitna z odstranitvijo vseh nemških napisov v mestu, s čimer je Ljubljana na zunaj postala povsem slovenska, in množičnem dvigovanju slovenskih prihrankov iz osrednje nemške finančne ustanove, Kranjske hranilnice. Župan Ivan Hribar je obveljal za radikalnega prenapeteža in krivca za neredes s krvavim izidom. Zato leta 1910 kljub izvolitvi ni dobil cesarske potrditve za ljubljanskega župana. Pečat politično sumljivega radikalnega protinemca in prenapetega slovnofila se mu je s tem dodatno potrdil, kar je imelo zanj kasneje ob izbruhu prve svetovne vojne zelo konkretne posledice.²

Slovenske politične stranke so v opisanih razmerah poglale vse upe v pričakovanja o trialistični preureditvi države tj., reševanju jugoslovanskega vprašanja v obliki združitve v eno politično celoto, ki bi nastala poleg ogrskega in nemškega dela. Tako liberalci kot klerikalci so videli možnosti za doseg tega cilja v zvezi s Hrvati in tudi v sklicevanju na hrvaško državno pravo. Ivan Šušteršič, ki je od leta 1908 bolj ali manj obvladoval klerikalno Slovensko ljudsko stranko in deželo Kranjsko, je sicer prav tako prisegal na hrvaško-slovensko politično-upravno zedinjenje, po drugi strani pa je ubral politiko skrajne lojalnosti, sloneče na tezi, da se interesi Slovencev in dinastije popolnoma ujemajo. Verjel je, da si bo slovenski narod z izrazi popolne zvestobe prislužil naklonjenost vladarja in da bo prestolonaslednik Franc Ferdinand, ko bo zasedel prestol, to nagradil z dovoljenjem, da se Slovenci priključijo Hrvatom, potem ko bo poprej Hrvatom omogočil osamosvojitve od Ogrske. Zdi se, da je bila Šušteršičeva politika utemeljena na zgrešenih predpostavkah o pravem karakterju in političnih ciljih Franca Ferdinanda, kar pa ga ni motilo, da je na njej vztrajal tudi po smrti Franca Ferdinanda vse do bridkega konca monarhije in svoje politične kariere. Tudi slovenski liberalci so se po atentatu na prestolonaslednika za precej časa zavili v ultraloyalno držo v strahu pred obtožbami, da so srbofili

¹ Povzeto po: Matič: *Nemci*.

² Grdina: *Ivan Hribar*, str. 47–48.

in veleizdajalci.³ Socialdemokrati so že pred vojno prav tako videli slovensko bodočnost v združitvi z južnimi Slovani znotraj habsburške monarhije (Tivolska resolucija) in to izkazali v organizaciji stranke in imenu Jugoslovanska socialdemokratska stranka. Vse stranke so predvidevale tudi kulturno in jezikovno zблиževanje, pri tem pa celo opustitev slovenskega jezika in uporabo hrvaščine oz. »jezikovno zlitje«.⁴ Eno od pomembnih izjem v sicer dokaj podobnih pogledih politikov na slovensko perspektivo je predstavljal Ivan Cankar. Po političnem prepričanju sicer socialdemokrat je odklanjal prevladujoče ideje o nujnosti stapljanja v en narod z enim jezikom v habsburški monarhiji. Menil je prav nasprotno, da je jugoslovansko vprašanje le politično, ne pa kulturno-jezikovno, saj so jugoslovanski narodi tako razviti, da se jih jezikovno-kulturno ne da združiti. Ob tem pa je ob nasprotovanju etablirani slovenski politiki poudarjal, da je v interesu južnih Slovanov enakopravna združitve v enotno državo, ki pa mora biti zunaj črno-zolte monarhije. Aprila 1913 je svoje ideje odkrito predstavil na predavanju društva Vzajemnost in jih podkrepil z besedami: »Pustimo Avstrijo v njenem lastnem dreku, bodimo kakor Mazzini v Italiji.«⁵

Podobnim stališčem je sledilo tudi tajno gibanje Preporod, ki je bilo razširjeno v glavnem med dijaki srednjih šol vseh slovenskih dežel in je štelo prek 500 članov. Preporodovci so enako odločno kot Cankar zavrgli dogmo o tem, da je rešitev slovenskega oz. jugoslovanskega vprašanja mogoča le v okviru Avstro-Ogrske in zahtevali popoln prelom. Menili so, da Slovenci ne bodo nikoli dosegli nacionalnih pravic pod habsburškim žezlom, saj germanski element v obstoječi državi tega nikoli ne bo dopustil. Verjeli so, da lahko Slovenci in južni Slovani dosežejo nacionalne pravice le ob veliki katastrofi in »krvoprelitju« oz. razbitju habsburške monarhije in združitvi s kraljevino Srbijo. Njihov cilj je bil širiti svoje nazore med prebivalstvom in se pripravljati na vojno in katastrofo, ki more edina rešiti jugoslovansko in slovensko vprašanje. Povezani so bili s sorodnimi organizacijami na Hrvaškem, v Dalmaciji, z Mlado Bosno, ki je kasneje pripravila sarajevski atentat, in tudi z nacionalnimi radikali iz Srbije. Preporodovsko gibanje je doživelo največji razmah v šolskem letu 1913/14. Naglo se je širilo iz Ljubljane in zajelo velik del dijaštva na gimnazijah v Kranju, Celju, Novem mestu, Mariboru, Ptuj, Gorici, Trstu in na realki v Idriji. Odmevno akcijo so izvedli z dijaško stavko, ki se je začela 18. marca 1914 ob 500. obletnici zadnjega ustoličenja koroškega vojvode v slovenskem jeziku. Prišlo je do nekajdnevnega izostanka od pouka precejšnjega števila dijakov, ker oblasti niso dovolile praznovanja obletnice. Svoje ideje so mladi nacionalisti širili v časopisih Preporod, Glas Juga in Klic od Gospe Svete. Po dijaški stavki je policija poostрила nadzor nad preporodovci z namenom, da bi razkrinkala njihovo organizacijo. Prav oni so bili poglavitna tarča preganjanj ob sarajevskem atentatu – prve aretacije so se zgodile neposredno po dospelju



Ivan Tavčar je leta 1905 na seji kranjskega deželnega zbora poudaril: »O gledališču se naši pojmi ne dajo združiti. Dr. Šušteršič je mnenja, da nimajo provincialna gledališča nobenega kulturnega pomena, drugi slovenski rodoljubi pa smo pač mnenja, da je posebno naše slovensko gledališče za nas eminentnega kulturnega pomena ... Opozarjam na to, kako eminentnega pomena je za češki narod njegovo 'Narodno divadlo', in to dobiva izdatno podporo od dežele, dasiravno je Praga vse drugo mesto, kakor Ljubljana ...« (Zapisniki sej deželnega zbora Kranjskega, zv. 46, seja z dne 14. 11. 1905).

SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka, A4-1-632.

vesti o atentatu, 28. junija 1914. Državno pravdnništvo je vodilne preporodovce obtožilo veleizdaje, razžalitve člana cesarske družine ter motenja javnega reda in miru. Na sodnem procesu 24. decembra 1914 v Ljubljani se je pred sodiščem zagovarjalo 6 visokošolcev in 26 dijakov, ki pa so bili zaradi učinkovite obrambe in naklonjenosti slovenskih sodnikov obsojeni na nizke zaporne kazni. Ker so vsem vračunali tudi preiskovalni zapor, so bili izpuščeni na prostost, le Ivan Endlicher in Janže Novak, obtožena veleizdaje, sta ostala v zaporu, ker se je državni pravdnik pritožil na sodbo. Oba so odpeljali pred višje sodišče v Gradec, kjer se je 1915 nadaljeval sodni proces zoper njiju. Janže Novak je bil zaradi veleizdaje obsojen na 5 let težke ječe, Ivan Endlicher pa je pred izrekom sodbe umrl.⁶ Skrajna stališča preporodovcev je krepilo vztrajanje kranjskih Nemcev, ki so pred izbruhom vojne in po njem odkrito zatrjevali, da je Kranjska nemška dežela, ki podobno kot ostale dežele, kjer živijo Slovenci, ne sme v nobenem primeru priti izpod posesti Nemcev ali v kombinacije ob morebitnih preureditvah monarhije in ustanovitvi jugoslovanske državne enote, saj predstavlja del nemškega mostu do Jadrana.⁷

³ Pleterski: *Ivan Šušteršič*, str. 314–322.

⁴ *Prim. Zgodovina Slovencev*, str. 584–592.

⁵ Prav tam in SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 445/13.

⁶ Turk: *Kratka oznaka*, str. 68–74.

⁷ Matič: *Nemci*, str. 402–404.



Nemški otroški vrtec v Ljubljani
– okna so razdejali slovenski
demonstranti, september 1908.
SI_ZAL_LJU/0342,
Fototeka, A01-046.

Proces proti preporodovcem je sicer potekal zaradi njihove aktivnosti pred prvo svetovno vojno, njegov epilog pa je že umeščen v scenografijo vojnega absolutizma, ki je tudi formalno začel veljati konec julija 1914. Navdušenje prebivalstva ob izbruhu vojne, zlasti v mestih in posebej v Ljubljani, o kateri Ivan Hribar v svojih spominih piše, kako je bila vsa v zastavah in kako so navdušene množice s pesmijo in vzhičenimi manifestacijami v podporo Avstriji odobravale vojno napoved,⁸ je v grotesknem nasprotju z ukrepi, ki jih je dejansko pripravljala oblast, še bolj pa z gorjem, ki ga je v naslednjih letih prinesla vojna. Med 21. in 31. julijem je na podlagi vladnih in cesarskih uredb v Avstriji začel veljati sistem izjemnih zakonov, ki je bil pripravljen že več let prej. Zakoni so omejili politično življenje in državljanske pravice, izjemno pa povečali vlogo vojske. Tako so bile suspendirane temeljne osebne pravice: osebna svoboda, nedotakljivost stanovanja, pisemska tajnost, svoboda združevanja in zborovanja ter izražanja mnenja, svoboda tiska ... Razpuščena so bila porotna sodišča, civilne osebe pa so postale podrejene vojaškemu sodišču, tako za dejanja proti vojski kot za t. i. politične delikte (veleizdaja, žaljenje veličanstva, kršenje javnega reda in miru itd.). Vojaška sodišča so bila sicer dolžna uporabljati splošni kazenski zakonik, postopek pa je bil vojaški.⁹ Postopki so zaradi t. i. političnih deliktov lahko potekali tako pred civilnimi kot pred vojnimi sodišči. Ukrepe civilne policije in civilnih oblasti ter vojnih organov in vojnih sodišč je koordiniral nov organ – Vojni nadzorstveni urad (Kriegsüberwachungsamt), ki so ga ustanovili tik pred začetkom vojne. Vojni nadzorstveni urad je imel

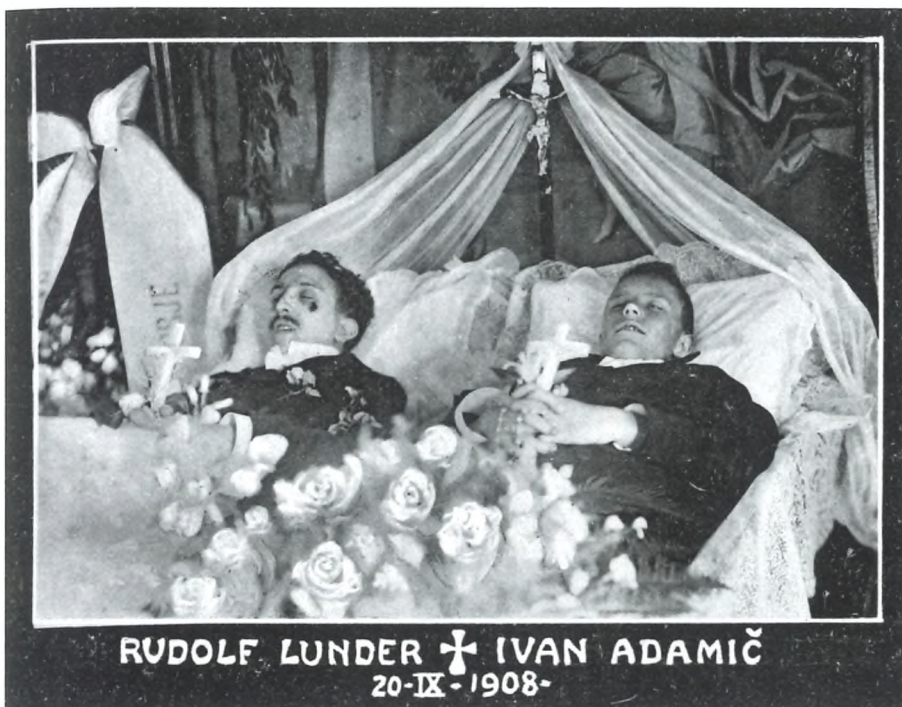
nalogo zbirati informacije o vseh okoliščinah, ki lahko vplivajo na bojno sposobnost monarhije in povezovati ukrepe civilnih in vojaških oblasti v zaledju. Področja njegovega delovanja so bila npr. cenzura pošte in tiska, nadzor cestnega, telefonskega in telegrafskega prometa, boj proti špijonaži itd. Tako so bili v političnem oddelku urada tudi predstavniki notranjega ministrstva. Urad se je ukvarjal s poizvedovanjem o sovražnih aktivnostih v državi, jih zatiral, nadzoroval pa je tudi t. i. veleizdajalce v tujini in dopolnjeval njihov seznam. Presojal je, koga v Avstriji je treba internirati, konfinirati ali policijsko nadzorovati.¹⁰ V praksi se je tesno sodelovanje vojnih in civilnih oblasti pokazalo npr. v primeru Ivana Cankarja. Dne 11. avgusta 1914 je bil ovaden zaradi srbofilskih izjav, nato pa aretiran in izročen Okrajnemu sodišču na Vrhniki. Sodnik ovadbe ni prepoznal kot prepričljive in je Cankarja po dveh urah izpustil. Vmes je očitno nekdo prebral zadevo in presodil drugače. Že 23. avgusta so Cankarja namreč na osnovi iste ovadbe privedli pred nadkomisarja ljubljanske policijske direkcije Skubla, ki ga je po kratkem zaslišanju prepustil ljubljanskemu divizijskemu sodišču. Od tod so ga brez zaslišanja odvedli v vojni zapor na ljubljanski grad. Tam ga je šele po kakih treh tednih nekajkrat zaslišal vojni sodnik, a ne samo o okoliščinah spornega dogodka oz. ovadbe, pač pa tudi o njegovem življenju, pisateljevanju in osebnih stikih. Vojni sodnik mu je 9. oktobra 1914 sporočil, da je preiskava ustavljena in da ga izpušča na svobodo. Kljub temu so ga odvedli še na okrožno sodišče, kjer ga je civilni sodnik po dveh urah končno obvestil, da je prost in da gre lahko domov.¹¹

8 Hribar: *Moji spomini II*, str. 101–102.

9 Pleterski: *Politično preganjanje*, str. 6.

10 Scheer: *Die Ringstrassenfront*, str. 63–81.

11 Klopčič: *Preganjanje*, str. 296–298.



Ustreljena slovenska demonstranta ob demonstracijah leta 1908.

SI_ZAL_LJU/0342,
Fototeka, A2-121.

Ko govorimo o političnem preganjanju na Kranjskem ob izbruhu prve svetovne vojne, lahko v primerjavi z drugimi deželami ugotovimo nekatere posebnosti. Bilo je manj množično kot na spodnjem Štajerskem in Koroškem, niso pa tudi preganjali slovenskih duhovnikov, ki so bili sicer priljubljena tarča v prej omenjenih deželah. Prav tako so pustili pri miru klerikalce oz. člane Slovenske ljudske stranke. To je mogoče pripisati dvema dejavnikoma: ultralojalni politiki deželnega glavarja Ivana Šušteršiča in dejstvu, da je bila Kranjska v veliki večini slovenska dežela.

V grobem bi lahko vse, ki so bili deležni političnega preganjanja ob začetku prve svetovne vojne, uvrstili v dve skupini. V prvi so bili vsi nasprotniki habsburške monarhije, ki so svojo sovražnost izpričali že pred vojno. V glavnem gre za preporodovce in njihove simpatizerje, ali pa za ljudi, ki so kazali simpatije do slovanskega povezovanja, podpirali Srbe v času balkanskih vojn, komunicirali s posameznimi pomembnimi ljudmi iz Rusije in Srbije itd. Kot je videti, je take obravnavalo vojno sodišče, ali pa so jih poslali v internacijo oz. konfinacijo na podlagi mnenja vojnega nadzorstvenega urada. Do tega pojava je v večjem obsegu prišlo pred oz. ob začetku vojne z Italijo in odprtju soške fronte. Običajni ljudje, ki pred vojno niso bili politično aktivni, niti niso potovali v tujino oz. imeli stikov s tujimi državljani glede slovanskega povezovanja in jih ni zanimalo načrtovanje nacionalno-državniških panslovenskih povezovanj, so bili preganjani le zaradi navadnega verbalnega delikta, povedano poenostavljeno, zaradi nepredvidnega govoričenja. Do konca januarja 1915 je npr. deželno predsedstvo za Kranjsko notranjemu ministrstvu poročalo o zabeleženih 80 izjavah simpatij s Srbijo. Civilne oblasti so ljudi zapirale tudi zaradi rusofil-

skih in protivojnih izjav, izjav proti zavezniški Nemčiji in njenemu cesarju, ugovorov proti vojaškemu posojilu, zaradi razžalitve cesarja oz. člana cesarske družine in s tem povezanega motenja javnega reda in miru itd. Del preganjancev je bilo obsojenih, del pa so preganjali brez sodbe. Če sklepamo iz povojnih prijav političnih preganjancev, je bilo zadnjih celo več. Oblike preganjanja so bile precej različne:

- preiskovalni zapor
- zapor
- konfinacija
- internacija
- težka ječa, poostrena s postom, trdim ležiščem, temnico itd.
- vpoklic v vojsko s statusom politično sumljivega
- neupravičen vpoklic v vojsko kljub visoki starosti
- degradacija
- nenapredovanje v službi in vojski
- zadrževanje v vojski kljub dokazani nesposobnosti
- klicanje na zdravniški pregled in prisilna hospitalizacija
- policijsko nadziranje
- predčasna kazenska upokojitve
- odpust iz službe
- disciplinski postopki v službi
- kazenske službene premestitve.¹²

Videti je, da se je vojno sodišče praviloma (vsaj v prvih mesecih vojne) bolj posvečalo izpričanim in znanim osebnostim, ki so bile sovražne monarhiji. Te preiskave se navadno niso končale s sodbo, ampak so se iztekle v zunajsodnih ukrepih omejevanja svobode (internacija,

¹² Pleterski: *Prva odločitev*, str. 23; Matič: *Prispevek k vprašanju*, str. 217–218.



Viktor Zalar. Spremljal in podpiral je protiaustrijsko dijaško gibanje Preporod, bil je član Ruskoga krožka, dijake je poučeval češčino. Leta 1914 je bil med ustanovitelji teoretičnega glasila jugoslovanskega gibanja Glas Juga, v katerem so objavljali Slovenci, Hrvatje in Srbi. Na procesu proti preporodovcem 24. decembra 1914 je bil zaradi izdajanja časopisa Glas Juga obsojen na mesec dni zapora. Na zahtevo policijske direkcije je bil konfiniran v Ljubljani, nato odgnan v internacijo. Po internaciji je aprila 1917 odšel v Prago, nato pa avgusta 1917 v Ljubljano, kjer so ga strogo nadzorovali. SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka, A4-1707.



Rasto Pustoslemšek, urednik Slovenskega naroda. Bil je odbornik Slovenskega kluba v Ljubljani, ki ga je Ivan Hribar ustanovil z namenom, da bi pošiljal slovenske učitelje in koloniste na Balkan. Kot rusofila in srbofila so ga od avgusta 1914 nadzorovali. Ob začetku vojne z Italijo ga je policijska direkcija v Ljubljani po navodilih vojnega nadzorstvenega urada zaprla v ljubljanski grad in ga nato internirala v taborišča Wagner, Hainburg, Sitzendorf in Mittergrabern. Januarja 1917 so ga poslali na gališko fronto, od koder se je novembra 1918 vrnil v Ljubljano. SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka, A4-1-509.

konfinacija), ki pa so imeli to nevšečno plat, da so bili časovno neomejeni. Na drugi strani je civilno, tj. deželno sodišče praviloma obravnavalo običajnejše državljane. V teh primerih je proces najpogosteje dobil konkreten epilog v časovno omejeni kazni ali celo oprostivni. Od sarajevskega atentata naprej so se sodniki ukvarjali s poraslim številom primerov političnih verbalnih deliktov, zlasti oseb, ki so odobravalii atentat, sramotili cesarja ali člane cesarske družine oz. izražali simpatije do Srbov. Iz arhivskega gradiva je večkrat moč razbrati, da so skušali biti civilni sodniki do grešnikov dokaj razumevajoči. O tem piše v svojem dnevniku Fran Milčinski, sodnik v senatu deželnega sodišča: »Danes smo enega oprostili paragrafa 305. Zagovornik sam ni pričakoval. Fant na dobrem glasu, sam pripravljen prostovoljno v vojake, je malo vinjen, vozeč se na kolesu, žensko pozdravil z nagajivo besedo: »Mat, živio Srbija. – Nič nisem mislil, kar tako mi je ušlo.«¹³ Iz sodnega spisa je razvidno, da je šlo za Alojzija Rozmana, ki so mu sodniki verjeli, da se je želel le pošaliti. Priče so o njem povedale, da naj bi pred tem izjavil, da se veseli, ker bo postrelil veliko Srbov. Ker je zaklical »živio Srbija« v neposredni bližini stražnikov, ki so ga takoj aretirali, je sodišče sklepalo, da tega gotovo ni storil naklepno in s hudobnim namenom.¹⁴ Veliko več je bilo primerov, ki se niso iztekli tako srečno. Zaradi verbalnega delikta je bil lahko obsojen praktično vsak, ki je kaj bleknil. Videti je, da je bilo precej razširjeno

ovaduštvo. Tako je npr. še ne 15-letna Ljudmila Langerholc 29. junija 1914 na kopaljšču v Medvodah umor Franca Ferdinanda komentirala z besedami: »... prav je da so ga umorili, ko bi bila jaz na mestu njih, bi ga bila še drugače, ker je tako dijake in Srbe zatiral ...« Zaradi kaznivega dejanja po 64. členu (žalitev člana cesarske družine) in 305. členu (motenje javnega reda in miru) je bila obsojena na dva meseca ječe. Kazen je morala odsedeti v polni meri, kljub temu da je njen oče prosil za odlog nastopa kazni do konca šolskega leta 1914/15, ker je bila Langerholčeva še šolarica in je obiskovala trgovsko šolo ter bi zaradi takojšnjega prestajanja kazni ne izdelala letnika. Višje sodišče v Gradcu je prošnjo zavrglo, saj je presodilo, da zanjo ni osnove.¹⁵ Da se je mladina precej zanimala za sarajevski atentat (gotovo gre za vpliv preporodovskega gibanja) in imela o njem svoja stališča, priča tudi dogodek v 6. razredu uršulinske šole v Ljubljani. Policijska direkcija je prejela prijavo, v kateri so starši Emme Pestator, trinajstletne šolarke, rojene na Dunaju, prijavi, kaj se dogaja na šoli. Ko je prišla Emma v šolo oblečena v žalno obleko, so jo sošolke spraševale, za kom žaluje. Ob njenem pojasnilu, da žaluje za prestolonaslednikom, so postale čisto razkačene. Posebej sta bili glasni Vladimira Sever in Marija Planinšek, ki sta med drugim klicali: »Prav je da so umorili prestolonaslednika, tudi cesarja bi morali ubiti!« Večina šolarik 7. razreda je še zaklicala: »Živel kralj Peter! Živela Srbija!« V preiskavi je dogodka potrdilo več prič, o Severjevi pa

13 Milčinski: Dnevnik, str. 65.

14 SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 1053/14, t. e. LXXII.

15 SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 864/14, t. e. LIX.



Dr. Ivan Oražen, zdravnik. Že kot visokošolec je bil v zvezi z drugimi jugoslovanskimi akademiki - panslavist in nasprotnik Nemcev. Ob prvi balkanski vojni je šel oktobra 1912 v Srbijo, kjer je zdravil ranjence v vojaški bolnišnici v Nišu ter kasneje izdal brošuro »Med ranjenimi srbskimi brati«. Sodeloval je pri Sokolu in bil od 1907 starosta slovenske sokolske zveze. Leta 1914 se je prostovoljno javil za zdravnika v vojaško bolnišnico v Ljubljani, od koder pa so ga zaradi politične nezanesljivosti prestavili v Gradec in to kljub temu, da je imel doma hudo bolno ženo. V Ljubljano se je smel vrniti šele 1918.

SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka, A4-1-426.



Fran Ilešič, literarni zgodovinar. Zaradi suma veleizdaje so ga 19. avgusta 1914 na podlagi izsledkov hišne preiskave odpeljali na pridržanje, a so kazenski postopek ustavili, ga 25. septembra 1914 izpustili in naslednji dan spet pridržali. Po telefonskem navodilu vojaškega poveljstva so ga 14. oktobra 1914 spet izpustili, sledila pa je konfinacija v Ljubljani. Zaradi zaplenjenega gradiva pri hišni preiskavi je bil zoper njega uveden disciplinski postopek; aprila 1917 je bil kazensko premeščen na drugo delovno mesto. Od 30. avgusta 1914 je bil suspendiran kot učitelj.

SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka, A4-1-191.

se je izvedelo, da je med veroukom napisala listič z naslednjo vsebino: »Živela Srbija, živel kralj Peter!« in ga kazala sošolkam. Tudi sicer je pri pouku geografije ob obravnavi Balkana izjavljala, da bi raje živela tam kot v Avstriji. Kmalu je bil ta proces – za razliko od procesa proti že 14-letni Langerholčevi – ustavljen (verjetno zaradi mladosti inkriminiranih šolar).¹⁶

Med zanimivimi primeri odobravanja atentata velja omeniti primera iz ljubljanske prisilne delavnice. Kaznjenec Eduard Schinagl, po rodu iz zgornje Avstrije, je državnemu namestništvu v Linzu 14. avgusta 1914 poslal pismo, v katerem se je pritoževal nad razmerami v prisilni delavnici. Napisal je, da je žalostno, ker se zgornjeavstrijska vlada tako malo zanima za svoje deželane in »... če kdo misli, da se bodo kaznjenci v prisilni delavnici poboljšali in se vrnili v človeško družbo, potem se moti. Razmere v kaznilnicah so namreč žalostne, vodijo jih bivši oficirji, ki so jih vrgli iz vojske ter tam oblastno vladajo, kot je to primer tudi v Ljubljani. Tu so od direktorja do najnižjega nadzornika vsi v kaznilnici sovražniki Nemcev. Nemške kaznjence se zmerja z nemškimi psi in tepe, lakota pa je tako velika, da se mladi fantje za porcijo kruha pustijo zlorabljati. Zaradi tega bi bilo treba direkcijo kaznilnice poklicati na odgovornost.« Ob teh navedbah je Schinagl napisal še inkriminirane stavke: »... verjamem, da njegovo veličanstvo ne pozna razmer v tej hiši. Ali pa jih zelo dobro pozna in bi bil skrajni čas ter povsem na mestu, da se mu zgodi tako, kot se je pred krat-

kim zgodilo Ferdinandu Este, temu papežniku. Storite kar želite ... a če ne pride do nobene spremembe, potem bom – kot se v resnici pišem Schinagl – temu slovanskemu direktorju pokazal, kaj zna nemški pes.« Schinagl je bil zaradi razžalitve veličanstva po 63. členu kazenskega zakonika in razžalitve člana cesarske družine po 64. členu obsojen na leto in pol težke ječe, poostrene s postom in trdim ležiščem enkrat na mesec. Pri tem ni pomagalo njegovo izgovarjanje, da je verbalni delikt izvršil le z namenom, da bi – kot je navedel – njegovo pismo v resnici kdo prebral ter resno obravnaval, niti se niso ozirali na okoliščino, da je bil iz vojske odpuščen kot slaboumen.¹⁷ O občasno dokaj preprostem in naivnem dojemanju vzrokov za atentat na Franca Ferdinanda govori tudi primer 16-letnega Karla Sitarja, mizarskega vajenca, ki je za mesec dni končal v ječi zaradi žaljenja člana cesarske rodbine in motenja javnega reda in miru. Potem ko so ga prijeli, je na zaslišanju prostodušno priznal, da je pred več ljudmi o sarajevskem atentatu izjavil: »Prav je to. Ta je tisti, ki je naš rokodelski izlet prepovedal. Največ

¹⁷ SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, t. e. LXXII, Vr 988/14. Kot je razvidno iz sodnega spisa Vr 130/14 iz istega fonda, t. e. LXIV, sta podoben delikt že v začetku 1914 izvršila kaznjence v ljubljanski prisilni delavnici Guido Prezzi in Giacinto Tomio, ki sta na vojno sodišče v Trentu naslovila podobno pismo kot kasneje Schinagl. V njem sta zapisala, da duhovščina in vladarji na čelu z Francem Jožefom in njegovimi nasledniki zganjajo infamije (nesramnosti, brezobzirnosti). Obsojena sta bila na 4 oz. 2 leti težke ječe, poostrene s postom in trdim ležiščem. Kot je pokazala preiskava, sta to storila zato, ker jima bivanjske oz. delovne razmere v prisilni delavnici niso bile všeč in sta želela priti v zapor v pristojnosti sodišča.

¹⁶ SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, t. e. XV, Vr 687/14.

je to vzrok« in pa še »... saj so ga zaradi tega, ker je sokolski izlet prepovedal.«¹⁸ Upokojenega žandarja Jakoba Gantarja je pet besed stalo dva meseca ječe. Medtem ko je 28. junija 1914 bral izredno izdajo Slovenca, obešeno pred katoliško tiskarno v Ljubljani, je na glas rekel: »Prav je da ga je.«¹⁹ Seveda pa ljudje o cesarski družini niso govorili sovražno samo po 28. juniju 1914, temveč tudi pred tem. Slikovit je primer Ivana Peklaja, 42-letnega posestnika, ki je imel precej povedati o cesarju in njegovi družini. V ljubljanski prodajalni v Zeleni jami je 25. aprila 1914, ko so se ljudje menili o zdravstvenem stanju cesarja, spregovoril odkrito besedo: »... saj je že star in tako ne more dolgo časa živeti, vsaj se je v mladih letih ves prekurbal kakor vsi taki cesarji, saj se je šla tudi ona [cesarica Elizabeta] tistikrat v Genovo kurbati in jo je tam Italjan vbil. Enako se je tudi tisti kurbir princ Rudolf radi ene kurbe šaušpilerice vbil.« Odkrito mnenje je Peklaja spravilo najprej v preiskovalni zapor, kjer pa se je zagovarjal z zmanjšano prištevnostjo. Iz priloženih izvidov psihiatra dr. Robide, ki jih je Peklajev zagovornik poslal sodišču, je mogoče razbrati, da ga je ocenjeval kot psihopata in epileptika, ki je bil ob napadih in po njih bistveno manj prišteven. Tudi njegova mladost naj bi kazala na zakrnel razvoj, asocialno čudaško obnašanje, do 8. leta naj bi padal v nezavest, imel težak revmatizem, vse do 14. leta močil posteljo itd. Čez nekaj časa so Peklaja izpustili. Ko pa so ga septembra 1914 hoteli poklicati na sodno obravnavo, se je ugotovilo, da za avstrijsko armado le ni preneumen in zaostal. Vmes so ga namreč mobilizirali in avgusta 1914 se je pridružil 5. dragonskemu regimentu. Ko so mu julija 1917 hoteli poslati sporočilo, da je na podlagi amnestije cesarja Karla pomiloščen, se je ugotovilo, da je Peklaj v ruskem ujetništvu.²⁰

Naslednji najpogostejši razlog za politično preganjanje je bila simpatija do Srbov, pogosto združena z nasprotovanjem vojni. Najznamenitejši srbofil je bil nepoboljšljivi Ivan Cankar. Kot smo že omenili, je leta 1913 dajal protiavstrijske izjave in zaradi njih tudi odsedel teden dni zopora. Avgusta 1914 pa je bil za šest tednov odpravljen v zapor na ljubljanskem gradu zaradi glasnih izjav v vrhniški gostilni, da bi rad pogostil Srbe, če bi bili tam. Z očitnim namenom provociranja je glasno ogovoril skupino ljudi: »Če ste Srbi pojdite sem, boste pili in jedli zastoj.« Ko so ga opozorili, da se tako ne sme govoriti, je odvrnil, da on lahko pove še vse kaj drugega.²¹ Srbofilstvo se je širilo tudi med navadnimi ljudmi. Za ilustracijo navajamo nekaj primerov. Maks Japelj je za 14 dni končal v zaporu, ker je na kolodvoru – sicer v pijanem stanju – večkrat izrekel, da je Slovan in da drži s Srbi. Sodišče je v tem videlo motenje javnega reda in miru ter nevarnost, da bi s temi besedami »slabo vplival na patriotska čustva navzočega občinstva.«²² Podobna čustva do Srbov je gojil tudi trgovski pomočnik Rafael Csurda, ki je v prodajalni v Premu 29. julija 1914 stranki, ki ga je vprašala, ali pojde k vojakom, dejal: »Če

bom vojak ne bom streljal na Srbe. Če bom tudi šel, bom z njimi držal.« To ga je stalo treh mesecev zopora.²³ Brivec Pavel Gegenlacky si je prislužil osem tednov zopora, ker si je v kolodvorski restavraciji in bližnji delavnici na Jesenicah med 9. in 11. novembrom 1914 dajal duška ter bentil čez Nemce in poveljeval Srbe. O Nemcih je pravil, da jih ne mara, da »morajo ven«, ker morajo zanje Slovenci prelivati kri, za Srbe pa je zatrjeval, da bolje streljajo kot Avstrijci in da niso tako neumni kot Avstrijci, ki jih bodo Srbi tako ali tako vse postreljali.²⁴ Hlapec Janez Miklavčič se je med 25. in 27. julijem 1914 ob mobilizaciji v Postojni počutil dokaj junaško. V svoji navdušenosti je razlagal, da pojde nad Srbe in jih bo ubil vsaj deset. Franciška Paternost, 50-letna hotelirjeva žena, ga je zato okarala, rekoč: »Janko, tako pa ne smete, Srbi so naši bratje, ne boste jih pobili« ter pristavila »naši se bodo med seboj klali in zoperstavliali in ne bodo hoteli streljati na Srbe, ki so naši bratje.« Zaradi tega razglabljanja in poučevanja je 45 dni prebila v ljubljanskem zaporu.²⁵

Politično preganjanje pa se je maja 1915 po vstopu Italije v vojno še bistveno zaostriilo. Kranjska je postala neposredno zaledje vojnega območja, soške fronte, kjer je veljalo naglo sodstvo. Laibacher Zeitung je objavil razglas nadvojvode Friderika o naglem sodstvu s posebnim opozorilom, da od 23. maja 1915 velja za celo Kranjsko.²⁶ Na tej podlagi je začelo obravnave novo naglo vojaško sodišče v Ljubljani. Zaradi enakih vzklikov, kot si ga je julija 1914 privoščil veseli nabornik Rozman (»živio Srbija!«) in bil potem pred civilnim deželnim sodiščem oproščen, so po maju 1915 lahko nastopile bistveno drugačne posledice. Tako je kmalu po izbruhu vojne z Italijo do tedaj že večkrat kaznovani mož s priimkom Butala ponoči v pijanem stanju nahrulil žandarje z vzklikom: »Eviva Italia. Porchi Tedeschi!« Zato ga je naglo vojaško sodišče obsodilo na smrt in je julija 1915 končal pred strelskim vodom na strelišču Suhi Bajar v Ljubljani.²⁷ To pa je že obdobje, ki sega iz časovnega okvira naše razstave in naj bi ga opisali v katalogu (upamo) naslednje razstave o veliki vojni.

Pravi obseg političnega preganjanja Slovencev med prvo svetovno vojno na Kranjskem in v drugih delih monarhije je zaradi pomanjkljivo ohranjenega arhivskega gradiva še dokaj nejasen. Jasno pa je, da je ob splošni bedi, vojnih stiskah in odkrito odklonilnih stališčih oblasti, da bi rešile slovenski in jugoslovanski nacionalni problem z državno preureditvijo monarhije, ter naklonjenosti dinastije nemškimi nacionalnim apetitom po ohranitvi nadzora nad slovenskim ozemljem bistveno pripomogel k temu, da se je patriotizem precejšnjega dela Slovencev v vojnih letih vztrajno hladil.

18 SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 663/14, t. e. XLIV.

19 SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 636/14, t. e. XLVIII.

20 SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 412/14, t. e. XXXIX.

21 SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 1009/14, t. e. LII.

22 SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 783/14, t. e. XXXVII.

23 SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 962/14, t. e. LIX.

24 SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 1049/14, t. e. LXII.

25 SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr 840/14, t. e. LIX.

26 Razglasitev naglega sodstva, *Laibacher Zeitung*, 4. 6. 1915.

27 Robida: *Spomini*, str. 17.

Viri

- SI_AS/0307, Deželno sodišče v Ljubljani, leto 1914.
- *Laibacher Zeitung*, 1915.

Literatura

- Grdina, Igor: Ivan Hribar, »jedini resnični radikalec slovenski«: poskus gesla v biografskem leksikonu, *Hribarjev zbornik*, Ljubljana, Založba ZRC, 2010, str. 9–82.
- Hribar, Ivan: *Moji spomini II*, Ljubljana, Slovenska matica, 1984.
- Klopčič, France: Preganjanje Ivana Cankarja leta 1914, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1960, št. 2, str. 295–298.
- Matić, Dragan: *Nemci v Ljubljani 1861–1918*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2002.
- Matić, Dragan: Prispevek k vprašanju političnega preganjanja med 1. svetovno vojno, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXII, 1992, št. 1–2, str. 201–219.
- Milčinski, Fran: *Dnevnik*, Ljubljana, Slovenska matica, 2000.
- Pleterski, Janko: *Ivan Šušteršič 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*, Ljubljana, Založba ZRC, 1998.
- Pleterski, Janko: *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917: poročili vojaške in vladne komisije*, Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, 1980.
- Pleterski, Janko: *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*, Ljubljana, Slovenska matica, 1971.
- Robida, Ivan: Spomini na Suhi Bajar I. 1915/16, *Kronika slovenskih mest*, 2, 1935, št. 1 in 2, str. 9–25.
- Scheer, Tamara: *Die Ringstrassenfront*, Wien, Heeresgeschichtliches Museum, 2010.
- Turk, Ernest: Kratka oznaka gospodarskih, družbenih, političnih in kulturnih razmer pri Slovencih od začetka našega stoletja do prve svetovne vojne, *Preporodovci proti Avstriji*, Ljubljana, Borec, 1970, str. 37–74.
- *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979.

Summary**A short description of the political development in Carniola with special attention paid to political delicts at the beginning of the Great War**

When Slovenians in Carniola finally formed a political nation after the beginning of the constitutional era in 1860/61 and relinquished the image of a merely ethnographic entity, and after twenty years (at least in Carniola) stepped out of the most acute phase of the anti-German struggle, a relationship was established in the 1890s that changed only slightly until the end of the Hapsburg Monarchy, and in some features marked also later periods up until today. In Carniola – as the only Austrian land with a majority of Slovenian population – up until then a unified Slovenian political party divided into two camps: the liberals and the clericals and there appeared a cultural struggle. The Germans in Carniola and across the monarchy as well as the Viennese government took advantage of this situation for the protection of their interests. The unresolved Slovenian national issue (the unsuccessful realization of »United Slovenia« – Zedinjena Slovenija), the loyal stance of the Slovenian established politics towards the dynasty along with the naive hope for a gift/the permission to unite with Croats and reorganize the state by founding a Yugoslavian unit and the German appetites for the Slovenian territory, which represented a bridge to the Adriatic sea, and for which reason they blocked any Slovenian desires for trialism or the reorganization of the monarchy ... are circumstances that persisted all until the outbreak of the war. The war brought significant change and greatly decreased the quality of life in every way. It resulted in urgent laws, the revocation of mandatory civil liberties and rights and brutal absolutism of the militarized police state. The latter manifested itself in the persecution of the monarchy's known enemies, who contemplated solutions to the Slovenian issue outside of the monarchy's boundaries already before the war, as well as about the prosecution of ordinary people, who were no opponents of the state, but merely allowed themselves an improvident remark about the Emperor, his family or government policy. The country at war meant that the war entered into every home and crucially marked every life – not only those of the soldiers at the front, but also their loved ones, who remained at home in Carniola ...

Zusammenfassung**Ein kurzer Überblick über die politische Entwicklung in Krain in Hinblick auf die politischen Delikte zu Beginn des Großen Krieges**

Nachdem sich die Slowenen in Krain nach dem Beginn der konstitutionellen Periode in 1860/61 schließlich als politische Nation und nicht mehr nur im ethnographischen Sinne formierten und sich nach zwanzig Jahren (zumindest in Krain) aus der akutesten Phase des Kampfes gegen die Germanisierung befreiten, stellten sich in den neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts Verhältnisse ein, die sich bis Ende der Habsburger Monarchie nicht wesentlich veränderten, in einigen Zügen prägten sie dann aber auch spätere Epochen bis heute. In Krain - als einziges Land in Österreich-Ungarn mit der slowenischen Mehrheit der Bevölkerung - kam es zur Spaltung, der bis dahin einheitlichen slowenischen politischen Partei in zwei politische Lager: den Liberalen und den Klerikalen sowie zur Entstehung des Kulturkampfes.

Diese Umstände nutzten die Deutschen in Krain und in der Monarchie, als auch die Regierung in Wien um ihre Interessen in vorteilhafter Weise zu schützen. Die ungelöste slowenische Nationalfrage (misslungene Verwirklichung des Programms Vereintes Slowenien/Zedinjena Slovenija), die loyale Haltung der etablierten Politik gegenüber der Dynastie bzw. der Monarchie mit der naiven Hoffnung auf ein Geschenk / der Genehmigung zur Vereinigung mit den Kroaten und die Neuordnung des Staates mit der Gründung der jugoslawischen Einheit und die deutsche Gier nach dem slowenischen Gebiet (letzteres bedeutete den Deutschen eine Brücke zur Adria), die den slowenischen Wunsch nach Trialismus bzw. Reorganisation der Monarchie verhinderten ... sind die Umstände, die bis zum Ausbruch des Krieges andauerten.

Der Krieg brachte einige Veränderungen und verschlechterte die Lebensqualität in jeglicher Hinsicht. Unter anderem brachte er auch außergewöhnliche Gesetze, eine Rücknahme von grundlegenden Bürgerrechten und Freiheiten und rohem Absolutismus des militarisierten Polizeistaates. Dies wurde sowohl in der Verfolgung von überbezeugten Feinden der Monarchie manifestiert, die schon vor dem Krieg an die Lösung der slowenischen Fragen außerhalb ihres Rahmens dachten, als auch in der Bestrafung von gewöhnlichen Menschen, die keine wirklichen Gegner des Staates waren, sondern sich nur unklug auf Kosten des Herrschers, seiner Familie oder der Regierungspolitik äußerten .. Der Staat im Krieg bedeutete den Eintritt des Krieges in jedes Zuhause und prägte wesentlich das Leben ... nicht nur Krieger an der Front, sondern auch in ihren Familien, die zu Hause in Krain blieben...

Barbara Žabota

Zadnje potovanje prestolonasledniškega para



Prestolonaslednik Franc Ferdinand
in žena Sofija v trenutku atentata.
Sarajevo, 28. 6. 1914.

Das interessante Blatt, št. 27,
Dunaj, 2. 7. 1914, str. 5

Avstro-Ogrska je med 25. in 27. junijem 1914 pripravila velike vojaške manevre v Bosni in Hercegovini. Z njimi je želela pokazati svojo vojaško moč, hkrati pa s svojo pripravljenostjo na spopad tudi nekoliko prestrašiti Srbi, ki se je zavedala svoje izčrpanosti po balkanskih vojnah. Načrtovano je bilo, da se bo manevrov udeležil tudi avstro-ogrski prestolonaslednik nadvojvoda Franc Ferdinand s soprogo vojvodinjo Sofijo Hohenberg, rojeno grofico Chotek.¹ Mnogi so prestolonasledniku odsvetovali pot, saj so menili, da mu v Bosni ne morejo zagotoviti varnosti. Da so grožnje utemeljene in je prestolonaslednikovo življenje ogroženo, je bilo jasno že kmalu po objavi novice o njegovi udeležbi na velikih gorskih vajah. V velikosrbskih krogih se je nemudoma pričela močna agitacija, na prestolonaslednika pa so kazali kot na osebo, ki je vedno ostro nastopala proti velikosrbskim tendencam in proti uvedbi trializma.² Nadvojvoda se kljub opozorilom (številne groženje in osebna agitacija proti njemu) ni počutil ogroženega in je brezpogojno napovedal svojo udeležbo na manevrih. Njegova pot z Dunaja prek Trsta v Sarajevo je bila po pisanju slovenskega časopisa, ki je natančno spremljal njegov obisk v Bosni in Hercegovini in o njem tudi redno poročal, demonstracija avstro-ogrške vojaške moči in en sam vojaški manever – na morju in na kopnem.

Nadvojvoda je s spremstvom 23. junija 1914 zvečer z Dunaja z brzim vlakom državnih železnic po južni železnici odpotoval v Trst, kamor je prispel naslednjega dne v jutranjih urah. Takoj po prihodu se je vkrcal na vojno ladjo Viribus Unitis, ki je v ta namen že dan poprej iz Pulja priplula v tržaško pristanišče. Z njo je prestolonaslednik odplul do izliva Neretve, kjer je bil v Metkoviću navzoč pri velikem pomorskem izkrcevalnem manevru pod poveljstvom admirala Antona Hausa.³ Po ogledu pomorskih manevrov je nadaljeval pot s posebnim dvornim vlakom do naslednjega postanka v Mostarju. *Slovenski narod*, ki o prestolonaslednikovem obisku Bosne in Hercegovine sploh ni poročal, je objavil kratko notico o tem, da so Srbi odpovedali sodelovanje s komitejem za pripravo sprejema prestolonaslednika v Mostarju, ker niso želeli sodelovati z županom Mustafom Mujagom Komadino, saj se je ta udeležil protisrbske gonje.⁴ Kljub temu je bil sprejem »nad vse sijajen«. Župan je v svojem nagovoru prestolonasledniku zagotovil ljubezen, vdanost in neomajno zvestobo, prestolonaslednik pa mu je ves čas odgovarjal v nemškem in hrvaškem jeziku. Obisk se je nadaljeval z avtomobilsko vožnjo po mestu, ki je bilo ob tej priložnosti okrašeno z zastavami. Ljudstvo je prestolonaslednika navdušeno pozdravljalo.⁵ Naslednja postaja je bila Ilidža, jugovzhodno od Sarajeva, kjer je

1 Nečak, Repc: *Prelom: 1914–1918*, str. 63.

2 *Slovenec*, št. 144b, 29. 6. 1914, str. 1; *Slovenec*, št. 144c, 30. 6. 1914, str. 2.

3 *Slovenec*, št. 141, 24. 6. 1914, str. 2, 4; *Slovenec*, št. 142, 25. 6. 1914, str. 2.

4 *Slovenski narod*, št. 141, 24. 6. 1914, str. 4.

5 *Slovenec*, št. 143, 26. 6. 1914, str. 2.



Podobica, izdana ob smrti prestolonaslednika Franca Ferdinand in žene Sofije Hohenberg, naslovnina in hrbtna stran, 1914.

SI_ZAL_ŠKL/0382,
Zbirka podobic, t. e. 1.

bil deležen le vojaškega sprejema, sledila pa je nastanitev v hotelu Bosna.

V popoldanskih urah sta si Franc Ferdinand in Sofija privoščila nakupe v Sarajevu, kamor sta se odpeljala z avtomobilom. Obiskala sta Kabiljino trgovino, kjer sta več kot uro posvetila izbiranju vezenin z narodnimi motivi. Na balkonu v prvem nadstropju trgovine sta se pokazala množici, ki ju je burno pozdravila. Prav tako sta bila deležna burnega pozdravljanja, ko sta zapuščala trgovino in se skozi špalir vračala proti avtomobilu.⁶

Slovenec je v času vojaških manevrov v Bosni in Hercegovini po *Reichspostu* povzel novico, da je medtem nadvojvoda Friderik, armadni nadzornik in poveljnik domobranstva, ki ni bil v najboljših odnosih s prestolonaslednikom,⁷ v spremstvu desetih generalov generalnega štaba opravil vojaški nadzor v krajih Tolmin, Kobarid, Bovec, Rabelj in Trbiž – torej v vseh utrjenih točkah ob avstrijsko-italijanski meji.⁸ Prav tako je večkrat poročal o načrtovanem prestolonaslednikovem obisku Sarajeva in sprejemu pri sarajevskem županu po končanih vojaških manevrih.⁹

Tako kot je bilo načrtovano, so se 25. junija začele velike vojaške vaje, ki jih je vodil Oskar Potiorek, guverner avstrijske province Bosne in Hercegovine. Prestolonaslednik, ki se je s posebnim vlakom odpeljal z Ilidže do postaje Ivan, od tu pa jezdil na Ivanovo sedlo,¹⁰ si jih je

ogledal v spremstvu načelnika generalnega štaba barona Franca Conrada pl. Hötendorfa. Vojake, ki so se udeležili vojaških vaj, so razdelili v osem gorskih brigad, tj. približno 40 bataljonov, in okoli 20 havbičnih in gorskih topničarskih brigad. Na enem mestu je bilo tako zbranih med 23.000 in 26.000 mož.¹¹ V času vojaških vaj je bilo vreme izredno slabo – ves čas je deževalo, v gorah, kjer so potekale vaje, pa je junija celo snežilo. Tako je pri Bjelašnici vojsko ujela najprej ploha in kasneje snežni metež, ki jim je uničil vso hrano. Vojska je izvedla simulacijo večjega vojaškega spopada.¹² Prvi strel med »sovražnikoma« je padel na gričih pri Sv. Ivanu, ko sta v najhujšem dežju skupaj trčili »sovražni« vojski. Nadaljnji boji so potekali tako, kot je bilo predvideno. V soboto, 27. junija ob 11. uri je dal prestolonaslednik znak za konec vaj in na griču izdal svoje zadnje armadno povelje, ki je »poudarilo največjo zadovoljnost nad odlično vežbanim moštvom ter najiskrenejšo zahvalo častnikom in moštvu, ki so se tudi v burnih časih zadnje preteklosti sijajno obnesli«. Zadnje besede na koncu njegove zahvale so bile, naj se »to povelje objavi takoj vsem vojakom v njihovih materinskih jezikih«.¹³ S tem so se vojaški manevri v Bosni in Hercegovini uspešno končali. Prestolonaslednikova soproga Sofija je imela v času, ki ga je Franc Ferdinand prebil na vojaških manevrih, svoje protokolarne obveznosti. V soboto dopoldne se je tako s svojim spremstvom z avtomobilom odpeljala z Ilidže v Sarajevo, kjer je obiskala katedralo. Tu jo je sprejel pomožni škof Šarić s kanoniki. Sledil je obisk samostana sv. Avgušтина in ogled razstave paramentov, ki jo je priredila Marijanska kongregacija dam. V nadaljevanju je obiskala še seminarsko cerkev, mladeniški

6 Slovenec, št. 141, 24. 6. 1914, str. 2, 4; Slovenec, št. 143, 26. 6. 1914, str. 2; Slovenec, št. 144, 29. 6. 1914, str. 2.

7 Nadvojvoda Friderik je nameraval leta 1914 zaradi nesoglasij s prestolonaslednikom Francem Ferdinandom odstopil s poveljniškega mesta. Po umoru prestolonaslednika to ni bilo več potrebno. Cesar Franc Jožef ga je povišal in decembra 1914 imenoval za feldmaršala. http://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_von_%C3%96sterreich-Teschchen; pridobljeno 30. 4. 2014.

8 Slovenec, št. 141, 24. 6. 1914, str. 2.

9 Slovenec, št. 142, 25. 6. 1914, str. 2; Slovenec, št. 143, 26. 6. 1914, str. 2.

10 Slovenec, št. 144, 29. 6. 1914, str. 2.

11 Slovenec, št. 142, 25. 6. 1914, str. 2.

12 Slovenec, št. 144b, 29. 6. 1914, str. 2.

13 Slovenec, št. 144, 29. 6. 1914, str. 2; Slovenec, št. 144b, 29. 6. 1914, str. 1.

<p>Die Daten im dienstlichen Eingange der mittels Typendruckapparates ausgefertigten Telegramme bedeuten: 1. den Namen des Aufgabesamtes, 2. die Aufgabennummer, 3. die Wortzahl (eventuell in Bruchform), 4. den Monatstag und 5. die Stunde und Minute der Aufgabe.</p>		<p>Gattung: <i>167203</i> Eingangsnr.: <i>167203</i></p> <p>kabinetna pisarna njegovega cesarskega in kraljevega apostolskega velikanstva na dunaju =</p>	<p>Die Telegraphenverwaltung übernimmt hinsichtlich der ihr zur Beförderung oder Bestellung übergebenen Telegramme keine inwiefern gerechtfertigte Verantwortung.</p>
<p>Dienstliche Angaben:</p> <p><i>Min. 9.30.1914</i></p>	<p>Telegramm aus Laibach 1. +3323 49 29 11 10</p>	<p>Aufgenommen von <i>1. 203</i> ad Lit. Nr. <i>191</i> am <i>29/VI-V</i> Uhr <i>11</i> M. <i>11</i> Mitt. durch: RHLZ.</p>	
<p>Ob groznem zlocinu izvrenemu na presvitlem prestolonasledniku francu frdinandu polagam pred visoki prestol imenom dezelnega stolnega mesta ljubljane izpraze srcega socutja ter neomajlive zvestobe in udanosti do visoke cesarske hise ter neizmerno ljubljeneega vladarja = zupan dr. Ivan Tavcar +</p> <p><i>Brigada m. j. 1914</i></p>			
<p>D. S. Nr. 759. (11910.)</p>			

Telegram ljubljanskega župana dr. Ivana Tavčarja v slovenskem jeziku, 29. 6. 1914.

ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, t.e. 138, konvolut 37, Atentat na prestolonaslednika v Sarajevu, Spis št. 2407, 19. 7. 1914.

dom in samostan usmiljenih sester sv. Vincencija Pavleskega. Vojvodinjo so povsod sprejeli slovesno in ji poklanjali cvetje, tudi prebivalstvo jo je navdušeno pozdravljalo. Na Ilidžo se je vrnila v popoldanskih urah, prav tako prestolonaslednik. V soboto zvečer sta si tu privoščila še zadnji skupni sprehod po parku in ob 19. uri priredila še zadnjo dvorno pojedino, na katero so bili povabljeni najvišji cerkveni dostojanstveniki (vseh veroizpovedi v Bosni) in prav tako najvišji državni dostojanstveniki.¹⁴

Naslednjega dne, tj. v nedeljo, 28. junija 1914, je bil prestolonaslednik ob 9. uri prisoten pri tihi sv. maši. Nato sta se s soprogo s posebnim dvornim vlakom odpeljala v Sarajevo, kjer sta si malo pred 10. uro ogledala Filipovičevo taborišče. V nadaljevanju je bilo predvideno, da se z avtomobilom odpeljeta do mestne hiše, kjer bi ju pozdravila župan in podžupan, ob pol enih naj bi bilo kosilo in ob 2. uri vrnitev na Ilidžo, kjer naj bi bila zvečer zopet dvorna pojedina. Po večerji naj bi ju okoli 21. ure dvorni vlak odpeljal v Metković, nato bi se z Dalmatom prepeljala do vojne ladje Viribus Unitis, kjer bi se udeležila tihe sv. maše. Izkrcala bi se v Trstu in se v ponedeljek, 29. junija zvečer odpeljala z južnega kolodvora proti Dunaju, kamor naj bi prispela v torek, 30. junija dopoldne. S tem bi bil uradni obisk prestolonasledniškega para v Bosni in Hercegovini uspešno končan.¹⁵

Na t. i. Vidov dan je bil prestolonaslednik s soprogo še vedno v Bosni in Hercegovini, natančneje na obisku v Sarajevu. Nacionalistična organizacija Mlada Bosna je njegov obisk na dan, ki predstavlja pomembno obletnico v srbski narodni zgodovini, razumela kot provokacijo in ga izkoristila za napad nanj kot na pripadnika

oblasti, ki je leta 1878 zasedla, leta 1908 pa priključila Bosno Avstro-Ogrski.¹⁶

Prvi poskus napada na prestolonaslednika se je zgodil v dopoldanskem času, po uradnih poročilih natančno ob 10. uri in 10 minut,¹⁷ ko sta bila s soprogo na poti v mestno hišo. V trenutku, ko je avtomobil s nadvojvodo zavil pri Appelovem nabrežju, je napadalec Nedeljko Čabrinović, tiskar iz Trebinja, vrgel bombo, ki se je po metu odbila od prestolonaslednikovega avtomobila in eksplodirala pod drugim avtomobilom v cesarskem spremstvu. Bomba v obliki steklenice je bila napolnjena z žebli in nasekanim svincem. V tem napadu so bili poškodovani voznik drugega avtomobila, njegov sopotnik in nekaj oseb iz občinstva. V nadvojvodovem avtomobilu napada niso niti opazili, nadvojvoda pa je za napad izvedel, šele ko se je celotni sprevod ustavil.¹⁸

Kljub napadu se je nadvojvoda odpeljal do magistrata in tudi sicer vztrajal, naj dnevni program ostane nespremenjen. Po sprejemu v mestni hiši, kjer se je županu ostro pritožil zaradi napada, je nadaljeval pot proti garnizijski bolnišnici, saj je želel obiskati v prvem napadu ranjenega podpolkovnika Erika Merizzija. Tokrat je zaradi varnosti nasproti prestolonaslednika sedel guverner avstrijske province Oskar Potiorek, na stopnico avtomobila pa se je ob strani postavil Franc grof Harrach, da bi s svojim telesom zaščitil nadvojvodo pred morebitnim novim napadom. Ko je avtomobil s cesarskim parom zavil z nabrežja v Franc-Jožefovo ulico, se je po spletu okoliščin ustavil pred enim od napadalcev, ki so že zapuščali prizorišče. Takrat 19-letni dijak Gavrilo Princip, član organizacije Mlada Bosna, je izkoristil priložnost in iz neposredne bližine streljal na nadvojvodski par. Nad-

14 Slovenec, št. 144, 29. 6. 1914, str. 2.
15 Slovenec, št. 142, 25. 6. 1914, str. 2.

16 Štepec: Slovenci + prva svetovna vojna 1914–1918, str. 10.
17 Slovenec, št. 145, 30. 6. 1914, str. 3.
18 Slovenec, št. 144, 29. 6. 1914, str. 1–2; Slovenec, št. 144b, 29. 6. 1914, str. 1.



Dvorni žalni vlak na ljubljanskem kolodvoru:

Knezoškof dr. Ant. Bonaventura Jeglič opravlja pogrebne molitve pred železniškim vozom × s krstama pokojnega prestolonaslednika in soproge. Okoli so vladni uradniki z deželnim predsednikom baronom Schwarzem, mestni uradniki in občinski svetniki z županom dr. Iv. Tavčarjem, častniki, profesorji, učitelji, zdravniki in drugo odlično občinstvo. Iz ozadja prinašajo vence.

(Fot. Dav. Rovšek.)

Dvorni žalni vlak na ljubljanskem kolodvoru.

Slovenski ilustrovani tednik, št. 28, 9. 7. 1914, str. 12.

vojvodo je zadel v vratno žilo, njegovo ženo pa v bližino srca.¹⁹ Napad je bil izvršen z bliskovito naglico, mnogi okrog stoječi pa zaradi ropota vozil strelav sploh niso slišali, čeprav je bila ulica na mestu atentata zelo ozka.²⁰ Po atentatu, ki naj bi se po uradnem obvestilu zgodil ob 10. uri in 35 minut,²¹ je vozilo nadaljevalo pot do t. i. kónaka (rezidence), kjer so zdravniki nemočno ugotovili, da je nadvojvodski par podlegel strelnim ranam, trupli pokojnikov pa so začasno položili na mrtvaški oder.²² Naslednji dan popoldne so trupli pokojnega prestolonaslednika in žene balzamirali in naredili posmrtni maski. Začele so se tudi priprave na prevoz krst s posmrtnimi ostanki najprej do Dunaja in nato do dvorca Artstetten v Spodnji Avstriji, kjer naj bi bil par pokopan v družinski grobnici.²³

Novica o uspelem atentatu na prestolonasledniški par v Sarajevu je prispela v Ljubljano še istega dne popoldne. Uredništvo *Slovenca* jo je takoj objavilo na deski uredništva. Prebivalci, ki so prebrali žalostno vest, so jo ponesli po mestu in tudi širše. Na stavbi uredništva in tiskarne je *Slovenec* nemudoma izobesil črno zastavo.²⁴ Deželni glavar dr. Ivan Šušteršič je takoj po objavi novice poslal žalno brzojavko kabinetni pisarni na Dunaju. Številni so si ob prestolonaslednikovi smrti nadeli črne žalne ovratnice v znak žalosti in v znak ogorčenja.²⁵

V naslednjih dneh so slovenski časopisi v rednih in posebnih izdajah obširno poročali o ozadju napada na prestolonaslednika in razpoloženju med prebivalstvom kranjskih mest. Zapisali so, da je žalost nepopisna, prav tako ogorčenje nad strašnim dejanjem. Na mnogih, tudi zasebnih poslopijih, so v tistih dneh vihrale črne zastave. Mestni občinski sveti so organizirali izredne seje, na katerih so kot predstavniki lokalnih oblasti izrazili

sožalje. Povsod je bilo moč slišati ogorčene izraze nad propagando, zaradi katere sta morala »plemeniti cesarski princ« in »zvesta Slovanica, potomka visoke staročeške plemiške rodbine«, njegova soproga, preliti svojo kri. Zagotavljali so tudi, da se bodo državi zvesti krogi še bolj strnili v odločnem nastopu proti gibanju, ki prihaja iz srbskih mej k nam pod t. i. jugoslovanskim nacionalizmom, za njim pa se skriva le velesrbska propaganda. Poudarjali so še, da so dotlej od naroda odvrčali to »kugo« in bodo storili vse, da se je obvarujejo tudi naprej. Vrstili so se vzkliki, da bo »s habsburškim tronom vedno zvesto stala naša domovina pod starim svojim geslom: "Vse za vero, dom, cesarja!"«²⁶

Tudi v drugih krajih monarhije je bilo razpoloženje podobno. V Trstu je prva žalna zastava zavihrala na Narodnem domu, in sicer na dan atentata ob 19. uri.²⁷ Posebne razmere pa so vladale v Sarajevu, kjer se je zgodil atentat. Še istega dne zvečer so organizirali množične protisrbske demonstracije. Jeza množice je naraščala in demonstranti, ki so se začeli zgrinjati okoli hotela Evropa (hotel je bil tedaj v lasti srbskega voditelja Jeftanovića), so s kamni razbili stekla kavarne. Množico je umirilo šele posredovanje vojske.²⁸ Tudi v naslednjih dneh so časopisi poročali o nadaljnjih množičnih demonstracijah v Sarajevu, v katerih je bilo uničenih več srbskih podjetij in trgovin, banka in tiskarna, ter o izseljevanju srbskega prebivalstva. Ves čas je za ohranjanje miru v mestu skrbela vojska.²⁹ Podobne vesti so prihajale tudi iz Zagreba, kjer so potekale uničujoče demonstracije, ki jih je umirjala policija na konjih.³⁰

Na Dunaju je vest o atentatu prvi objavil *Wiener Zeitung* v posebni izdaji. Objava je bila hkrati tudi uradno

19 *Slovenec*, št. 144, 29. 6. 1914, str. 2; *Slovenec*, št. 144b, 29. 6. 1914, str. 1, 4.

20 *Slovenec*, št. 144c, 30. 6. 1914, str. 1.

21 *Slovenec*, št. 145, 30. 6. 1914, str. 3.

22 *Slovenec*, št. 144, 29. 6. 1914, str. 2; *Slovenec*, št. 144b, 29. 6. 1914, str. 1; *Slovenec*, št. 144c, 30. 6. 1914, str. 1.

23 *Slovenec*, št. 144b, 29. 6. 1914, str. 2; *Slovenski ilustrovani tednik*, št. 27, 2. 7. 1914, str. 4–5; *Slovenski ilustrovani tednik*, št. 28, 9. 7. 1914, str. 3–6.

24 *Slovenec*, št. 144, 29. 6. 1914, str. 1.

25 *Slovenec*, št. 144, 29. 6. 1914, str. 3; *Slovenec*, št. 144b, 29. 6. 1914, str. 3.

26 *Slovenec*, št. 144, 29. 6. 1914, str. 1; *Slovenec*, št. 144b, 29. 6. 1914, str. 3;

Slovenski narod, št. 145, 28. 6. 1914, str. 1; *Slovenski narod*, št. 146,

29. 6. 1914, str. 1–2; *Slovenski narod*, št. 147, 30. 6. 1914, str. 1–2;

Domoljub, št. 27, 2. 7. 1914, str. 1; *Domoljub*, št. 28, 9. 7. 1914, str. 1–4.

27 *Slovenec*, št. 144b, 29. 6. 1914, str. 2.

28 *Slovenec*, št. 144b, 29. 6. 1914, str. 1.

29 *Slovenec*, št. 144b, 29. 6. 1914, str. 4; *Slovenec*, št. 144c, 30. 6. 1914, str. 2;

Slovenski narod, št. 147, 30. 6. 1914, str. 2; *Slovenski narod*, št. 148, 1. 7.

1914, str. 2.

30 *Slovenec*, št. 145, 30. 6. 1914, str. 2.



Krsti prestolonaslednika in njegove žene na mrtvaškem odru v dvorni župni cerkvi v dunajskem Hofburgu.

Das interessante Blatt, Nr. 28, Wien, 9. 7. 1914, str. 5.

obvestilo z naslednjim besedilom: »Njegova cesarska in kraljeva visokost, presvetli gospod nadvojvoda Franc Ferdinand je bil v nedeljo, dne 28. junija dopoldne v Sarajevu težko obstreljen in je kratko nato preminul.« O smrti vojvodinje Sofije Hohenberg niso izdali uradnega obvestila, ker po takratnih zakonih pokojna ni bila članica cesarske hiše.³¹

V ponedeljek, 29. junija 1914, je nadškof Stadler v Sarajevu ob asistenci duhovščine blagoslovil trupli pokojnih prestolonaslednika in njegove žene. Posebna komisija je nato krsti zaprla in zapečatila. Razstavljeni sta bili v črno opremljeni salonski muslimanski sobi vladne palače, obdani s častno stražo, kjer so se še zadnjič od pokojnikov poslovili civilni in cerkveni dostojanstveniki. Ob 18. uri je nadškof ponovno blagoslovil krsti, nato pa so ju podčastniki 84. pešpolka odnesli na ulico in ju položili na mrtvaška vozova. Sprevod, ki ga je vodil general Appel, se je ob zvokih žalnih koračnic začel pomikati po ulici proti kolodvoru. Takrat je zagrmelo tudi iz 24 topov. Pred krsto je vozil voz, obložen s številnimi vencami. Nepregledna množica je na ulici nemo spremljala »odhod« prestolonasledniške dvojice iz Sarajeva. Na kolodvoru je čakal poseben vlak z mrtvaškim vozom, ki je ob 19. uri in 10 minut ob zvokih cesarske himne in grmenju topov odpeljal proti Metkoviću v Dalmaciji. Tam

so krsti prenesli na vojaško jahto Dalmat. Pred ustjem Neretve je žalni sprevod čakala ladja Viribus Unitis, ki je oddala 19 strelav v pozdrav svojemu mrtvemu admiralu, nato pa krsti dvignila na krov in ob 8. uri odplula proti Trstu. Naslednjega dne zvečer je ladja priplula v Trst, kjer so potekale številne žalne slovesnosti. V četrtek, 2. julija 1914, so krsti v sprevodu pospremili na kolodvor, kjer je čakal dvorni vlak z mrtvaškim vagonom, ki je pokojnika odpeljal proti Dunaju. Na številnih postajah na Kranjskem (Košana na Notranjskem, Slavina, Postojna, Rakek, Logatec, Brezovica, Ljubljana, Zalog) so vlak pričakale množice.

Ob 13. uri in 32 minut je imel vlak 5-minutni postanek na južnem kolodvoru v Ljubljani,³² ki je bil ovit v črne zastave, proga pa potresena s cvetjem. Peron je bil poln zastopnikov oblasti, uradnikov, vojaških in civilnih dostojanstvenikov v žalnih oblekah, ki so molče in z odkritimi glavami sprejeli vlak. Ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič je v spremstvu duhovščine zmolil mrtvaške molitve. Deželni predsednik baron Schwarz in ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar sta baronu Rümekirchu, ki je stopil z vlaka, izrekla sožalje in na krste položila pet vencev (dva je prispevala občina, po enega pa vlada, deželni odbor in katoliške organizacije). Vlak je nato odpeljal s perona, žalostne množice pa so se molče razšle.

Istega dne zvečer je vlak pripeljal na dunajski južni kolodvor. Krsti so v sprevodu prenesli v dvorno župnijsko cerkev, kjer so se lahko posamezniki naslednjega dne še zadnjič poslovili od prestolonasledniškega para. Nato je sledila svečana blagoslovitev trupel, zvečer pa so krsti prepeljali na zahodni kolodvor, od koder so ju s posebnim vlakom odpeljali v Artstetten (tako je določil prestolonaslednik v svoji oporoki). Pogreba so se udeležili novi prestolonaslednik nadvojvoda Karel z ženo Zito, pokojnikov prijatelj nemški cesar Viljem in najožji družinski člani. Ostareli cesar Franc Jožef se je od prestolonaslednika poslovil že v dvorni župnijski cerkvi in se pogreba v Artstettenu ni udeležil. Prav tako ni dovolil uradnega državnega pogreba, zato so evropskim vladarjem, ki so se ga želeli udeležiti, odgovorili, da hvaležno odklanjajo udeležbo.³³

31 Slovenec, št. 144, 29. 6. 1914, str. 2; Wiener Zeitung, št. 148, 29. 6. 1914, str. 1; Slovenski narod, št. 145, 28. 6. 1914, str. 1.

32 SI_AS/0016, t. e. 138, konvolut 37, nefolirano.

33 Slovenec, št. 144c, 30. 6. 1914, str. 1; Slovenec, št. 145, 30. 6. 1914, str. 4-5; Slovenec, št. 146, 1. 7. 1914, str. 2; Slovenec, št. 147, 2. 7. 1914, str. 1-2, 6.

Viri

- SI_AS/0016, Deželno predsedstvo za Kranjsko, t. e. 138, konvolut 37, Atentat na prestolonaslednika v Sarajevu.
- SI_ZAL_LJU/0488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. III, Zapisniki javnih sej občinskega sveta ljubljanskega, t. e. 117, a. e./knjiga 72 (1914).
- SI_ZAL_LJU/0488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. IV, Zapisniki sej magistratnega gremija ljubljanskega, t. e. 135, a. e./knjiga 28 (1913–1914).
- SI_ZAL_LJU/0488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. VI, Zapisniki tajnih sej občinskega sveta, t. e. 139, a. e./knjiga 5 (1914–1916).
- SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, t. e. 1748, fasc. 1570 (1911–1920).
- *Das interessante Blatt*, 1914.
- *Die neue Zeitung: illustriertes unabhängiges Tagblatt*, 1914.
- *Dolenjske novice*, 1914.
- *Domoljub*, 1914.
- *Gorenjec*, 1914.
- *Illustriertes Wiener Extrablatt*, 1914.
- *Laibacher Zeitung*, 1914.
- *Reichspost*, 1914.
- *Slovenec*, 1914.
- *Slovenski ilustrovani tednik*, 1914.
- *Slovenski narod*, 1914.
- *Volksblatt für Stadt und Land*, 1914.
- *Wiener Bilder: illustriertes Familienblatt*, 1914.
- *Wiener Montags-Journal*, 1914.
- *Wiener Salonblatt*, 1914.
- *Wiener Zeitung*, 1914.
- http://de.wikipedia.org/wiki/Anton_Haus; pridobljeno 30. 4. 2014.
- http://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_von_%C3%96sterreich-Teschen; pridobljeno 30. 4. 2014.
- http://de.wikipedia.org/wiki/Oskar_Potiorek; pridobljeno 30. 4. 2014.

Literatura

- Brook-Shepherd, Gordon: *Die Opfer von Sarajevo : Erzherzog Franz Ferdinand und Sophie von Chotek*, Stuttgart, Engelhorn, 1988.
- Nečak, Dušan; Božo Repe: *Prelom: 1914–1918, Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni*, Ljubljana, Založba Sophia, 2005.
- Štepec, Marko (ur.): *Slovenci + prva svetovna vojna 1914–1918*, Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2010.
- Fritz, Peter; Rapp, Christian (ur.): *An meine Völker! Der Erste Weltkrieg 1914–1918*, razstavni katalog, Schallaburg, Kulturbetriebsges. m.b.H., 2014.
- Rauchensteiner, Manfred (Hg.): *Jubel & Elend. Leben mit dem großen Krieg 1914–1918*, razstavni katalog, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 2014.

Summary**The last journey of Austrian heir to the throne and his wife**

Austro-Hungary organized major military manoeuvres between 25th and 27th June 1914 in Bosnia and Herzegovina, trying to demonstrate its military power and readiness for clash of arms, thus frightening Serbia, which was still recovering from the Balkan Wars. The Hapsburg heir to the throne Archduke Franz Ferdinand and his wife Sophie von Hohenberg née Countess Chotek were to attend the manoeuvres. Many advised against it, due to the difficulties insuring safety to the archduke in Bosnia. That these threats were grounded and the archduke's life was endangered became clear soon after news of his attendance at the major mountain drill became public. Strong propaganda commenced immediately in the Serb-irredentist movement with the Archduke pointed out as someone who always strongly opposed Serbian irredentism and was against trialism. Despite warnings and numerous threats the Archduke did not feel threatened and confirmed his attendance at the manoeuvres. His journey from Vienna through Trieste to Sarajevo was an open demonstration of Austro-Hungarian military powers and a military manoeuvre in itself – at sea and on land.

Masses of people greeted the heir to the throne in Bosnia and Herzegovina; however the nationalist organization Mlada Bosna (Young Bosnia) saw his visit on 28th June, the feast of St. Vitus, as a provocation and decided to act upon it. The assassination was successfully completed by a nineteen-year-old student Gavrilo Princip, member of Young Bosnia, who seized the opportunity and shot at the princely couple from a near distance. The attack was carried out with great haste and many bystanders did not even hear the shots because of the rattle from the vehicles, even though the street where the attack happened was very narrow.

News of the successful assassination spread rapidly round the entire Empire and beyond with various responses. There was an outcry of indignity and sorrow as well as massive anti-Serbian demonstrations, accompanied by the destruction of property, that took place in Sarajevo and Zagreb, requiring military and police assistance.

Despite numerous funeral solemnities that took place around the Monarchy, the princely couple were not awarded a state funeral. The aging Emperor Franz Joseph said farewell to the heir to the throne in the court church in Vienna. The funeral in Artstetten was attended only by the new heir to the throne the Archduke Karl and his wife Zita, the German Emperor Wilhelm, who was a friend of the deceased, and members of the immediate family.

Zusammenfassung**Die letzte Reise des Thronfolgerpaars**

Österreich-Ungarn bereitete vom 25. bis 27. Juni 1914 große Manöver in Bosnien-Herzegowina vor. Der Staat wollte seine Militärmacht und Kampfbereitschaft zeigen und damit Serbien, das sich seiner Erschöpfung durch Balkankriege bewusst war, erschrecken. Es war geplant, dass der österreichisch-ungarische Thronfolger Erzherzog Franz Ferdinand mit seiner Gattin, Herzogin von Hohenberg, geborene Gräfin Chotek, an den Manövern teilnehmen sollte.

Viele rieten dem Erzherzog von diesem Weg ab, auch seine persönliche Sicherheit konnte ihm in Bosnien nicht garantiert werden. Bald nach der Kundmachung, dass der Erzherzog an großen Militärübungen in den Bergen teilnahm, wurde es klar, dass die Warnungen begründet waren und sein Leben bedroht war. Eine großserbische Agitation begann. Der Thronfolger wurde als ein strenger Gegner des Trialismus und der großserbischen Idee betrachtet.

Trotz zahlreicher Warnungen und Drohungen fühlte sich der Erzherzog nicht in Gefahr und kündigte seine bedingungslose Teilnahme an den Manövern an. Seine Reise von Wien über Triest nach Sarajevo wurde eine öffentliche Demonstration der österreichisch-ungarischen Militärmacht und ein Militärmanöver – am Meer und auf dem Land.

In Bosnien-Herzegowina wurde der Thronfolger überall begeistert begrüßt. Die Nationalistische Vereinigung Junges Bosnien/Mlada Bosna verstand seinen Besuch am sog. Veitstag/Vidov dan als Provokation und griff an. Das Attentat gelang dem 19-jährigen Studenten Gavrilo Princip, einem Mitglied von Junges Bosnien/Mlada Bosna, der die Gelegenheit ergriff und das großherzogliche Paar aus unmittelbarer Nähe erschoss. Der Angriff wurde in Windeseile durchgeführt, viele Herumstehende hörten die Schüsse wegen des Lärms der Fahrzeuge nicht, obwohl die Straße an der Stelle des Attentats sehr eng war.

Die Nachricht über das gelungene Attentat verbreitete sich schnell in der ganzen österreichisch-ungarischen Monarchie und auch über die Grenze. Die Reaktion war sehr unterschiedlich. In einigen Orten war man über den Vorfall empört, viele waren in tiefer Trauer; in Sarajevo und in Zagreb kam es zu massiven antiserbischen Protesten. Die Armee bzw. Polizei griff ein.

Trotz der vielen Trauerfeierlichkeiten, die in der Monarchie abgehalten wurden, gab es kein Staatsbegräbnis. Der alte Kaiser Franz Joseph verabschiedete sich vom Thronfolger in der Hofpfarrkirche in Wien. An der Bestattung in Artstetten nahmen nur der neue Thronfolger, Erzherzog Karl gemeinsam mit seiner Gattin Zita, der Freund des Verstorbenen, der deutsche Kaiser Wilhelm, und enge Familienmitglieder teil.

Marjana Kos

Kaj v vsakdanje življenje prinese vojna?

Ob začetku vojne je bilo prebivalstvo mirno, čeprav so časopisi vsak dan objavljali vesti o naboru in pripravah v deželah udeleženkah. V avstrijskih deželah je prevladovalo mnenje, da spopadi ne bodo trajali dolgo, vojna zmaga pa se je zdela pravšnja odkupnina za umor prestolonaslednika. Prvo resno vprašanje, ki so si ga zastavili civilisti, je bilo vprašanje vsakodnevnega preživetja: česa nam utegne v novih razmerah primanjkovati in koliko časa? Bo potrebno vsakdanji način življenja spremeniti? Kako?

Spremembe v življenjih ljudi so se začele z odhodom moških na fronto. Marsikdo se ni več vrnil ali pa je za vedno ostal težak invalid. V družinah se je ob odsotnosti moške populacije, sposobne za delo, takoj spremenila dinamika razmerij med ostalimi družinskimi člani. Na novo je bilo potrebno vzpostaviti prioritete v družinskem proračunu, saj se je število delovnih mest po tovarnah in storitvenih obratih drastično zmanjšalo. Po drugi strani je na podeželju primanjkovalo delovne sile. Tudi živalske. Večina konj je bila rekvirirana za potrebe vojske, kar je otežilo spomladanska dela na polju. In kako nadomestiti močne moške roke, ki so morale namesto pluga držati puško?

Spremembe v mestih in na vasi

Če je bila na bojišču glavna skrb preživeti bitko v čim boljšem psihofizičnem stanju, so se doma borili s tegobami splošnega pomanjkanja.

Število časnikov se je zmanjšalo, čeprav so ljudje hlepeli po novicah z bojišč. Zato je v Ljubljani avgusta 1914 začel izhajati nov tednik *Tedenske slike*, ki je prinašal članke s fronte, hkrati pa krepil samozavest vsem, ki so ostali doma.¹ Ime časopisa ni bilo naključno; objavljal je slikovni material, ki so ga z Dunaja pošiljali posebni vojni poročevalci fotografii.²

Vojna se je začela sredi poglavitnih kmečkih del. Žito je bilo že skoraj pod streho, preostala poljska dela so opravljale ženske, polodrasli otroci in starejši. »Stara dva, ki

sta ždela več let brez pravic na kotu, sta morala marsikje zopet prevzeti gospodarstvo«, je ugotavljal časnika.³ Vojska je rekvirirala konje, zato so voli in krave prišli do večje veljave. To je neprijetno sovpadlo s povečano porabo mesa v mestih, kjer so naborne komisije nastanile mobilizirance.

V prvih dopisnicah s fronte so vojaki zatrjevali, da jim gre dobro in v vaško življenje se je vrnil optimizem. Sosedje so si pomagali in kmečka opravila postorili skupaj. Žena ni več podpirala treh hišnih vogalov, ampak vse štiri. Tako je vaško življenje vsaj na videz teklo nemoteno.

V mestih so bile spremembe bolj opazne. Časnika je zapisal, da se mesta »vračajo v primitivnost«. ⁴ Vojska je pobrala avtomobile in motorna kolesa, na cestah je bilo zaradi rekvizicije konj tudi manj fijakarjev. Ljudje so začeli hoditi peš in sami prenašati tovor, saj so sluge in postreščke mobilizirali. Telefon in brzojav sta prišla pod upravo vojske in bila le izjemoma dostopna za civilne potrebe.

Z mestnih ulic je izginila bahavost. Nočno veseljačenje in hazard sta ponehala, ker so gostilne zapirali že ob 22. uri, kavarne pa opolnoči. Potrebno je bilo varčevati tudi pri razsvetljavi. Delo slikarjev, kiparjev, glasbenikov in igralcev je postalo nepomembno, neživljenjsko in brezplodno, saj je vojna ljudi učila živeti pametno, trezno in varčno. Nove materialne razmere so avtomatično spremenile obnašanje ljudi. Stiska in skrb sta končno potisnili v stran stare zamere in v ljudeh vzbudili solidarnost. Mestne gospe so odpuščale svoje služkinje, frizerke in druge posle ter same opravljale njihova dela. Domače hčerke, »ki so se doslej bavile le s knjigami, klavirjem, finim ročnim delom in zlasti s svojimi toaletami«, so po novem morale nakupovati živila in se ukvarjati s pospravljanjem in šivanjem. Gospodje so si pritrgovali pri pijači in smotkah in so bili zadovoljni z vsakršno hrano.⁵ Skupaj z novim načinom življenja so meščani začeli prevzemati tudi novo življenjsko filozofijo: ugotovili so, da morajo svoje otroke naučiti predvsem praktičnosti in

1 *Tedenske slike*, št. 1, 12. 8. 1914, str. 13.

2 *Tedenske slike*, št. 9, 19. 8. 1914, str. 9.

3 *Tedenske slike*, št. 6, 16. 9. 1914, str. 2.

4 Prav tam.

5 Prav tam.

Št. 13252.

RAZGLAS.

C. kr. okrajno glavarstvo v Kranju odredi z ozirom na sedanji vojni čas iz vojaških ozirov do preklica sledeče:

1. Vse gostilne in kavarne, točilnice i. t. d. se morajo vsak dan ob 8. uri zvečer zapirati.

2. Prebivalstvo ima v času od 9. ure zvečer do 5. ure zjutraj ostati v svojih hišah (stanovanjih). V svrhu opravljanja poljskih del, pa je dovoljeno zapustiti hiše že ob solnčnem vzhodu (4. uri zjutraj).

3. Po 9. uri zvečer se morajo po hišah vse luči ugašati, ali pa vsaj okna tako zagrinjati, da ne pade noben svetlobni žarek na prosto.

Prestopki tega razglasa se bodo brezobzirno in strogo kaznovali.

Ta naredba stopi v veljavo dne 28. junija in velja za občine: Certlje, Hrastje, Kranj, Mavčiče, Naklo, Preddvor, Predoslje, Selca, Smlednik, Sorica, Stara Loka, Stražišče, Sv. Jošt, Šenčur, Škofja Loka, Velesovo, Voklo, Zminec.

V Kranju, dne 22. junija 1915.

C. kr. okrajni glavar: —

Schitt

Razglas okrajnega glavarstva v Kranju o uvedbi policijske ure, 22. 6. 1915.

SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 1399, 1409.

iznajdljivosti. V vojnem času pa so izginjale tudi razlike v stanovih: akademiki in aristokrati so opravljali neugledna nižja dela, dame pa čistile, delale na poljih in krmile živino.

Prevzemanje novih vlog višjega sloja se je za splošno moralo sprva zdelo koristno, poučno in ugodno. Kmalu pa se je pokazalo, da je skrajno varčevanje pripomoglo le k temu, da so odpuščeni hlapci, dekle, služkinje, kuharice in drugi posli ostali brez sredstev za preživetje. *Tedenske slike* so opozorile na napačno dobrotljivost. Premožne gospe so se javljale k Rdečemu križu, pomagale ranjencem, pletle in kvačkale za vojake. Istočasno pa so bile brezposelne ženske prepuščene svoji bedi. Časnikar se je vprašal, ali ne bi bilo bolje, da bi premožnejši sloj taka dela prepustil brezposelnim: »Dajte revežem dela in zaslužka, premožni krogi pa naj dajó denarja ... Bogati krogi morejo vedno koristiti, a naj tega ne delajo na škodo brezposelnih!«⁶

Marsikatera žena ali mati je začutila nežno usmiljenje ob pogledu na ranjene vojake, ki so jih z vlaki dovažali v ljubljanske bolnišnice, in pomislila: bogve, kje je sedaj moj, kaj dela? Morda ga bodo že jutri takole nemočnega pripeljali v tuje mesto. Čeprav so imele ženske dovolj lastnih skrbi, so si vzele čas in v skromnih domačih zaglogah poiskale kak priboljšek, s katerim so ranjencem olajšale okrevanje. Prinašale so jim časopise, sadje, cigarete, tudi kruha.⁷

⁶ *Tedenske slike*, št. 7, 23. 9. 1914, str. 13.

⁷ *Tedenske slike*, št. 7, 23. 9. 1914, str. 11.

Časnikar je v *Tedenskih slikah* ugotavljal, da je dajanje materialne pomoči najbolj razširjeno med nižjim in srednjim slojem: »Oni, ki trdo delajo, oni, ki sami trpe in zato vedo, kaj je beda in trpljenje, oni žrtvujejo največ ... Ali ni ginljivo, če sega majhen uradnik, obrtnik, kmet, delavec v žep in daruje za dober namen?« Takoj zatem se je hudoval nad bogataši: »Njih imen ne čitamo med darovalci. Ali pa so njihova darila v splošnem sramotno majhna in neznantna.«⁸

Boj za kupce, boj za denar

Spretni trgovci so se proti zmanjšani kupni moči borili z oglaševanjem. Mariborski trgovec I. N. Šošarič je kljub druginji začel prodajati platno in sukno po »znižani ceni«. ⁹ »ZA VOJAKE!« je bil naslov oglasa, ki je ponujal toplo perilo, pletene telovnike, rokavice, nepremočljive spalne vreče in druge potrebščine za može pod orožjem.¹⁰

Skrb mater in žena za sinove in može na bojiščih so izkoriščali tudi lekarnarji. Eden od nujnih vojakovih potrebščin naj bi bil Fellerjev dobrodejni rastlinski dezinfekcijski esenčni fluid, ki so ga prodajali pod imenom *Elsa-fluid*. Lekarnar Feller iz hrvaške Stubice ga je priporočal kot uspešno sredstvo proti revmi, trganju, protinu, prehladu, posledicam mokrote in oslabelosti zaradi dolgih maršev. Enako odlične naj bi bile tudi njegove *Elsa-kroglice*, ki so poskrbele za zdravo prebavo brez krčev.¹¹

Vendar je vojna načenjala zdravje tudi tistim, ki so ostali doma. Noč in dan so trepetali za življenja svojih dragih in s strahom čakali prihajajoče vlake ranjencev. Pomanjkanje in negotova prihodnost sta bila vir nenehnega stresa. Boljše psihično počutje so obljublale »Kola-tablete«, ki so »povzročale veselje do življenja in moč k delavnosti«. Priporočali so jih »zdravniki celega sveta« in uporabljali v »bolnicah ter zavodih za zdravljenje živcev«. ¹² Pojavila se je namreč nova bolezen, ki so jo imenovali vojna psihoza. Strašni prizori raztrganih teles in poki granat so marsikaterega pokončnega moža pripeljali na rob blaznosti. Z bojišča so jih odpeljali naravnost v blaznico, včasih tudi po več deset naenkrat.¹³

Cenejše in bolj domače sredstvo je bil alkohol. To je bilo pitje iz obupa in žalosti. Mnogi so skušali z vinom in žganjem poplakniti vsakodnevne skrbi, vendar so s tem pridobili »le malo več greha in malo več skrbi« ali celo »precej več greha in precej več skrbi«. ¹⁴ Krivce za tako stanje so našli tudi med pivovarji, ki so ječmen uporabljali za pivo namesto za kruh. »Vlada bi morala prepovedati pridelovanje ječmena za pivo, kajti kar je redilnega v njem, dobiš petkrat ceneje v zemlji ... In škoda, ki jo povzroča alkohol v pivu, bi bila odpravljena.«¹⁵ Poraba alkoholnih pijač se je občutno zmanjšala, ne pa popolnoma

⁸ *Tedenske slike*, št. 13, 4. 11. 1914, str. 2–3.

⁹ *Tedenske slike*, št. 9, 7. 10. 1914, str. 12.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ *Tedenske slike*, št. 16, 25. 11. 1914, str. 12.

¹² *Tedenske slike*, št. 19, 16. 12. 1914, str. 13.

¹³ *Tedenske slike*, št. 20, 23. 12. 1914, str. 5.

¹⁴ *Domoljub*, št. 19, 13. 5. 1915, str. 294.

¹⁵ *Domoljub*, št. 14, 8. 4. 1914, str. 214.

Št. 766/Mob.

Vsaki županstvu,

Vojno posojilo, za katero je ravnokar potrjeno do 24. novembra t. l. ob 12. uri opoldan podpisovanje, služi boju za biti in ne biti, oroči in česti domovine, borbi naših očetov, sinov in bratov za obstanek. Vsi se zavedamo, da pomeni srečen konec vojne, začetek nove srečne gospodarke dobe.

Navsezadnje smo na svoja lastna sredstva in moramo svetu pokazati, da je naša gospodarstvena sila kos najvojnini finančnim naporom.

Patriotična dolžnost vsi: slovoj probivalstva je, da se vsakdo po svojih močah udeleži te finančije tekne, kar bo tem lažje, ker se ne gre samo za izkaz požrtvovalnosti napram državi in domovini, temveč tudi za jako ugodno nalaganje denarja.

Pogoji, ki jih tudi vojno posojilo, so za nalaganje denarja izredno ugodni za vse imovite slojce, posebno za one, ki imajo veliko premoženja; prinaja nadalje v postov uvaževanje, da je pokritje kolikor možno velikoga dela vojnih stroškov z izkupitkom posojila, najučinkovitejše sredstvo za to, da se zabrani čezmerno krošnjenje papirnatega denarja in se s tem odpravi nevarnost, da se vrednost našega denarja poslabša, s čimer bi se zmanjšala cena denarja in pa vrednost premoženja, ki obstoji v denarnih tirjetvah.

pa se zagotovi popoln uspeh posojila, so se ukrenile posebne odredbe, ki olajšujejo udeležbo pri subskripciji, in ki jih morajo prisadati krogi primarno uvaževati in izrabiti.

po znanju § 4 in § 5 osarske narodebe z dne 27. septembra 1914, drž. zak. št. 261 in z dne 15. oktobra 1914, drž. zak. št. 279, glede odloga zasebnopravnih denarnih tirjetav, se morajo tirjetve, ki jih imajo posezniki napram bankam, hranilnicam, zadrugam in drugim kreditnim zavodom po tekočem računu, iz vlog proti blagajničnim listkom ali iz vlog na vložne knjižice, porabiti za vplačila na državno posojilo brez vsake omejitve, in sicer na ta način, da se subskribirani znesek enostavno nakaže ali pošlje na blagajnico, ki je upravičena prevzemati vplačila.

Poziv k vpisovanju 1. vojaškega posojila, 17. 11. 1914.
 SLZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 62.

prenehala. Cukale so ga tudi ženske in tako zapravljale dragoceno podporo, ki so jo dobivale, če so imele moža ali sina na fronti. Katera od njih se ga je tako napila, da je obležala kot klada. Naložili so jo na voz in odpeljali domov.¹⁶

Bolj prefinjeno »šnopsanje« je bilo pitje *Florjana*.¹⁷ To je bilo pitje za zdravlje. *Florjan* je bilo žganje z dodatkom sladkorja in dišav, morda zelišč. Po Ljubljani so se namreč jeseni 1914 pojavili rdeči plakati, ki so zatrjevali, da toliko in toliko *Florjana* na dan zagotovo obvaruje pred kolerom. Kolera pa je bila zaradi premikov vojaštva in beguncev velik strah prebivalcev.

Tretji vzrok pitja je bilo veselje. Ko je vojak prišel na dopust, so mu po stari slovenski navadi dali pijače, kolikor je je mogel prenesti in še več. Pijani dopustniki so povzročali težave, zaradi česar ponekod vojakov sploh niso več puščali domov.

Strah pred prihodnostjo so izkoristile tudi zavarovalnice in začele vojakom ponujati t. i. vojno zavarovanje. Primer: *C. kr. priv. zavarovalna družba na življenje Avstrijski Feniks na Dunaju* (s poslovalnico v Ljubljani) je ponujala zavarovanja za eno leto. Obljubljala je izplačilo zavarovanega kapitala, če bo zavarovanec v enem letu

¹⁶ *Domoljub*, št. 45, 5. 11. 1914, str. 734.

¹⁷ Prav tam.

Nadalje dajejo avstro-ogrska banka, poštna hranilnica in vojnoposojilniška blagajnica na vrednostne papirje posojila za ugodno obrestno mero, 1, in sicer za sedaj za 5 1/2 %, osiroma bodo dajale za še ugodnejšo obrestno mero v slučaju, da se bančna obrestna mera še bolj zniža. Na ta način si lahko pridobe vojno posojilo tudi tisti, ki sedaj morebiti nimajo razpoložnega denarja; v ta namen najeto posojilo potem lahko vračajo s poznejšimi dohodki. Zelo želsti je, da se prebivalstvo te prilike v obilni meri posluži in prihranke, ki se mu delajo, ozir. svoj razpoložni denar nalože v vojnem posojilu, posebno kar im podpisalec dobiček, s osiroma ha to, da so obresti, ki jim bo plačevati za posojilo, najeto v svrhu subskripcije državnega posojila, nižje nego so obresti, ki jih bo prejemal od vojnega posojila.

Sicer pa se pri navedenih zavodih samih takom enega leta lahko dobi posojilo na vojno posojilo samo, in sicer za znižano obrestno mero, tako da je podpisalec treba razmeroma le majhen del posejane svote vplačati, dočim si večji del, najbrže približno 3/4 lahko preskrbi s posojilom na podpisano svoto. Upoštevati se mora nadalje, da ni treba vplačati cele podpisane svote nasnkrat temveč da se sme dovoliti tudi vplačevanju večjih obrokin.

Županstvu se naroča, potem javnega razpisa opozoriti prebivalstvo na pričetno podpisovanje vojnega posojila in zlasti pramočnejše ljudi nagovarjati da nalože svoj denar v tem posojilu.

Obrne pa se naj županstvo tudi do različnih društev in drugih korporacij, ki bi bile v položaju udeležiti se subskripcije vojnega posojila.

Tudi občina sama bo podala prav lep zgled patriotičnega čustvovanja, ako tudi pošpiše po svojih močeh vojno posojilo.

O uspehu je poročati.

G. kr. okrajno glavarstvo v Kranju, dne 17. novembra 1914.

Sl. 766/Mob.

An alle hochwürdigen Pfarrämter
 zur Kenntnis und entsprechenden Aufklärung und Einflussnahme auf die Bevölkerung.
 K. k. Bezirkshauptmannschaft in Krainburg, am 17. November 1914.

umrl (ne glede na vzrok) ali se znašel med pogrešanimi. Zasebni prihranki so bili vabljeni tudi za državo, zlasti ker sta orožje in preskrba vojakov v vojnem času postala velik proračunski strošek. Po zgledu drugih vojskujočih držav je Avstro-Ogrska od svojih državljanov najela notranje vojno posojilo, ki ga je obljubila skupaj z obrestmi vrniti čez pet let. Za najetje posojila je izdala posebne zadolžnice po 100, 200, 500, 1.000 in 10.000 kron. Podpisati in vplačati jih je bilo mogoče od 12. do 26. novembra 1914 na vseh državnih uradih, bankah in posojilnicah. *Tedenske slike* so poročale, da so ljudje že v prvem tednu podpisali za milijardo kron obveznic.¹⁸ Tak uspeh so pripisovali domovinskim čustvom in veliki gospodarski moči države. Dejansko pa so bili ljudje prepričani v hiter konec vojne in s tem v zanesljivo naložbo, ki bo z obrestmi le še oplemenitena.

Prvi vojni božično-novoletni prazniki

Jesenski meseci so minevali v vojnem stanju in v začetku adventa 1914 so se ljudje morali sprijazniti, da bodo tokratne božično-novoletne praznike praznovali brez svojih sinov, bratov in mož. V časopisih so navajali encikliko novega papeža Benedikta XV., s katero je pozval

¹⁸ *Tedenske slike*, št. 16, 25. 11. 1914, str. 7-9.

državnike k sklenitvi miru. Previdno so pisali tudi o političnih strujah v vojskujočih državah, ki so zahtevale mir. Iz gospodarskih razlogov so si želele miru tudi nevtralne države; Italija je npr. občutila velik upad prihodka zaradi zmanjšane turizma in težav z dobavo gospodarskih surovin.¹⁹ Kljub vojnemu času pa je bilo pomembno ohraniti praznično vzdušje, še zlasti med vojaki na fronti. Ljudje so jim med 5. in 15. decembrom pošiljali darilne pakete. Zavoj je smel imeti dolžino stranic največ 60 centimetrov in biti težak do 5 kilogramov. Miklavž je položil vanj praktična darila: snežne čepice, gumbe, igle, sukanec, zaponke, trakove, vrv, baterijske svetilke, nogavice, jopiče, vžigalice in vžigalnike, cigarete, pisemski papir, dopisnice, svinčnike, celo sveče. V paket so kot priboljšek spadali še čokolada, čaj, piškoti, sladkor v kockah in trajnejši suhomesnati izdelki, kot klobase in salame. Zavoj so ovili z nepremočljivim platnom ali položili v zaboj. Če do naslovnika iz kakršnega koli razloga ni došel, ga pošiljatelju niso vračali, ampak so vsebino razdelili drugim vojakom.²⁰

V takih razmerah je čedalje bolj prevladovala misel, da se v težkih časih ne spodobi ukvarjati z nepotrebnim lepoticenjem. S cest so izginiti postopači v svili in cilindrih in če se je kdo oblekel po zadnji modi, so ga gledali s pomilovanjem. Zato je moral ljubljanski urar F. Čuden svoje dragotine oglaševati v znamenju vojne. Priporočal je posebno lepa noveletna in spominska darila: žepne ure, zlate in srebrne verižice ter celo briljante, vendar je oglasu pomenljivo priložil sliko žepne ure, ki je imela na pokrovčku podobi vojnih zaveznikov: nemškega cesarja Viljema II. in avstrijskega Franca Jožefa I.²¹ Z zlatom okovani prsti in obročki na rokah namreč niso bili več predmet občudovanja. Le kako naj take roke delajo in pletejo za uboge vojake in ranjence!? *Katoliška Bukvarna* je izdajala sešitke, ki so tvorili knjigo s preprostim naslovom *Svetovna vojska*, ki je popisovala vse večje vojne dogodke. Knjigo so priporočali kot darilo odrasli mladini. Šaljivi naročnik je bralcem *Domoljuba* voščil v tragikomičnih verzih:

*Vesele praznike božične,
potice ovsene, ker vojska je vzela pšenične:
ti grdi želodec, boš tiho, ne toži nikar,
naj bo domovini vse to na oltar!*²²

Modne smernice

Vpliv vojne se je kajpak hitro odrazil tudi v ženski modi. Obleke so postale bolj umirjene in preprostejših krojev. Na mesto večernih oblek so stopile *avstrijsko-nemške zvezne bluže*. To so bile bluže iz sivga sukna s črno-belo obrobjenim stoječim ovratnikom, ki so imele na prsih majhen žep. Zraven so dame nosile šal z izvezenim srebrnim nemškim in zlatim avstrijskim orlom. Nemške dame so nosile celo vrsto bluz, imenovanih po vojskovodjih Paulu von Hindenburgu, Hansu Hartwigu von Beselerju in Franzu Conradu von Hötzendorfu. Vse so

Št. 22.311.

Božič v vojni.

Tukajšnja nabiralnica c. in kr. urada za vojno preskrbovanje (Simon Gregorčičeva ulica št. 20, v prilicju na desno) sprejema božična darila za naše vojake v vojni samo

do vštetelega 6. decembra 1914.

Po tem dnevu dohajajoča božična darila se morajo odkloniti, ker se jih ne zamore četam pravočasno dostaviti.

Mestni magistrat ljubljanski,

dne 3. decembra 1914.

Razglas o pošiljanju božičnih daril vojakom, 3. 12. 1914.

SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 2063, fol. 9.

bile temne barve in so se razlikovale le po ovratnikih in vezeni na šalu.²³

Predvojne modne navade so postale predmet graje. Premožne dame visokega stanu so bile vajene obleke naročati naravnost iz Pariza. Tam so modne smernice narekovale »lehkomišelnih igralk ali parfimirane, v demantih se žareče blodnice«. ²⁴ Meščanke in tržanke si niso mogle privoščiti dragih tujih oblek, so pa spretno kopirale vzorce in kroje. Tedaj so taki kosi postali predmet posmeha. V ospredje je stopila zavest o spodbujanju domačega gospodarstva in narodne estetike. V Berlinu, Pragi, Zagrebu in na Dunaju so si slikarji, oblikovalci in tovarnarji prizadevali ustvariti podobo sodobne, narodno orientirane mode. Poudarjali so, da so tudi motivi vezenin iz narodne noše vredni, da se jih nosi v salonu. Osnovna želja modnih oblikovalcev je bila torej ustvariti izvirno elegantno modo z elementi narodne noše. To gibanje je izšlo iz politične, narodne in gospodarske mržnje do vsega, kar je prihajalo iz sovražnih držav. Na slovenskih tleh ideja ni dosegla prakse, zato je časnikar javno pozval Slovenke, naj priredijo obleke po slovenskih nošah ter opozoril na lepoto belokranjskih vezenin.²⁵ Kot hrana tudi blago zlepa ni šlo v smeti. Večina volne je šla za pletenine, ki so jih pošiljali vojakom. Neka gospa se je spomnila zanimive reciklaže: staro svileno krilo je

¹⁹ *Tedenske slike*, št. 20, 23. 12. 1914, str. 8.

²⁰ *Tedenske slike*, št. 18, 9. 12. 1914, str. 11.

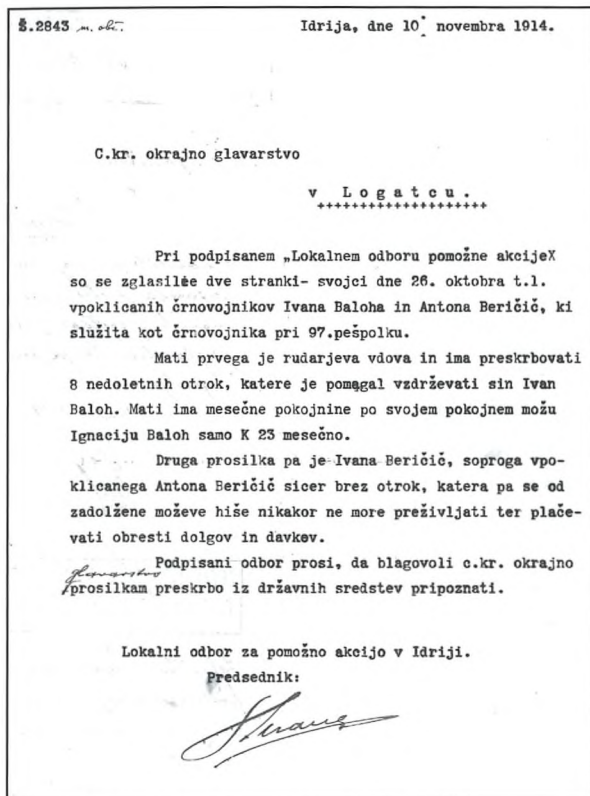
²¹ *Tedenske slike*, št. 1, 6. 1. 1915, str. 11.

²² *Domoljub*, št. 52, 24. 12. 1914, str. 839.

²³ *Tedenske slike*, št. 2, 13. 1. 1915, str. 9.

²⁴ *Tedenske slike*, št. 18, 5. 5. 1915, str. 5–7.

²⁵ Prav tam.



Prošnja idrijske matere in žene za podporo, 10. 11. 1914.
SI_ZAL_IDR/0129, Splošno pisarniško poslovanje 1914, f. 139.

zrezala na trakove in jih sešila v en sam dolg trak. Zvila ga je v klopčič, nato pa spletla šal.²⁶ Tudi hišni tekstil je postal skromnejši. Včasih se zdi, da so ljudje kar tekmovali, čigav reciklirni izum bo zanimivejši. Taka je bila zagotovo izdelava odeje iz časopisnega papirja.²⁷

Kruh, simbol blagostanja

Z vojno sta prišla pomanjkanje in lakota. »Gospodinja! Prišel je čas, ko boš pokazala svojo razboritost in svoj pogum v varčevanju, v navajanju svojih ljudi k potrpljenju in delu,« je pisal *Domoljub* 4. februarja 1915, ko je bilo že jasno, da vojna ni le neka kratka in razburljiva epizoda.

Avstrija je za zagotovitev svojih potreb uvažala pšenico, sedaj pa so bile meje zaprte. Umne gospodinje so takoj ob prvih spopadih začele delati zaloge moke in krompirja, ki sta bila osnovni živili.

Moka je bila v večjih količinah problematična za dolgotrajno hranjenje, ker so jo ljudje imeli navado kupovati in hraniti v žakljih; kot majhen žakelj je veljal 25-kilogramski. V časopisih so takoj začeli opozarjati, da večje zaloge moke zahtevajo posebno skrb. Moko je potrebno hraniti v manjših žakljih ter v suhem in zračnem prostoru. Za preprečitev sprijemanja v grudice so morali žaklje občasno pretresti in preložiti. Zato so svetovali, naj dajejo žito v mlin šele tik pred uporabo.

Ob srečevanju so znanci spraševali drug drugega, ali imajo dovolj moke. Eni so si pravočasno napravili zaloge za leto ali dve (in hlinili, da je imajo komaj za sproti), drugi so v zadregi priznali, da so vojno vzeli precej lahkomišleno. Tretji niso imeli denarja niti za vsakdanji kruh, četrta pa so šele tedaj brezglavo tekali okrog trgovcev. Nad visokimi cenami in pomanjkanjem so se najbolj hudovali prvi in moko še naprej grabili v svoje shrambe.²⁸

Gospodinje so morale paziti, da je zaloga ostala užitna in končno tudi okusna. Na hrustljave sveže zemljice so prisegali tudi leta 1914: »Stare zemlje osvežiš, če jih potakneš cele v mrzlo vodo ter jih potem hitro zložiš na pekačo, ki jo postavi za približno četrto ure v vročo pečico. V tem času se zemlje na novo prepečejo in so kakor sveže.«²⁹

»V tej vojski ne gre skoraj več za to, kdo bo močnejši, marveč kdo bo imel dalje časa kruha,« in »Varčujte s kruhom«, so pozivali v časopisu *Domoljub*. »Skrbna gospodinja pobere vsak košček kruha in ga posuši. Ko je suh ga zmelje ali zriba in stolče in dene [drobtine] zopet v peč. Ko je stal pol ure v peči ga spravi v dobro zamašeni posodi na suhem kraju. – Držal se bo več let ... Žlica tega prahu zadostuje za krožnik juhe.«³⁰

Panika ob morebitnem pomanjkanju najosnovnejšega živila – moke – je povzročila silovito višanje cen. Ministrstvo je skušalo kaotične tržne razmere urediti z določitvijo najvišje cene žita. Vojsko, vojaške bolnišnice in zapore z ujetniki je oskrbovala vojaška uprava, ki je imela z dobavitelji in podjetniki sklenjene pogodbe. Za preskrbo civilnega prebivalstva pa je skrbela civilna uprava, v Ljubljani je bil to mestni magistrat. Kmalu po začetku vojne je mestni svet ustanovil poseben odsek, ki je skrbel za preskrbo mesta z živili, drvmi, premogom, petrolejem in milom.³¹

Poseben problem so bili špekulanti, ki so izkoriščali pomanjkanje hrane. Kupovali so velike količine žita, pa tudi živine, in jih naprej prodajali po pretiranih cenah. Prekupčevanje in vojno dobičkarstvo je vlada skušala zaježiti s popisom zalog žita, moke in riža najprej pri trgovcih, čez nekaj mesecev pa še po zasebnih hišah. Ljudi so mirili s tem, da se sedaj, ko so možje zdoma, poje veliko manj kruha in gospodinjam priporočali, da delež pšenične moke zamenjajo s krompirjevo. Od jeseni 1914 je izšlo več ministrskih odredb, ki so obravnavale mletje žita in sestavo, v kakršni se je lahko prodajala moka (moko iz različnih vrst žita so zmešali že v mlinu). Istočasno so določili tudi najvišjo ceno za trgovino na veliko.³² Marca 1915 je izšla ministrska naredba, ki je predpisovala obvezno izdelovanje kruha z mešanico moke iz več vrst žit. Kljub temu so po časopisih opozarjali, da nekateri za peko kruha in peciva še vedno uporabljajo le pšenično moko. Ljudi so pozvali, naj vsak tak kuharski prestopnik, ki »težko škoduje splošnemu preživljanju«, nazonanijo na bližnjo orožniško postajo.³³

Zmesni kruh je imel več različic. Časnik *Domoljub* je priobčil recept neke nemške gospodinje: 50 delov ržene

28 *Tedenske slike*, št. 8, 24. 2. 1915, str. 11.

29 *Tedenske slike*, št. 16, 25. 11. 1914, str. 12.

30 *Domoljub*, št. 41, 8. 10. 1914, str. 668; *Domoljub*, št. 12, 25. 3. 1915, str. 177.

31 *Brodnik: Preskrba Ljubljane med 1. svetovno vojno*, str. 283.

32 *Gorenjec*, št. 51, 18. 12. 1914.

33 *Gorenjec*, št. 15, 9. 4. 1915.

26 *Tedenske slike*, št. 2, 13. 1. 1915, str. 9.

27 *Tedenske slike*, št. 16, 15. 11. 1914, str. 12.

C. kr. ministristvo za notranje stvari.

Porabljanje ostankov in odpadkov jedi
v gospodarstvu.

Praktični migljaji.

Da se izognečmo pomanjkanju neklih živil, ki morda preti zaradi vojnih dogodkov, se mora storiti vse, da se zabrani vsako tratenje in vsaka negospodarska raba hranilnih snovi.

Ta naloga pripada v prvi vrsti gospodinjam, kojih umno sodelovanje je neobhodno potrebno za dosego omenjenega namena.

Vse, kar more služiti ljudem za hrano, se mora tudi v resnici pritegniti za hranilne namene. Nikdo — tudi premožni ne — ne sme po nepotrebnem porabljati ali tritati živil.

Prvedsem se torej ne sme kuhati več, nego se neobhodno potrebuje; — nadalje naj se pred nikogar ne postavlja več, nego more jesti, da ne bo ostankov jedi na krožnikih. V tako resnem času se sme pač od vsakega pričakovati majhna žrtev, da se nekoliko utesni in prilagodi razmeram.

Če ostanejo kljub varčnemu preračunu izjemoma ostanki mesa in močnatih jedi, se lahko porabijo mrzli ali pogreti pri prihodnjem obroku. Ostanki mesa se lahko porabljajo tudi za napravo mesnatih solat ali za krompirjeve jedi, oziroma prikuhe z majhnimi narezki ali kosi mesa za vložek ali za narejanje seklnjanih pečenk (faširanega mesa) ali za izboljšanje juhe.

Ostanki goveje juhe se hranijo najbolje, če se posname mast, in se porabljajo kakor umetne juhe tudi za polivanje prikuh in omak.

Ostanki prikuh in omak se lahko pogrejejo za skromno večerjo in s pridatkom na liste rezanih ostankov mesa, na kocke rezanega prekajenega mesa ali kosčkov klobase ali tudi le s pridatkom krompirja predelajo za večerne jedi. Prikuhe se dadó tudi razrediti za zelenjavne juhe za prihodnji dan.

Ostanki belega kruha se porabljajo za napravo cmokov, bovez, močnika iz zemelj, krušne juhe, nadalje droblin ali narezkov belega kruha za juho in enake reči; ne nalomljen beli kruh se lahko porine v štedilnikovo cev in se zopet naredi rezek (krhek).

Ostanki črnega kruha se dadó porabljati za pripravljane kruhove juhe ali za narejanje narezkov ali kokc za vložek v juho.

Ne oprazeno in v štiri dele ali v liste razrezano koreninje za juho (zelenjava za juho: korenje, peteršilj, zelena) se ali lahko pusti v juhi ali vzame iz nje, razreže na rezance ali kokčk, polije z ocom in oljem in služi za napravo zelenjavne solate, ki se lahko pomnoži s tem, da se pridane pravtako narezana krompirjeva solata. V vojnih časih naj bi se oprazeno koreninje za narejanje takozvanih rjavih juh sploh opuščalo, ker se naj varčuje z mastjo in ker so takozvane bele juhe, če se kolikor toliko pozorno pripravijo, pravtako okusne kakor rjave juhe.

Ako se hoče tudi brez praženja koreninje, kosti, jeter in slazene imeti temnejša juha, naj se kuha s koreninjem vred paradizevo jabolko ali par v cevi posušenih grahovitih strokov, ki jih je sicer ilak smatrati le za odpadček.

Zeleni zunanji karfijolovi listi dajejo, pripravljenci kakor ohrovt ali kuhana solata ali njima pridejani, prav dobro zeleno prikuho. Ohrovtovi, zeljevi ali karfijolovi kocieni, pridejani koreninju juhe, izboljšajo njen okus.

(Slovenšč.)

1.

Razglas o uporabi ostankov v
gospodinjstvu in gospodarstvu.
SI_ZAL_ŠKL/0063,
Občina Škofja Loka, t. e. 62.

moke, 30 delov ječmenove moke in 20 delov naribanega surovega krompirja. Tak kruh je bil cenejši in je ostal dlje svež.³⁴ Nemčija je prepovedala tudi posipanje hlebcev z moko ter prodajo svežega kruha.

Začelo se je mrzlično ugotavljanje, kako speči kruh s čim manj pšenične moke ali njenim nadomestkom. Nekateri nadomestki so bili prav bizarni. Objavili so npr. recept za kruh iz polovice ržene in polovice želodove moke. Iz previdnosti pa se časniki ni želel opredeliti, ali je tak kruh sploh popolnoma neškodljiv.³⁵ Kruh z dodatkom krompirjeve moke se finančno ni obnesel. Prava krompirjeva moka, posušena in strojno zdrobljena, je bila zaradi dolgotrajnega postopka dražja kakor žitna. Gospodinjje so ugotovile, da je največji izkoristek krompirja, kadar ga skuhamo v olupku. Zato so dajale na mizo

več krompirja in manj kruha.³⁶ Še najbolj je prišla do veljave koruzna moka, ki so jo do tedaj nekako prezirali. Na mize so začeli pogosteje prihajati koruzni žganci in zlasti polenta, ki je bila bolj znana na Primorskem.

Spomladi 1915 je izšla vladna naredba, s katero so odmerili 300 gramov moke na dan na prebivalca. Ljudje so se spraševali, ali bo to zadostovalo za človeka, ki opravlja težka poljska dela. Kmečki delavec naj bi namreč na dan potreboval iz 800–1.000 gramov moke spečenega kruha.³⁷ V Ljubljani so aprila 1915 odprli mestno pekarno, kjer so pekli kruh velikosti, pravzaprav teže, glede na vrsto nakaznice. Obenem so napovedali, da kruha brez nakaznice sploh ne bo več mogoče dobiti.³⁸

Zaradi novih prehrabnih navad je kmalu poskočila tudi cena krompirja, ki je postal cenjen kot še nikoli:

34 Domoljub, št. 50, 10. 12. 1914, str. 810.

35 Domoljub, št. 17, 29. 4. 1915, str. 263.

36 Domoljub, št. 2, 14. 1. 1915, str. 24.

37 Domoljub, št. 9, 4. 3. 1915, str. 130.

38 Domoljub, št. 17, 29. 4. 1915, str. 261.

»Kmetovalci bodo tedaj prav storili, če bodo prihodnjo pomlad sadili veliko krompirja ... S pridelovanjem je primeroma malo truda, vsak dan je krompir na mizi, pa še lepe kronce prinaša.«³⁹ Spomladi 1915 je vlada ugotovila, da so prekupčevalci izkoristili nizko ceno in velike zaloge krompirja ter povzročili njegovo pomanjkanje. Zato je prepovedala njegovo prosto prodajo.

V pomoč gospodinjam so se v časopisih začeli vrstiti recepti, ki so varčevali z mesom in moko. Jedi so postale enostavnejše in iz cenejših sestavin. Nedopustno je bilo zavreči ostanke hrane; če je od kosila ostalo kaj mesa, so ga uporabili pri naslednjem kot sestavino neke druge jedi. Tak je bil npr. »kmečki guljaš«: »Zreži kakih osem olupljenih krompirjev na podolgaste kosce, oprazi na masti ali surovem maslu veliko, drobno zrezano čebulo, da bo svitlorumena, primešaj sladke paprike, pripravljene krompir, potrebne soli in vode ali juhe. Ko je krompir napol mehak, prideni štiri na listke zrezane safaladi, nakar naj se guljaš še dalje duši. Krompir mora biti mehak, a ne razkuhan. Ako nimaš safaladi, porabiš lahko tudi drugo meso, ki je ostalo od obeda, kuhano govedino, ali pečenko.«⁴⁰

Vojna se je začela sredi poletja, ko je bila žitna letina že skoraj pospravljena in žito omlateno. Za naslednjo sezono pa so ljudem že zgodaj pozimi svetovali, kaj in kako sejati, da ne bodo po nepotrebnem trpeli lakote. V vinorodnih krajih so priporočali obdelati le tisto trtje, ki je kvalitetno in močno. Nespametno bi bilo zapravljati čas in pridne roke za kislo vino tedaj, ko so možje zdoma in primanjkuje delovne sile. Usmeriti se je treba v pridelavo kultur, ki koristijo ljudem in živalim, to pa sta koruza in krompir.

Po sili vegetarijanci

Žita je primanjkovalo predvsem zaradi izostanka uvoza, pri mesu pa je bilo drugače. Ker je imela Avstrija pred začetkom vojne živine celo za izvoz, sprva nihče ni pričakoval večjega pomanjkanja mesa. Vseeno in nepričakovano pa se je število govedi in prašičev postopoma začelo zmanjševati iz razlogov, ki so se nato povezali v začaran krog. Ob nastopu vojne je kmete zaskrbelo, kje bodo dobili dovolj žitne krme, saj je bilo celo za ljudi premalo zalog. Zato so začeli živino na veliko prodajati, zaradi česar ji je cena močno padla. Po drugi strani je vojska potrebovala precejšnje količine mesa za lastno prehrano in izdelavo mesnih konzerv. To so izkoristili prekupčevalci in za majhen denar kupovali govedo in prašiče. Decembra je *Domoljub* pisal, da gre vsak dan tisoče živali čez mejo in ko bo cena najvišja, ne bo več kaj prodati.⁴¹ V začetku leta 1915 so bili hlevi prazni, ker ni bilo dotoka nove živine iz Srbije in Galicije kot prej. Cena živini je zrasla, vlada pa je prepovedala klanje krav mlekaric. Vendar pa je spomladi odredila tudi obvezno mešanje pšenične in ržene moke z ječmenovo, koruzno ali krompirjevo, kar je pomenilo prepoved pitanja živine z žitom. Ta je posledično stradala in kmetje so jo spet

prodajali. V hlevih so ostala le lačna teleta, ki pa jih je bilo tudi prepovedano klati.

Vlada je obupanim ljudem svetovala varčno porabo: gospodinje naj ne kuhajo samostojnih mesnih jedi, ampak naj bo meso le dodatek zelenjavni juhi ali omaki. Prašiče so začeli krmiti z ovsom, čemur so se do tedaj izogibali, ker da doječim svinjam suši mleko. Zdaj je praksa te govornice ovrgla; prireja je bila velika. Še vedno pa je primanjkovalo druge krme; mestne klavnice so od kmetov kupovale živino ter meso shranjevale v hladilnicah ali ga predelovale v klobase in salame. Zaradi pomanjkanja mleka in svinjske masti je prišlo tudi do pomanjkanja pomembnega živila, maščob.

Za običajnega državljana je bilo tako še najlažje dosegljivo perutninsko in kunčje meso, ker je bila reja enostavna in ni zahtevala veliko prostora in stroškov, poleg tega so bila skoraj edini vir živalskih beljakovin le še jajca. Ko so jih množično začeli priporočati, jim je cena takoj poskočila. Maja 1915 je *Domoljub* pisal, kako kokoši rade zobjejo majske hrošče in pripomnil, da posušeni zadki ugajajo tudi ljudem, ker okus spominja na mandlje.⁴² Od kuncev pa je postalo nadvse cenjeno krzno, iz katerega so izdelovali tople *trebušnjake* in jih pošiljali vojakom.

Zaradi težav z žitom in mesom je pridobila na veljavi tudi zelenjava. Ljudem so priporočali, naj vsak razpoložljiv košček zemlje uporabijo za zelenjavni vrt, na obstoječih vrtovih pa namesto cvetja gojijo zelenjavo. Zelenjava bo tista, ki bo letos prehranila prebivalstvo, so napovedovali. Za zgodnejši pridelek naj gospodinje že januarja sejejo in sadijo v zabojčke in jih do presajanja hranijo v kuhinji, veži ali svetli kleti. Februarja pa je mogoče sejati že na prosto, najbolje v preprosti topli gredi, ki jo je vsakdo zmožen zbiti. Na Hrvaškem so prišli na idejo, da bi sadili krompir ob brzozavnih drogih ali sadnem drevju.⁴³

V splošnem prizadevanju prehraniti ljudstvo v zaledju so se našli dvomljivci, morda celo šaljivci črnega humorja. Med ljudi so vnesli strah, da uživanje zelene solate spodbuja širjenje kolere. Oblasti so porabile kar precej moči z organizacijo poučnih shodov, da so zatrle ta strah.⁴⁴

Kaj so torej svetovali za sajenje in setev? Grah, fižol, lečo, zeleno, čebulo, česen, solato, drobnjak, paradižnik, špinato, redkvico, kolerabico, cvetačo, ohrovt, črni koren. Spomladi sta bila aktualna regrat in motovilec, vendar – kuhana! Surov regrat ni dober za slabe zobe in so ga pripravljali kot juho. Surov motovilec pa naj ne bi bil zdrav in tudi ne dober, dokler ga ne obsije spomladansko sonce.⁴⁵

Tako so ženske osuplo stale pred prodajalcem, ki je iz dneva v dan višal cene živilom in nujnim življenjskim potrebščinam. Tiste, katerih možje so bili na fronti, so bile deležne podpore in so jo porabile po lastnem razmisleku. *Domoljub* je zagotavljal, da velika večina ravna z njo gospodarno in pazi na vsak vinar. Seveda so se našle tudi take, ki so z denarjem razsipale ter ogrožale blagor svojih otrok in celo grunt. Takim bi bilo potrebno postaviti kuratorja, in ker ni dovolj možkih, sedaj to lahko postane tudi ženska.⁴⁶

⁴² *Domoljub*, št. 19, 13. 5. 1915, str. 296.

⁴³ *Domoljub*, št. 19, 13. 5. 1915, str. 295.

⁴⁴ *Domoljub*, št. 11, 18. 3. 1914, str. 167.

⁴⁵ *Domoljub*, št. 11, 18. 3. 1915, str. 171.

⁴⁶ *Domoljub*, št. 46, 12. 11. 1914, str. 737.

³⁹ *Gorenjec*, št. 50, 11. 12. 1914.

⁴⁰ *Tedenske slike*, št. 15, 18. 11. 1914, str. 11.

⁴¹ *Domoljub*, št. 50, 10. 12. 1914, str. 809.

Šolski mladini!

Cesar je zaklical.

Slavna naša armada gre v boj, branit čast in velikost domovine.

Vi ste še premladi, da bi mogli služiti domovini z orožjem. Ali roka, ki je prešibka, da bi sukala orožje, je porabna za drugo delo. Tudi kdor ostane doma, more izpolnjevati svojo dolžnost proti cesarju in domu. Po mestih in na kmetih je treba prostovoljnih pomožnih moči.

Učenci! Najlepše bodele pokazali svoje patriotično mišljenje, če se oglosite za prostovoljno delo, kolikor je v vaši moči.

Kdor je pripravljen za pomožno delovanje, naj se oglosi takoj pri vodstvu svojega zavoda ustno ali pismeno. Tam bo dobil natančnejša pojasnila.

V Ljubljani, dne 31. julija 1914.

Teodor baron Schwarz,
o. kr. deželni predsednik.

An die Schuljugend!

Der Kaiser hat gerufen.

Unser ruhmreiches Heer zieht ins Feld, des Vaterlandes Ehr' und Größe zu verteidigen. Ihr seid noch zu jung, um mit der Waffe dem Vaterlande zu dienen. Aber der Arm, der zu schwach ist, die Waffe zu führen, ist zu anderer Dienstleistung zu gebrauchen. Auch wer zurückbleibt, kann seine Pflicht gegen Kaiser und Heimat erfüllen. In der Stadt und auf dem Lande werden freiwillige Hilfskräfte benötigt.

Schüler! Am schönsten werdet ihr Eure patriotische Gefinnung betätigen, wenn Ihr Euch zu freiwilliger Arbeit meldet, die im Bereiche Eures Könnens liegt. Wer bereit ist zu hilfreicher Tat, möge sich gleich bei seiner Anstaltsleitung mündlich oder schriftlich melden, wo er die weiteren Anweisungen erhalten wird.

Laibach, am 31. Juli 1914.

Theodor Freiherr von Schwarz,
k. k. Landespräsident.

Razglas šolarjem o udeležbi pri prostovoljnih delih, 31. 7. 1914.
SI_ZAL_NME/0005, Mestna občina Novo mesto, t. e. 93.

Otroci in šola

Varčevanje je postalo domoljubno delo. K skromnosti naj bi navajali tudi otroke in jih vzgajali v varčne gospodinje in trezne može. To pa je bilo v nasprotju z interesi tistih, katerih dejavnost je sodila v bolj brezskrbne čase. Zlasti v Ljubljani in drugih mestih so bili prava »kvarila otrok« avtomati in barake s sladkarijami, ki so menda rasli kot gobe po dežju. In če jih je bilo res toliko, potem je jasno, da »izmečejo otroke, oziroma stariši in prijatelji dosti denarja vun – zato, da si kvari otrok želodec in značaj ...«⁴⁷

Že jeseni 1914 so vsa glavna poljska dela opravili za vojsko nesposobni možje, ženske in otroci. Prav iz tega razloga se je šolski pouk začel šele novembra. Tudi spomladi ni kazalo bistveno drugače. Otroci so bili bolj kot s knjigami zaposleni na polju. Pouk so sklenili že s koncem marca, saj so se večja dela na polju začinjala aprila. Pod primernim vodstvom in nadzorom so učinkovito sodelovali pri sajenju, pletju, okopavanju in osipanju.

Obilica spomladanskega kmečkega dela je narekovala vladni razglas, ki je omogočal spomladanske vojaške dopuste. Dopust za pomoč pri kmečkih opravilih so lahko dobili vojaki, ki so imeli doma kmetijo in so opravljali vojaško službo na železnici in drugih javnih napravah, pa tudi rekonvalescenti. Dopusti naj bi bili kratki, največ 14 dni, da bi pomoč na domači kmetiji lahko izkoristilo čim več vojakov. Za dopust je lahko pri svojem poveljstvu zaprosil vojak sam ali pa so to storili njegovi domači pri okrajnem glavarstvu.⁴⁸

Priznati je treba, da daljša odsotnost od pouka in knjig za mladino ni bila priporočljiva. Dolge počitnice so povzročile, da so učenci pozabili še tisto, kar so se v kratkem šolskem letu naučili. Zato so začeli razmišljati o nedeljski šoli.

S srednješolci je bilo podobno kot z vojaki: za odsotnost od pouka je bilo potrebno zaprositi. Gimnazije, realke in učiteljišča so se nahajali v mestih, zato so morali starši s pisno prošnjo stopiti k županu. Ta je presodil, ali je prošnja utemeljena in nato šolskemu ravnateljstvu napisal priporočilo. Dijaku so odobrili delovne počitnice, če je bila njegova pomoč resnično potrebna in je že kdaj prej opravljal poljska dela. Povprašali pa so tudi dijaka, ali je sploh pripravljen pustiti šolo in oditi domov delat. Vloga županovega mnenja je bila pravzaprav le, da je ocenil domače razmere in nujnost dijakovega dela. Če bi se namreč ugotovilo, da dijak doma ni imel posebnega dela in je večinoma lenaril, bi mu odsotnost od pouka šteli za neopravičeno.⁴⁹

Sklep

Čeprav so bili posamezni narodi precej nezadovoljni s svojim političnim položajem, je prva svetovna vojna ljudi ujela povsem nepripravljene. Ob začetku spopadov si večina ni mislila, da bo vojna trajala več let. Ljudje so reagirali različno, vsak iz svojega pogleda na svet: nekateri previdno, drugi optimistično, tretji lahkomišelnost in četrti pohlepno. Previdne gospodinje so že zgodaj začele znašati skupaj velike zaloge hrane in drugih potrebščin, optimistične in malomarne pa šele, potem, ko so spoznale, da se bojišča ne zapirajo, ampak še razširjajo. Našli pa so se tudi taki, v katerih vojna in pomanjkanje nista vzbudila človekoljubja, pač pa pridobitništvo na račun ubogih in naivnih. V vojni so se borili vsi, vojaki na fronti in domači v zaledju, le boj je bil drugačen. Vsi pa so se trudili preživeti ta hudi čas.

47 Domoljub, št. 51, 17. 12. 1914, str. 824.

48 Domoljub, št. 10, 11. 3. 1915, str. 145.

49 Domoljub, št. 16, 22. 4. 1915, str. 251–252.

Viri

- *Domoljub*, 1914, 1915.
- *Tedenske slike*, 1914, 1915.
- *Gorenjec*, 1914.

Literatura

- Brodnik, Vilma: Preskrba Ljubljane med 1. svetovno vojno, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXIX, 1989, št. 2, str. 281–323.

Summary

How does war affect daily life?

The Great War interfered with the entire social sphere. The sequence of battles in faraway battlefields echoed in daily life of those who remained at home. Authorities implemented political-economic measures, whose extent was directly proportional to the length and expansion of the war, thus trying to control the situation in the country. This mostly affected the civilian population, which faced unemployment, a shortage of labour force, livestock and food. Rationing became the norm for all social classes. They were forced to change their previous lifestyle; changes also affected their choice of food and clothes, the family budget, upbringing of their children and entertainment. Weekly journals took over the role of crisis councillors to housewives by publishing articles with practical advice on how to save on food, money and fuel. Simultaneously, they tried to explain the purpose of the government's purveyance measures, and offered advice on how to implement them in everyday life. Political issues were mostly avoided in these newspapers – readers were merely given a general account of events in the battlefields around Europe, with particular attention paid to curiosities, especially if connected with Slovenians. Through the analysis of economic and housekeepers' articles in journals *Domoljub* and *Tedenske slike*, the paper tries to discern, which were the main problems that the populace in the hinterland had to face.

Zusammenfassung

Was bringt der Krieg in das Alltägliche Leben?

Der Große Krieg umfasste die gesamte Gesellschaft. Der Ablauf der Kämpfe auf fernen Schlachtfeldern klang im täglichen Leben von Menschen, die zu Hause blieben, wieder. Die Regierung führte politische und wirtschaftliche Maßnahmen ein, deren Ausmaß proportional zur Dauer und zur Ausbreitung des Krieges war. Mit diesen Maßnahmen versuchte die Regierung die Situation im Land auszugleichen. Das betraf vor allem die Zivilbevölkerung, die unter einem Mangel an Arbeit, Arbeitskraft, Vieh und Lebensmittel litt. Das Sparen wurde eine Konstante und ein Gebot für alle Bevölkerungsschichten. Sie wurden gezwungen, ihre bisherige Lebensweise zu ändern, was sich in der Auswahl der Nahrung und Kleidung, im Familienhaushalt, in der Kindererziehung und in der Freizeit widerspiegelte. Die Wochenzeitungen übernahmen die Rolle des Krisenberaters für Hausfrauen und veröffentlichten Artikel mit praktischen Ratschlägen, wie man an Nahrung, Geld und Brennmaterial sparen sollte. Gleichzeitig versuchten sie, die Absicht der staatlichen Versorgungsmaßnahmen zu erläutern und zu beraten, wie man sie im täglichen Leben berücksichtigen sollte. Politische Fragen wurden in diesen Zeitungen grundsätzlich nicht erhoben. Nur im Allgemeinen informierten sie die Bevölkerung über das, was auf den Schlachtfeldern Europas geschah, insbesondere über das Ungewöhnliche, das Besondere und vor allem darüber, was sich auf Slowenen bezog. Im diesem Beitrag wurde durch die Analyse der Wirtschafts- und Haushaltsartikel in den Wochenzeitungen *Domoljub* und *Tedenske slike* dargestellt, welches die wichtigsten Probleme der Bevölkerung im Hinterland waren.

Barbara Pešak Mikec

Si to še ti, Ljubljana?

Spremenjena podoba mest v zaledju vélike vojne na primeru Ljubljane, julij 1914–maj 1915

Atentat na prestolonaslednika Ferdinanda in njegovo ženo Sofijo je bil uvod v veliko morijo, ki je spremenila svet. Vojna se je dotaknila vseh; ne samo tistih, ki so se neposredno bojevali na frontah, ampak tudi onih, ki so ostali doma.

Vojna napoved 28. julija 1914 in splošna mobilizacija nekaj dni kasneje sta v Ljubljano, predvsem pa v življenje njenih prebivalcev, prinesla velike spremembe. V mesto so se po eni strani začele zgrinjati množice nabornikov, mobilizirancev, kasneje ranjencev, ujetnikov, tudi beguncev, po drugi strani pa se je manjšalo število stalnih, civilnih prebivalcev. Vsi za boj sposobni moški so bili namreč poklicani pod orožje, zaradi draginje pa so mesto zapuščali tudi nekateri izmed tistih, ki so še ostali. V Ljubljani so pri popisovanju zalog žita in moke februarja 1915 popisovalci našli nekaj nad 43.000 civilnih prebivalcev, kar je bilo po njihovi oceni od 3.000 do 4.000 prebivalcev manj kot pred vojno. Ugotavljali so tudi, da je v Ljubljani na stotine praznih stanovanj.¹

Prvi val začasnih prebivalcev – naborniki

Naborniki so prihajali v Ljubljano z vseh koncev Kranjske. Večinoma so prihajali z vlakom, nekateri sami, prihode drugih pa so organizirale posamezne občine. V kolonah ali posameznih skupinah so korakali s kolodvora proti mestu, se zbirali na trgih, ulicah in dvoriščih. »V Ljubljani, v Marijanišču sem stopil pred starega nemškega arzta, ki je imel en sam zob v čeljustih. Pogledal me je od nog do glave in rekel: "Tauglich! K 5. bataljonu cesarskih gorskih lovcev boš odrinil." Postal sem Bergskaiserjäger. Šriber je to zapisal in tako je ostalo«,² se nabora spominja Andrej Zlobec s Krasa.

Za nastanitev vojakov je mestna občina Ljubljana pripravila štirideset poslopij, med njimi osem mestnih in enajst zasebnih šolskih poslopij, sedemnajst drugih zasebnih ter dve državni šolski poslopji v Ljubljani in okolici. V vojašnice so se torej spremenile šole, manjši

tovarniški objekti, samostani, cerkve in župnišča, šupe, seniki in hlevi. Zasedenih je bilo tudi vseh pet vojašnic.³ Septembra 1914 je 200 mož 97. pehotnega polka bivalo v neki šupi na Celovski cesti v Spodnji Šiški, v začetku leta 1915 je bilo 1.000 mož istega polka nastanjenih v predilnici na Kolodvorski cesti. Vojsko so nastanili tudi v cukrarno, nedokončano cerkev sv. Jožefa na Poljanah, v tovarno vozov Petra Keršiča v Šiški, cesarja Franca Jožefa I. ljudsko šolo v Spodnji Šiški itd.⁴ Na vseh začasnih nastanitvenih lokacijah so se pojavljali problemi z zagotavljanjem primernih higienskih pogojev. »Z oziranjem na tukajšnje poročilo z dne 18./8. t. l. [1914], št. 770, se poroča, da vlada v tukajšnjem šolskem poslopju in na straniščih čedalje večja nesnaga. Na dvorišču in na vrtu se usmraja tam nabirajoča se voda, vsebujoča vso nesnago od umivanja in pranja tolike množine vojaštva, pomije, odpadke itd. Neznosen smrad se širi in v okolici šolskega poslopja zlasti ob pripekajočem solncu.«⁵

Vojaško usposabljanje je trajalo šest tednov. Ta čas so se novinci zadrževali v Ljubljani in okolici, kjer so se seznanili z osnovnimi veččinami bojevanja. »Naslednji dan po prihodu so nas vtaknili v uniforme ..., od orožja smo dobili lesene puške, ki so bile izdelane kot prave karabinke, pa tudi enako težke. Za preskakovanje skal in potokov smo dobili 2,5 m dolge palice ..., smo korakali gor in dol, levo in desno, preskakovali smo potoke in järke in jedli menažo ...«⁶ Za dnevne obroke so poskrbele vojaške, pa tudičasne, improvizirane kuhinje. Sledil je odhod na fronto. »Kako hitro nas pošljejo na fronto! V šestih tednih smo bili izurjeni za boj. Nenavadno hitro! ... Za topovsko hrano si povsod dovolj dober! si mislimo in se sprašujemo kam nas bodo poslali. Na rusko fronto? V Vogeze? V Karpate? V Tirole? Na fronto! V boj! V ogenj! Na juriš! – Za koga? Zakaj?«⁷

3 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2060, fol. 5, 26.

4 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 1737, fol. 364, 461–480, 485, 539; fasc. 1693, fol. 467, 500

5 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 1693, fol. 475.

6 Zlobec: V viharju prve svetovne vojne, str. 106.

7 Zlobec: V viharju prve svetovne vojne, str. 108.

1 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2020, fol. 311–314.

2 Zlobec: V viharju prve svetovne vojne, str. 102.



Dame Rdečega križa v Ljubljani v začetku leta 1915; od leve proti desni: Margareta Schollmayer, Minka Šarabon, Sofija Sommaruga, Berta Triller, Helena Bretl Naglas, Pavlinova, Rosy Bleiweis Trsteniška, Lotte Sommaruga, na desni sedi Barbara (Betty) Laschan. V ozadju stoji dr. Springer.

SI_ZAL_LJU/0342,
Fototeka, A4-3-003.

Medsebojna pomoč

Tisti, ki so odšli na fronto, so bili pogosto edini rejniki svojih, največkrat številnih družinskih članov. Ti so ostali brez osnovnih sredstev za preživetje. Da bi se izognili splošni bedi in pomanjkanju, je država na podlagi Zakona o državnem prispevku za preživljanje svojcev mobilizirancev iz decembra 1912 družinam vpoklicanih preskrbela preživnino. Sestavljena je bila iz dnevne preskrbninske pristojbine in dnevnega najemninskega prispevka. Pomagali so si tudi z zbiranjem prostovoljnih prispevkov. Za pomoč družinam mobilizirancev so v akciji ljubljanskega župana Ivana Tavčarja pod imenom Usmiljenim srcem zbirali prostovoljne prispevke, ki jih je nato okrajna komisija za podpiranje svojcev vpoklicanih vojakov delila družinam vpoklicanih. Komisija je vsak dan prejemale tudi prošnje ljudi, ki so se zaradi vojnih razmer še posebej prizadeti. Veliko jih je ostalo brez vsaj enega rejnika. Revni so postali še revnejši in draginja je postajala iz dneva v dan večja. Poleg tega pa se jim je spremenil tudi šolski vsakdan, saj je bil pouk moten zaradi zasedb šolskih poslopij z vojsko in kasneje ranjenci. V Ljubljani je Društvo sv. Vincencija Pavelskega za ubožno preskrbo in mladinsko varstvo na Kranjskem že jeseni 1914 ustanovilo več dnevnih zavetišč za revno mladino. Skrbeli so za vzgojo in prehrano šolskih otrok, nameravali pa so ustanoviti tudi oddelke za mlajše.⁹ Tako kot po vsej Kranjski, so se tudi v Ljubljani organizirale ženske, ki so za vojake na fronti zbirale pakete s suho hrano, oblačili, cigaretami in tobakom, pletle rokavice, nogavice itd.¹⁰

Drugi val začasnih prebivalcev – ranjenci

V prvi polovici septembra 1914 so v Ljubljano začeli prihajati novi začasni prebivalci. To so bili ranjenci, ki so jih z vlakovnimi kompozicijami vozili na ljubljanski kolodvor. Do začetka oktobra 1914 se jih je v Ljubljani zdravilo že 6.000, do maja 1915 že več kot 15.000. Med njimi so bili vojaki vseh narodnosti od Čehov, Slovakov, Poljakov, Madžarov itd.¹¹ Lažje in težje ranjene može s fronte so sprejemali predstavniki in predstavnice Rdečega križa in prostovoljci. V barakah, ki so jih postavili na kolodvoru, so jim postregli »... najprej z jedmi in brezalkoholnimi pijačami. Težji ranjenci dobe tudi konjaka. Vsi dobivajo smotk in cigaret ...«¹² S kolodvora so jih nato z vozovi, ki jih je preskrbela ljubljansko prostovoljno gasilsko društvo s požrtvovalnim načelnikom Josipom Turkom na čelu, prepeljali v bolnišnice. Za prevoz so imeli na razpolago tudi nekaj avtomobilov in celo tramvajev.¹³

V Ljubljani je bilo do maja 1915 šestindvajset bolnišnic. Razen vojaških so za oskrbo ranjencev uredili tudi državne in zasebne bolnišnice. S pomočjo Rdečega križa so v bolnišnice spremenili šole, dele tovarn, hotelov, preuredili kasarne. Bile so raztresene po vsem mestu. Poleg garnizijske bolnišnice na Vodmatu, deželne bolnišnice in sanatorija Leonišče na Zaloški cesti, sanatorija Emona na Komenskega ulici in Elizabetine otroške bolnišnice ter Marijanišča na Poljanah so za ranjence preuredili še del domobranske vojašnice na Poljanah in belgijske vojašnice na Metelkovi ulici. Uredili so prostore v tobačni tovarni, delih uršulinskega samostana in deželnega dvorca, veliki dvorani hotela Union, šentjakobski mestni dekliški šoli, II. mestni deški ljudski šoli na Cojzovi cesti, državni obrtni šoli na Aškerčevi ulici, I. državni gimnaziji za Narodnim domom, II. državni gimnaziji na Poljanah,

8 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 1719, fol. 436–649; *Slovenec*, št. 171, 30. 7. 1914, str. 1; št. 128, 12. 8. 1914, str. 1; Brodnik: *Dobrodelnost v Ljubljani med prvo svetovno vojno*, str. 56–64.

9 Brodnik: *Dobrodelnost v Ljubljani med prvo svetovno vojno*, str. 58–59; SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2060, fol. 106.

10 SI_ZAL_LJU/0480, fasc. 2060, fol. 409–412.

11 Šimac, Keber: *Patriae ac humanitati*, str. 75; *Ilustrirani glasnik*, št. 3, 17. 9. 1914, str. 27; št. 16, 17. 12. 1914, str. 182; *Gorenjec*, št. 46, 13. 11. 1914, str. 3; št. 50, 11. 12. 1914, str. 3; št. 51, 18. 12. 1914, str. 3; *Domoljub*, št. 41, 8. 10. 1914, str. 662.

12 *Tedenske slike*, št. 7, 23. 9. 1914, str. 11.

13 Šimac, Keber: *Patriae ac humanitati*, str. 64.



Bolnišnice je nadzoroval generalni inšpektor Rdečega križa, nadvojvoda Franc Salvator.

Na fotografiji Franc Salvator (4) na enem od obiskov v Ljubljani leta 1914. Ob njem predstavniki Rdečega križa in vojske: Anton Jagodic (1), Molinah (2), Petrovan (3), Gustav del Cott (5), Barbara (Betty) Laschan (6), dr. Edmund Geduldiger (7), Zupanc (8).

SI_ZAL_LJU/0342,
Fototeka, A4-3-045.

Ljudskemu domu na Streliški ulici, Mestnemu dekliškem liceju in Mladiki. »Društvo Mladika je c. in kr. vojni upravi s 1. avgustom t. l. prepustilo internat z vsem inventarjem v vojaške bolniške namene. Vsled tega je v Mladiki prenehalo vsako društveno delovanje in je internat prešel za dobo vojne popolnoma v vojaško upravo ...«¹⁴ »Splošna sodba vojaških zdravnikov je, da bo v Mladiki najlepša vojaška bolnišnica v Ljubljani ...«¹⁵ Za ranjence so na Stari poti pripravili tudi Cesarja Franca Jožefa I. azil za neozdravljivo bolne, Zasebno pripravnico in nemško ljudsko šolo na Trgu sv. Jakoba in »bolnico za silo« za starim ljubljanskim pokopališčem pri sv. Krištofu. Na širšem območju Ljubljane so za ranjence poskrbeli v prostorih vevske papirnice ter v ljudski šoli in Zavodu sv. Stanislava v Šentvidu.¹⁶ Bolnišnice so opremili s pomočjo Rdečega križa, občine in z donacijami posameznikov. Glede na velikost so imele različno število postelj in pripadajočih prostorov. V državni realni gimnaziji so imeli npr. prostora za 207 postelj, sprejemno pisarno, pisarno Rdečega križa, kapelo, kuhinjo in kopalnico. V Zavodu sv. Stanislava so lahko zdravili 600 ranjencev naenkrat in so v ta namen pripravili jugovzhodni trakt in prvo nadstropje severozahodnega trakta zavoda. Razen bolniških sob so imeli še vodne in sončne kopeli. Postavili so tudi barake za vozove, čevljarstvo in veliko barako kot karanteno za nalezljivo bolne.¹⁷

V mestu je ta čas delovalo 22 zdravnikov, med njimi so bili zdravstveni svetnik dr. Edo Šlajmer, dr. Ivan Oražen,

primarij dr. Ivan Jenko, dr. Andrej Jenko, zobozdravnik dr. Alojzij Praunseis, dr. Rihard Karba, dr. Edvard Bretl, dr. Hans Högler, dr. Peter Košenina, garnizijski vojaški zdravnik dr. Edmund Geduldiger, dr. Bogdan Derč, primarij dr. Franc Derganc in drugi. Zdravnikom so pomagale prostovoljne bolniške strežnice in strežniki v službi Rdečega križa, strežnice duhovnih redov in poklicne negovalke. Pomožne bolniške strežnice so izobrazili na tečajih. Skupaj z Rdečim križem jih je organizirala deželna šola za bolniško strežbo. Na tečaj so se lahko prijavila dekleta, stara najmanj 18 let, z neoporečnim življenjem, popolno telesno in duševno sposobnostjo za strežniški poklic in brez nepreskrbljenih mladoletnih otrok ali samostojnega gospodinjstva.¹⁸

V bolnišnico sprejete ranjence so najprej umili, obrili in ostrigli. Nato so jih pregledali zdravniki in jim oskrbeli rane. Po oskrbi so jih razporedili po posteljah, ki so stale druga poleg druge v velikih dvoranah. Težje ranjeni so ležali pod zastrto lučjo, »v sobi skoro ni glasu, skoro ni diha«.¹⁹ Obiski so bili omejeni. Lažje ranjeni so dneve v bolnišnicah preživljali bolj razgibano. Da so se kljub poškodbam počutili kar se da prijetno, je poskrbelo predano bolnišnično osebje. Skupaj s prostovoljci so jim prirejali zabave, zanje pripravljali gledališke igre, božičnice, oskrbovali so jih s sadjem in cigaretami ... V Mladiki so organizirali vojaški pevski zbor. Ljudje so ranjencem prinašali časopise in knjige, lahko pa so se odpravili tudi na sprehode v bližnjo okolico. Zaradi velikega števila madžarskih ranjencev je ljubljanski magistrat iz Budimpešte naročil knjige in časopise v madžarskem jeziku.²⁰

Ko so se rane zacelile, so jih poslali nazaj na fronto. Tudi lažji invalidi so dobili svoje zadolžitve. Tiste pa, kate-

14 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2060, fol. 57.

15 Slovenski narod, št. 181, 6. 8. 1914, str. 2.

16 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2062, fol. 325–326; fasc. 2060, fol. 309; SI_ZAL_LJU/0209, D34; Ilustrirani glasnik, št. 3, 17. 9. 1914, str. 26; št. 7, 15. 10. 1914, str. 73; št. 10, 5. 11. 1914, str. 114; št. 16, 17. 12. 1914, str. 187; št. 23, 4. 2. 1915, str. 276; št. 25, 18. 2. 1915, str. 298; št. 27, 4. 3. 1915, str. 326; št. 28, 11. 3. 1915, str. 330; št. 29, 18. 3. 1915, str. 347; Tedenske slike, št. 8, 30. 9. 1914, str. 12; št. 13, 4. 11. 1914, str. 10–12; št. 5, 3. 2. 1915, str. 2; št. 10, 10. 3. 1915, str. 8; Gorenjec, št. 46, 13. 11. 1914, str. 3; Slovenski narod, št. 181, 6. 8. 1914, str. 2; št. 183, 8. 8. 1914, str. 3; Slovenec, št. 179, 8. 8. 1914, str. 6; <https://www.dnevnik.si/magazin/aktualno/ziv-spomin-na-prvo-svetovno-vojno>.

17 XI. izvestije knezoškofjske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano o šolskem letu 1915/1916, str. 3–4; <http://www.gimnazija-poljane.com/S10710/V+%C4%8Dasu+Avstro-Ogrske>.

18 Šimac, Keber: *Patriae ac humanitati*, str. 57–59; Slovenski narod, št. 179, 4. 8. 1914, str. 3; št. 83, 8. 8. 1914, str. 3; Tedenske slike, št. 7, 23. 9. 1914, str. 7; št. 13, 4. 11. 1914, str. 7; Ilustrirani glasnik, št. 13, 4. 2. 1915, str. 276; Slovenec, št. 213, 18. 9. 1914, str. 3.

19 Ilustrirani glasnik, št. 5, 1. 10. 1914, str. 53.

20 Ilustrirani glasnik, št. 5, 1. 10. 1914, str. 53; št. 9, 29. 10. 1914, str. 10–11; št. 32, 8. 4. 1915, str. 383; Tedenske slike, št. 7, 23. 9. 1914, str. 10–11.



Dr. Edo Šlajmer (stoji v sredini) in dr. Ivan Oražen (na Šlajmerjevi levi) z bolnišničnim osebjem in ranjenci.

SI_ZAL_LJU/0342,
Fototeka, A4-3-107.

rih rane so bile prehude, ali so umrli zaradi komplikacij in bolezn, so pokopali na novem ljubljanskem pokopališču pri sv. Križu (današnje Žale). V času vojne so jih pokopali več kot 6.000. Ostale umrle so prepeljali v domače kraje. Prevoze na vse konce Avstro-Ogrske je organiziral Mestni pogrebni zavod. Trupla so prevažali večinoma z vlaki. Mestni pogrebni zavod je skrbel tudi za prevoz ekshumiranih trupel. Nekatere že pokopane vojake so želeli svojci na domačih pokopališčih. Po odredbi notranjega ministrstva z začetka maja 1915 pokojnih, ki so umrli za kako nalezljivo boleznijo, niso smeli izkupati in prepeljati domov še leto po smrti.²¹

Strah pred epidemijami

Grožnja epidemij nalezljivih bolezn se je zaradi vojne zanesljivo povečala. Draginja je pri ljudeh povzročila upad odpornosti organizma, nekaj je dodala v vojnih časih pomanjkljiva higiena. Selitve vojakov, ranjencev, beguncev in civilistov iz kraja v kraj so prispevale svoje. V Ljubljani so začeli sprejemati begunce septembra 1914, vendar je bilo njihovo število v primerjavi z ranjenimi vojaki izredno majhno.²²

Že jeseni 1914 so za vojake z nalezljivimi boleznimi preuredili »bolnico za silo« na ljubljanskem polju za glavnim kolodvorom, v mestni hiši na Streliški ulici 18 pa pripravili karantensko postajo za tiste, ki so prišli v stik z bolniki s hudimi nalezljivimi boleznimi. V karanteni so jih navadno obdržali do pretoka inkubacijske dobe posamezne bolezn. Decembra 1914 so v karantensko postajo spremenili papirnico v Vevčah. Tu so nastanili vojake, ki so se vrnili z bojišča. Preden so lahko nadaljevali pot v Ljubljano, so morali tam prebiti pet dni. Marca 1915 so se v Ljubljani pojavili prvi bolniki s pegastim tifusom: »Pegasti legar (*typhus exanthematicus*) pojavil se je začetkom marca prvič v Ljubljani in sicer je bil zglasen

6. marca en slučaj, zadevajoč lekarnarja Benussija, ki je došel iz Trsta v svrhu nastopa vojaške službe v Ljubljani. Isti dan in potem 9. marca priglášena sta bila dva vojaka Stralčič in Bajin kot obolela za to boleznijo. Prišla naj bi bila 15. svečana 1915 iz otoka Krka čez Reko – Sušak v Ljubljano, da nastopita vojaško službo ter prinesla kal bolezn pač seboj. Srtalčič je bil 5. marca umrl.«²³ Prav zato so v dogovoru med vojaško sanitetno oblastjo in mestno občino ljubljansko na dvorišču garnizijske bolnišnice še v istem mesecu postavili tri barake, v katere so nameščali bolnike z nalezljivimi boleznimi, predvsem pegastim tifusom. Razkuževali so jih tako, da so sobe, stene, pohištvo in postelje vsakič razkužili z lizolovo ali karbolovo raztopino in formalinom, ali pa jih zakadili z žveplom, postelnino prekuhali, slamo s postelj pa sežgali.²⁴

Za preprečitev širjenja nalezljivih bolezn so skrbeli tudi uslužbenci mestnega fizikata. Z ljubljansko kanalizacijo in vodovodom niso imeli veliko dela, saj sta bila za tedanje razmere zelo zgledno urejena. Skrbeli pa so za čistočo in škropljenje cest. Pregledovali so stranišča v gostilnah in kavarnah, še posebej pa tista v vojaških nastanitvenih objektih. V dogovoru z vojaško upravo so prevzeli tudi nadzor in vzdrževanje. Za razkuževanje objektov so uporabljali negašeno apno, karbol, lizol in žveplo.²⁵

Ljudi so ozaveščali prek časopisov in letakov: »Kolera, tifus in griža nastajajo iz obolenja črev in se razširjajo predvsem z odpadki bolnikov ... Umivanje rok z milom in krtačo pred vsako jedjo je najboljšo sredstvo proti nalezljivosti.«²⁶ Svetovali so jim, naj redno čistijo in zračijo stanovanja ter izganjajo muhe, za žejo in kuho uporabljajo čisto vodo, izogibajo naj se uživanju pokvarjenih ali težko prebavljivih jedi ter pijančevanju.²⁷

23 SI_ZAL_LJU/0489, fol. 1693, fol. 514.

24 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 1693, fol. 496, 497, 504, 514–515; fasc. 2060, fol. 8; Gorenjec, št. 49, 4. 12. 1914, str. 3.

25 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 1693, fol. 515; Slovenec, št. 179, 8. 8. 1914, str. 6; Slovenski narod, št. 183, 8. 8. 1914, str. 3.

26 Tedenske slike, št. 9, 3. 3. 1915, str. 4.

27 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62; Tedenske slike, št. 14, 11. 11. 1914, str. 10–11.

21 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 1710, fol. 369, 384, 402, 410, 411; fasc. 2060, fol. 7.
22 Brodnik: Preskrba beguncev in vojnih ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno, str. 226.



Ranjenci v eni od ljubljanskih bolnišnic.

SI_ZAL_LJU/0342,
Fototeka, DP-05-03-001.

Širjenje nalezljivih bolezni so preprečevali tudi z brezplačnimi cepljenji. Že septembra 1914 je bilo v Mestnem domu javno cepljenje proti kozam. V začetku leta 1915 je deželna vlada pozvala k cepljenju tudi vse uslužbence raznih ljubljanskih ustanov. Še posebej dober odziv je bil v tobačni tovarni, saj se je cepilo več kot 2.000 zaposlenih. V Ljubljani so se vseeno pojavili posamezni primeri nalezljivih bolezni, a se na srečo niso razvili v epidemije.²⁸

Omejitve

Zaradi vojne so meščane doletele tudi razne omejitve gibanja. Te so bile najstrožje ob pomembnih prometnih poteh – železnici in cestah. Dne 29. julija 1914 je vodstvo in upravo železnic prevzela vojaška oblast. »Pozor ob železnicah! ... Vojaštvo, ki straži železnice, ima strogo povelje, da strelja na vsakega, ki na klic ›Halt: ne obstoji!‹²⁹ Stalne vojaške posadke so bile nameščene predvsem ob mostovih. Zastrazeni so bili pomembni oskrbni objekti, na primer vodovod v Klečah. V začetku avgusta je bil »... splošni promet po Železnicah ustavljen ...« Vozil je »... en sam počasni poštni vlak, ki pa se ga le one civilne osebe lahko poslužujejo, ki potujejo v javnem interesu.«³⁰ Omejili so tudi porabo elektrike in razpolovili električno javno razsvetljava, plinsko pa dovolili le v mestnem središču. Dohod na ljubljanski grad je bil od sredine avgusta 1914 prepovedan, saj so vanj naselili politične zapornike.³¹ Že v prvih dneh mobilizacije so naborne komisije Ljubljančanom pobrale 282 konj, 11 avtomobilov, 2 motorni kolesi in 47 dvovprežnih voz.³²

28 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 1693, fol. 219, 247.

29 Slovenec, št. 168, 27. 7. 1914, str. 3.

30 Milčinski: Dnevnik 1914–1920, str. 17.

31 Slovenski narod, št. 189, 16. 8. 1914, str. 2; Slovenec, št. 170, 29. 7. 1914, str. 4; št. 173, 1. 8. 1914, str. 5; št. 176, 5. 8. 1914, str. 6; št. 184, 14. 8. 1914, str. 6; http://www.bildarchivaustria.at/Pages/ImageDetail.aspx?p_iBildID=14267759.

32 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2060, fol. 1.

Draginja

Glede prehrane Ljubljančanov razmere zaradi vpliva balkanskih vojn že pred letom 1914 niso bile rožnate. Cene živil so se dvigale. Leta 1913 se je npr. cena riža dvignila za 15, kave pa za 12 odstotkov. Za 2 vinarja se je podražila koruzna moka in za vinar ržena. Cene pšenice, rži in ajde je dvignila izredno slaba letina. Podražili so se tudi fižol, leča in grah. Poskočile so cene mesa – govedina se je podražila za 5, prašičje meso za 22 in premog za 15 odstotkov. Življenje v Ljubljani je bilo v času pred začetkom prve svetovne vojne celo dražje kot v štajerskem Gradcu.³³ V tako slabe gospodarske razmere je leta 1914 udarila prva svetovna vojna. V Ljubljani so – tako kot v drugih mestih – že avgusta pri proizvajalcih in trgovcih začeli popisovati zaloge žita, riža, moke in premoga. Občinski svet je ustanovil aprovizacijski odsek, ki je takoj začel z delom.³⁴ Določili so maksimalne cene živil, ki pa se jih ljudstvo ni vedno držalo: »Gospa kupuje jajca in vpraša: ›Po čem?‹ – Prodajalka: ›Po šest krajcarjev jajček.‹ – Gospa: ›Kaj?! Po šest krajcarjev? kaj ne veste, da je to prepovedano? Samo za pet krajcarjev jih smete prodajati, samo po pet! In zdaj, ko ležejo kokoši! Hočete, da pokličem policaja, da Vas takoj zapre? Daste jajca po pet?‹ – Prodajalka si zadene jermas na glavo, stopi med ljudi in kriči nazaj: ›Zamesite si policaja in skuhajte policaja na juhi, jajc pa ne dam po pet!‹³⁵

Kljub trudu so se cene vse od začetka vojne nezadržno dvigale. Cene riža so tako glede na kakovost nihale od 0,52 do 0,80 krone za kilogram, govejega mesa od 1,60 do 1,80 krone, surovo maslo pa je stalo 4 krone.³⁶ Cena kruha je naraščala, njegova teža pa padala: »Žemlje ljubljanske so postale silno majhne. Nezaslišano je, da žemlje nekaterih pekarn tehtajo danes pravzaprav le polovico določene teže, kakor se poudarja od poznavateljev. Pozivljamo me-

33 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 1626, fol. 854.

34 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2050, fol. 3, 40; Slovenec, št. 174, 3. 8. 1914, str. 3; Slovenski narod, št. 180, 5. 8. 1914, str. 3.

35 Ilustrirani glasnik, št. 29, 18. 3. 1915, str. 350.

36 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2050, fol. 31.



Lokacije ljubljanskih bolnišnic do maja 1915.

SI_ZAL_LJU /0337, Zemljevidi in karte, -r-2-001-04-1.

1. Deželna bolnica na Zaloški cesti (stavbe, ki še stojijo, so zdaj v sklopu Univerzitetnega kliničnega centra Ljubljana).
2. Sanatorij Leonišče na Zaloški cesti (zdaj specialistične ambulante Ginekološke klinike).
3. Garnizijska bolnica ob Zaloški cesti v Vodmatu (zdaj so v njej Center za mentalno zdravje Psihiatrične klinike v Ljubljani, Zavod za zdravstveno varstvo Ljubljana itd.).
4. Elizabetina otroška bolnica na Poljanah (zdaj del Pediatrične klinike Ljubljana na Ulici stare pravde).
5. Domobrantska vojašnica na Poljanah (zdaj Center za konservatorstvo Javnega zavoda Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine, depoji Arhiva Republike Slovenije in Zgodovinskega arhiva Ljubljana).
6. Belgijska vojašnica na Metelkovi ulici (zdaj kulturni center s prostori Metelkove mesta, Narodnega muzeja, Slovenskega etnografskega muzeja itd.).
7. Tobačna tovarna (zdaj večino prostorov zavzema Upravna enota Ljubljana).
8. Uršulinski samostan (del zdaj zaseda Slovenski šolski muzej).
9. Deželni dvorec (zdaj sedež Univerze v Ljubljani).
10. Hotel Union
11. Šentjakobska mestna dekliška šola (zdaj Osnovna šola s prilagojenim programom, del Centra za usposabljanje Janeza Levca).
12. Državna obrtna šola na Aškerčevi ulici (zdaj Šolski center Ljubljana).
13. II. državna gimnazija v Ljubljani (zdaj Gimnazija Poljane).
14. Ljudski dom na Streliški ulici (zdaj Waldorfska šola Ljubljana).
15. Internat Mladika (zdaj Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije).
16. Zavod sv. Stanislava v Šentvidu (zdaj Škofjska klasična gimnazija).
17. Cesarja Franca Jožefa I. azil za neozdravljivo bolne na Stari poti (zdaj del Ginekološke klinike, Stara porodnišnica).
18. II. mestna deška ljudska šola na Cozovi cesti (zdaj del Fakultete za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
19. I. državna gimnazija v Ljubljani (zdaj Osnovna šola Prežihovega Voranca).
20. Marijanišče na Poljanah (zdaj Dijaški dom Ivana Cankarja in del Zavoda Republike Slovenije za šolstvo).
21. Mestni dekliški licej na Bleiweisovi cesti (zdaj Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije).
22. Zasebna pripravnica in ljudska šola z nemškimi učnim jezikom na Trgu sv. Jakoba v Virantovi hiši (Laibacher Schulkuratorium) (zdaj depoji Arhiva Republike Slovenije).
23. Ljudska šola v Št. Vidu nad Ljubljano (zdaj Osnovna šola Franca Rozmana Staneta v Šentvidu).
24. Papirnica Vevče.
25. Mestna bolnica za silo za pokopališčem pri sv. Krištofu (zdaj stanovanjsko naselje Zupančičeva jama).
26. Sanatorij Emona na Komenskega ulici (zdaj zavarovalnica Grawe).

rodajno oblast in druge faktorje, naj nemudoma ukrenejo vse potrebno proti takemu izžemanju ljudstva ...»³⁷

Rast cen nazorno pokaže primerjava tržnih cen v Ljubljani med julijem 1914 in majem 1915. Goveje meso se je v tem času podražilo od največ 1,80 krone na 4 krone za kilogram, maslo od največ 2,80 na 4,40 krone. Cena za 100 kilogramov pšenične moke je zrasla od 44 na 130 kron, ajdove pa od 56 na 140 kron. Cena 100 kilogramov sena se je dvignila od 6 na 11 kron, slame od 7 na 9, ovsna pa kar od 19 na 65 kron. Cene so v slabem letu v povprečju poskočile za 200 odstotkov.³⁸

K racionalizaciji prehrane so prebivalce pozivali v časopisu, s predavanji in javnimi odredbami in opomini. Opozarjali so jih na varčevanje ter jih zalagali z gospodinjskimi nasveti in recepti za čim boljši izkoristek hrane. Januarja 1915 je izšel opomin Ljudska hrana v vojnih časih, v katerem so trkali na domovinska čustva prebivalcev: »Naši sovražniki nas hočejo izstradati ... Vaši očetje, bratje in možje so v vojni. Oni zastavljajo svojo kri za našo zmago. Žrtvuje se tudi Vi za domovino ...«³⁹ in jih opozarjal na gospodarno ravnanje. Ljudje naj ne bi kupovali hrane na zalogo, večino mesnih obrokov naj bi nadomestili z mlečnimi, bel kruh zamenjali z mešanim, krompir zaradi manjše izgube »redilnih snovi« kuhali v olupkih, uživali naj bi večje količine sladkorja, sladkih jedi in sadja ter se s pravilnim kurjenjem premoga izognili preveliki in nepotrebni porabi.⁴⁰

Februarja 1915 so po vsej Avstro-Ogrski popisali zaloge žita in moke z namenom porazdelitve tako, da bodo zadostovale do naslednje žetve. Popisovali so žito in mlevske izdelke, in sicer vse zaloge, ki so presegle 20 kilogramov, tudi v gospodinjskih.

V Ljubljani je popisovalo 64 zaupnikov, med njimi največ učiteljev. Popisovali so tri dni. Na podlagi popisa so ugotovili, da mesto samo za preživetje tega leta nima dovolj zalog.⁴¹ »... v 5 dneh bo revizija moke. Strogo zaupno, 60 komisij bo hodilo okoli. Vse misli samo na skrivanje. V kleti je luknja tja pod sosedno hišo, tja bi se dalo marsikaj skriti ...«⁴²

Vojne razmere v mestih so koristile predvsem prekupčevalcem, ki so kljub določitvi maksimalnih cen živil z navijanjem cen želeli dobro zaslužiti na račun prebivalstva. Med njimi sta bila tudi znana ljubljanska trgovca s prašiči Ivan in Elija Predovič. Ta dva sta ceno za kilogram prašiča v treh mesecih dvignila kar za krono. Cene sta občutno dvignila tudi goveji živini. Zaradi nespoštovanja uradnih določb ju je doletela prijava na deželno sodišče v Ljubljani.⁴³ Pivovarni Union so stekli posli takoj po vstopu Italije v vojno: »Čeprav smo koncem maja znatno manj piva zvarili kakor tudi prodali, se je vendar takoj po izbruhu vojne z Italijo vsled čet, zbranih v naši kronovini, pivski konzum znatno zvišal, tako da smo mogli le s trudom izdelovati potrebam primerno množino piva ...«⁴⁴

Dobiček so si zvišali tako, da so zaradi podražitve surovin za pridelavo piva in večjega povpraševanja lahko zvišali njegovo končno ceno, čeprav so imeli za izdelavo piva na zalogi še dovolj surovin po stari ceni.

Ljubljana se je samo v prvem letu vojne spremenila iz umirjenega provincialnega mesta v razdraženo človeško mravljišče. V vojnih razmerah se je vsakdo znašel, kot je najbolje vedel in znal. Spremenjene življenjske razmere so že s prvim zamahom vojne močno posegle v vsakdanjik vseh, tistih na fronti in tistih, ki so ostali doma. Pravi vsi pa so občutili krutost vojne. Ta se je do maja 1915 šele dobro začela, se v naslednjih letih krepila in vedno bolj klestila po ljudeh. V štirih letih jih je fizično in psihično izčrpala in jih v svobodo izpustila spremenjene za vselej.

Viri

- SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fascikli 1626, 1693, 1710, 1719, 1737, 2020, 2050, 2060.
- SI_ZAL_LJU/0615, Pivovarna Union Ljubljana.
- SI_ZAL_LJU/0209, Notranja zasebna deklška meščanska šola pri uršulinkah v Ljubljani.
- SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka.
- Slovenec, 1914.
- Slovenski narod, 1914.
- Tedenske slike, 1914, 1915.
- Ilustrirani glasnik, 1914, 1915.
- Gorenjec, 1914.
- Domoljub, 1914.
- XI. izvestje knezoškofjske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano o šolskem letu 1915/1916, Zavod sv. Stanislava v vojnih letih 1914/1916, Št. Vid nad Ljubljano, Ljubljana 1916.
- <https://www.dnevnik.si/magazin/aktualno/ziv-spomina-prvo-svetovno-vojno>.
- <http://www.gimnazija-poljane.com>.

Literatura

- Brodnik, Vilma: Dobrodelnost v Ljubljani med prvo svetovno vojno, *Kronika*, 38, št. 1–2, 1990.
- Brodnik, Vilma: Preskrba beguncev in vojnih ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno, *Kronika*, 37, št. 3, 1989.
- Milčinski, Fran: *Dnevnik 1914–1920*, Slovenska matica, Ljubljana, 2000.
- Šimac, Miha; Keber, Katarina: *Patria ac humanitati, Zdravstvena organizacija v zaledju soške fronte*, Ljubljana, Založba ZRC, 2011.
- Štepec, Marko (ur.): *Slovinci + prva svetovna vojna 1914–1918*, Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine, 2010.
- Zlobec, Andrej: *V viharju prve svetovne vojne*, zbirka V vihru petih vojn, Begunje na Gorenjskem, samozaložba Dušica Kunaver, 2010.

37 Slovenec, št. 186, 18. 8. 1914, str. 5.

38 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 1626, fol. 363, 463, 779, 789.

39 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2020, fol. 156–157.

40 Prav tam.

41 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2020, fol. 311–314.

42 Milčinski: *Dnevnik 1914–1920*, str. 91.

43 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 1626, fol. 883.

44 SI_ZAL_LJU/0615, t. e. 6, Poročilo upravnega sveta.

Summary

Is that still you, Ljubljana? The changed image of hinterland towns of the Great War on the case of Ljubljana, July 1914–May 1915

Ljubljana's image changed a great deal in the first year of the war. On one hand, large numbers of recruits, conscripts, later also wounded, prisoners and refugees descended on the city, and on the other hand, the number of permanent civilian residents decreased. All men capable of fighting were mobilised, while inflation triggered the departure of many who remained behind. Staple food prices, high already prior to the war, doubled in its first year. Those, who left for the front, left behind numerous dependant family members. The state provided humble alimonies and various charity societies helped as well. In February 1915, there were some over 43,000 civilians in Ljubljana, roughly three to four thousand civilians less than before the war. The increased numbers were due to the influx of wounded; some 15,000 received treatment in the first year of the war. Twenty-six hospitals were designated for this purpose, with twenty-two doctors assisted by trained nurses, nuns, voluntary nurses and male-nurses of the Red Cross. Due to the large number of people passing through Ljubljana various epidemics were a constant threat, only averted by vaccinations and various prevention measures.

Zusammenfassung

Bist das noch du, Laibach/Ljubljana? Verändertes Aussehen der Städte im Hinterland des Großen Krieges am Beispiel von Laibach/Ljubljana, Juli 1914–Mai 1915

Das Aussehen der Stadt Laibach/Ljubljana veränderte sich schon im ersten Jahr des Großen Krieges stark. Auf der einen Seite kam eine Menge von Rekruten, Einberufener, später Verletzten, Gefangener, auch Flüchtlinge in die Stadt, auf der anderen Seite verminderte sich die Zahl der ständigen Zivilbevölkerung. Alle kampffähigen Männer wurden zur Waffe einberufen, einige von denjenigen, die noch blieben, verließen die Stadt wegen der Teuerung. Die Preise von den Grundnahrungsmitteln, die schon vor dem Krieg hoch waren, schnellten im ersten Kriegsjahr doppelt in die Höhe. Diejenigen, die an die Front gingen, ließen zahlreiche, unversorgte Familienmitglieder hinter sich. Der Staat gewährte ihnen einen bescheidenen Unterhalt, auch verschiedene Wohltätigkeitsvereine halfen. Im Februar 1915 lag die Zahl der Zivilbevölkerung von Laibach/Ljubljana bei etwa mehr als 43.000, was nach Schätzungen zwischen 3.000 und 4.000 Einwohner weniger als vor dem Krieg war. Die Verletzten sorgten für einen Anstieg der Zahl. Bereits im ersten Kriegsjahr wurden ungefähr 15.000 Verletzte behandelt. Für ihre Versorgung wurden sechs- und zwanzig Krankenhäuser vorbereitet, wo zwei- und zwanzig Ärzte tätig waren. Auch freiwillige Krankenpfleger und Krankenpflegerinnen des Roten Kreuzes und Ordengemeinschaften sowie Berufspflegerinnen halfen.

Aufgrund der großen Personenströme drohte den Bürgern von Laibach/Ljubljana eine Epidemie von Infektionskrankheiten, die sie erfolgreich durch Impfungen und Präventivmaßnahmen verhinderten.

Judita Šega

V naše kraje pridejo begunci



Begunci iz Galicije na poti v neznano.

V zasebni lasti Mitje Jurna, Rupa pri Gorici (Italija).

Prva svetovna vojna je bila vojna velikih razsežnosti, milijonov mobiliziranih vojakov, krvavih in uničujočih bitk in vojna, ki je hudo udarila tudi po civilnem prebivalstvu, še posebno tistem, ki je živelo v obmejnih predelih. Avstro-Ogrska je na vzhodu mejila na Rusijo, ki ni skrivala svojih teritorialnih apetitov po sosednjih pokrajinah Galiciji in Bukovini, na jugovzhodu pa sta bili njeni sosedi Srbija in Črna gora. Obe sta bili, tako kot Rusija, članici nasprotnega političnega bloka, t. i. antante, in sta z nezadovoljstvom sprejeli avstrijsko aneksijo Bosne in Hercegovine (1908) ter težnje dvojne monarhije po nadaljnjem prodiranju po evropskem jugovzhodu, kjer so se nevarno križali njihovi interesi. Ko je iskra preskočila in zanetila ogenj svetovnih razsežnosti, so se prav obmejni predeli Avstro-Ogrske najprej spremenili v velika bojišča.

Civilno prebivalstvo na teh območjih se prve dni po atentatu v Sarajevu ni niti zavedalo, koliko hudega jih čaka v naslednjih mesecih in letih. Življenje, ki so ga bili vajeni, je teklo po ustaljenih poteh in v upanju, da vojna vseeno ne bo izbruhnila. Politika in vojska sta medtem kovali drugačne načrte, v katerih so bile v ospredju ozemeljske težnje, vojaška moč in frontne linije, vse za ceno nedolžnih vojakov in civilnega prebivalstva. Ko so se trume vojaštva avgusta 1914 začele zgrinjati v Galicijo in na Balkan in so se začele uničujoče ofenzive med sovražnimi armadami, za civilno prebivalstvo tam nenkrat ni bilo več prostora. Treba je bilo zapustiti dom, zemljo in oditi v negotovo prihodnost.

Gališko prebivalstvo pred izbruhom fronte

Največji val beguncev je sprožila vzhodna fronta, ki se je razdivjala na prostranih območjih avstrijske kronске dežele Galicije. Ta je pred prvo svetovno vojno obsegala 78.497 km² in je bila razdeljena na 74 okrajnih glavarstev ter dve magistratni mesti (Krakov in Lvov). Glavno mesto je bil Lvov, nemško imenovan tudi Lemberg. Ob popisu prebivalstva leta 1900 je v Galiciji živelo 7.315.939 oseb, od tega je bilo 54,75 odstotka Poljakov, 42,20 odstotka Ukrajincev (Rutenov), preostalih 3,05 odstotka prebivalstva so bili predstavniki drugih narodov (Nemci, Židje, Čehi, Slovaki, Moravci).¹ Povprečna naseljenost je znašala 93 ljudi na km². Do leta 1914 se je njihovo število kljub velikemu izseljevanju povečalo še za slab milijon, tako da je pred začetkom prve svetovne vojne po ocenah demografov v Galiciji živelo 8,2 milijona ljudi,² od tega 4,8 milijona v vzhodni polovici. Kar tri četrtine se jih je preživljalo s poljedelstvom, le četrtina se je ukvarjala z obrtjo, trgovino in industrijo ali so bili v državnih službah.

Glavno besedo in veljavo med gališkim prebivalstvom so imeli Poljaki. Tvorili so tamkajšnje plemstvo, bili so večinsko prebivalstvo v mestih in kmečki stan na zaho-

1 <http://de.wikipedia.org/wiki/Galizien>, pridobljeno 22. 4. 2014.

2 Danes živi v Galiciji, ki je razdeljena med Poljsko in Ukrajino, okoli 11 milijonov prebivalcev. Povzeto po: <http://slo.wikipedia.org/wiki/Galicija>, pridobljeno 22. 4. 2014.

Štet.	Ime begunca	Bivalitiše kraj in hiš. št.	Oskrnina na dan vinarjev				Pladalo se je na dobo	Prejemnik plačila	Skupna svota	Opomba
			hrana in stano- vanje	samo s tano- vanje	sama hrana	štetilo denar				
1	Mandalaki Leon	Kranj 29	70	60	70	2	18/9 - 19/9 1914	Kocumh. Banka	140	skupna vsota 198 80
									18	
									18	
									18	
									18	
									18	
									18	
									18	
									18	
									18	
									18	
									18	
2	" Antonina	"	70		70	2	28/9 - 29/9 1914	Katoliški Mikael	140	
3	" Ema	"	70		70	2	28/9 - 29/9 1914	Kocumh. Banka	140	
4	" Marjan	"	70		70	2	28/9 - 29/9 1914	Kocumh. Banka	140	
5	" Leon	"	70		70	2	28/9 - 29/9 1914	Kocumh. Banka	140	
6	Protnovski Nikolava	49	70			20	28/9 - 29/9 1914	Katoliški Mikael	140	
7	" Barbelma	"	70			20	28/9 - 29/9 1914	Katoliški Mikael	140	
8	" Anselava	"	70			20	28/9 - 29/9 1914	Katoliški Mikael	140	
9	" Kacijmija	29 ž. pr.	70			20	28/9 - 29/9 1914	Katoliški Mikael	140	
10	Witmer Karik	114	70			20	28/9 - 29/9 1914	Katoliški Mikael	140	
11	" Kozmija	"	70			20	28/9 - 29/9 1914	Katoliški Mikael	140	
12	" Anzela	"	70			20	28/9 - 29/9 1914	Katoliški Mikael	140	
									198 80	

Spisek beguncev, nastanjenih v Kranju jeseni 1914.
SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 4116.

du dežele. V vzhodni polovici dežele je bil njihov delež le 22 odstotkov.³ Imeli so večino v deželnem zboru v Lvovu in igrali pomembno vlogo v državnem zboru na Dunaju, kjer so zasedali skoraj petino vseh poslanskih mest. Od leta 1869 dalje je bila v vseh uradnih zadevah obvezna uporaba poljskega jezika.⁴ Po veroizpovedi so bili katoliki.

V vzhodni polovici Galicije so na podeželju prevladovali Ukrajinci oziroma Rusini (tudi Ruteni), kakor so jih zaradi političnih razlogov radi imenovali v monarhiji. Predstavljali so kar 65 odstotkov tamkajšnjega prebivalstva.⁵ Večina so bili mali kmetje ali najemniki pri poljskih veleposestnikih, tem niso bili naklonjeni. Bili so pripadniki katoliške vere vzhodnega obreda oziroma grkokatoliki. Obdržali so pravoslavno bogoslužje in priznavali vrhovno cerkveno oblast rimskega papeža. Po uniji v Brest-Litovsku so dobili ime uniati. Imeli so svojo metropolijo v Lvovu in škofije v Przemyslu, Stanislavu in Lvovu.⁶

Med ostalimi prebivalci predvojne Galicije so bili še Židje in Nemci, vendar so bili oboji številčno in gospodarsko prešibki, da bi lahko igrali vidnejšo vlogo. Židje so, podobno kot drugod po svetu, živeli v židovskih mestnih četrtih in židovskih vaseh, večinoma v vzhodni polovici dežele. Tam je njihov delež znašal 13 odstotkov.⁷ Njihovo število je v zadnjih desetletjih pred vojno

zaradi velikega izseljevanja v Združene države Amerike drastično upadlo. Narekovala sta ga revščina ter načrtno družbeno in gospodarsko zapostavljanje s strani poljskega plemstva in katoliške cerkve. Leta 1900 so živeli v 252 judovskih verskih skupnostih.⁸

Na pot v neznano

Na ozemlju s tako raznoliko etnično populacijo se je že avgusta 1914 začela fronta, ki je potekala na 300 kilometrov širokem območju med Vislo na zahodu in Dnjestrom na vzhodu. Rusi so konec avgusta in v začetku septembra prebili avstro-ogrske fronte položaje in zasedli velik del vzhodne Galicije, kjer je takrat živelo 4,8 milijona ljudi. Zavzeli so tudi prestolnico Lvov, močno utrjena vojaška postojanka Przemysl pa se je še upirala njihovim napadom. Za prodirajočo rusko vojsko so ostajali le novi in novi vojaški grobovi in prazne hiše, ki so jih v naglici zapustili tamkajšnji prebivalci. Na negotovo pot v begunstvo se je podalo na tisoče⁹ Poljakov, Ukrajincev, Židov in Nemcev, večinoma z vzhodnega in osrednjega dela Galicije, ki sta se znašla sredi najhujših bojov. Tisti, ki so živeli bliže frontnim linijam, so odhajali prvi, prostovoljno, da si rešijo vsaj gola življenja, ostali so morali zapustiti domove na ukaz državnih oblasti, vse pa je nadaljnja pot vodila proti zahodu v razne dežele v notranjosti monarhije. Med njimi je bila tudi Kranjska, kamor so prišli prvi begunci v začetku septembra 1914 po padcu Lvova. Prvi je o njih 10. sep-

3 http://en.wikipedia.org/wiki/Russian_occupation_of_Eastern_Galicia_1914-1, pridobljeno 27. 4. 2014.

4 <http://de.wikipedia.org/wiki/Galizien>, pridobljeno 22. 4. 2014.

5 http://en.wikipedia.org/wiki/Russian_occupation_of_Eastern_Galicia_1914-1, pridobljeno 27. 4. 2014.

6 Podberšič: *Begunci z vzhoda in Godoviška kronika*, str. 380.

7 http://en.wikipedia.org/wiki/Russian_occupation_of_Eastern_Galicia_1914-1, pridobljeno 27. 4. 2014.

8 http://www.deutsche-schutzgebiete.de/kuk_galizien.htm, pridobljeno 22. 4. 2014.

9 Številke o vseh beguncih iz Galicije in Bukovine so različne in se gibljejo med 360.000 in 450.000.



Razglednici, izdani z namenom pomagati beguncem, ki so morali zaradi frontnih linij zapustiti domove.
SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 153.

tembra poročal dnevnik *Slovenec*. »Že v tem času (ko so bili ruski vojaki še 10 km oddaljeni od mesta; op. a.) so začeli prvi vlaki voziti lvovsko prebivalstvo. Ljudje so se seveda vozili brezplačno, in sicer k sorodnikom, bogatejši kamor so sami hoteli, revnejše prebivalstvo so pa baje porazdelili med posamezne okraje in občine, kjer so preskrbljeni na državne stroške.«¹⁰ Veliko beguncev so državne oblasti že jeseni 1914 namestile v begunska taborišča na Češkem in v današnji Avstriji; najbližje našim krajem je bilo v Wagni pri Lipnici na avstrijskem Štajerskem, na Kranjskem pa so bili vsi begunci naseljeni pri tukajšnjem prebivalstvu.

Po prihodu na Kranjsko

Do začetka oktobra 1914 je na Kranjsko pribežalo okoli 2600 beguncev. Pripotovali so z vlaki, posamično ali v transportih, ki so šteli po več sto oseb. Ljubljana je bila le vmesna postaja na njihovi poti. Iz ohranjenih arhivskih virov je razvidno, da je med 16. septembrom in 12. oktobrom 1914 dajala zatočišče 72 beguncem, ki jih je mestni magistrat že nekaj dni po prihodu napotil v druge občine na Kranjskem. Na straneh *Slovenca* o tem preberemo: »Begunec iz Galicije je sedaj na Kranjskem okoli 2600, v številni ravni došli transport 400 beguncev. Nastanjeni so v okrajih Postojna (največ), Logatec, Kranj,

Radovljica, Kamnik, Ljubljanska okolica, Krško, Novo mesto, Črnomelj, Litija. Prišli so sem v silni bedi, naše ljudstvo jih je prijazno sprejelo. Iz Litije se nam poroča: sem je došlo 200 Poljakov – beguncev. Tu so prenočili in drugi dan so bili odposlani po občinah v višnjegorskem sodnem okraju. Rusinski kmetje so oblečeni v domačo platneno obleko in v kožuhih s kučmami. Ženske navadno. Tukaj so begunci vzbujali dovolj sočutja, posebno ženske z malimi otroci. Za postrežbo so bili silno hvaležni. So zelo skromni in mirni. Kot unijati so zelo pobožni, vsi so šli v cerkev in spodobno molili in v cerkvi tla poljubovali. Veliko jih razume nemški, pa tudi njih jezik se lahko razume. Ker so dosti pretrpeli in na svoje oči videli grozote vojne, so še preplašeni in boječi. Res so usmiljenja vredni.«¹¹ Deželne oblasti so jih številčno precej enakomerno porazdelile po okrajih in občinah, pri čemer so upoštevale etnično pripadnost beguncev. Na Kočevskem in Velikolaškem jih je bilo jeseni 1914 okoli 600, od tega v Kočevju 40,¹² v Idriji jih je bilo decembra 62,¹³ v Škofji Loki ves čas okoli 50,¹⁴ v Kranju 42,¹⁵ na Vrhniki 67,¹⁶ podobno tudi drugod, celo v majhni belokranjski vasi Dragatuš so vaščani sprejeli medse 14 Rusinov, še dva pa sta

11 *Slovenec*, št. 223, l. 10. 1914, str. 5.

12 Podberšič: *Begunci z vzhoda in Godoviška kronika*, str. 381.

13 SI_ZAL_IDR/0129, f. 139, Splošno pisarniško poslovanje.

14 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62, Begunci 1914/1915.

15 SI_ZAL_KRA/0002, a. e. 4116.

16 *Gorenjec*, št. 44, 30. 10. 1914, str. 3.

10 *Slovenec*, št. 205, 10. 9. 1914, str. 1–2.

se tam rodila v času begunstva.¹⁷ Največ jih je prišlo od septembra do novembra, med njimi so bili tudi nekateri, ki so sprva bivali na Češkem. O njih je tednik *Gorenjec* 20. novembra zapisal: »Celo poletje so delali kot kmečki delavci na Češkem in sedaj na zimo so jih Čehi privoščili Slovencem.« S prihajanjem vedno novih beguncev se je po poročanju *Slovenca* njihovo število na Kranjskem do januarja 1915 povečalo na okoli 5000.

V glavnem so bili kmečkega in delavskega stanu, izobražencev je bilo le okoli 10 odstotkov. Ti so večinoma ostali v Ljubljani, kar je razvidno iz seznamov beguncev, v katere so občinski uradniki med drugim zapisovali tudi njihove poklice. Med begunci je bilo precej poljskih in rusinskih duhovnikov, ki so v času begunstva še naprej opravljali božjo službo med svojimi rojaki in jim nudili duhovno tolažbo. Rusinski duhovnik P. Subrycky iz okraja Lisko je vsako nedeljo maševal v vrhniški župnijski cerkvi, bogoslužja se je zaradi obreda v staroslovanskem jeziku in lepega petja vedno udeležilo tudi precej Vrhničanov.¹⁸ Dva rusinska duhovnika sta se z družinama zatekla v Kranj, duhovnika je pod svojo streho sprejel dekan Koblar, njuni ženi, otroke in služkinjo pa nastanil v sosednji hiši. Čeprav sta bila oblečena civilno, se ju Kranjčani nikakor niso mogli privaditi, ko sta z ženama in otroki hodila po mestu. Dekan jima je priskrbel rusinske misale, da sta lahko maševala.¹⁹ Obiskovala sta tudi rusinske naselbine v okolici mesta, decembra sta bila povabljeni v Križe in Cerklje, ker je tam živelo precej beguncev rusinske narodnosti.²⁰

Umik beguncev iz Galicije in Bukovine je organiziralo ministrstvo za notranje zadeve, ki je prevzelo stroške brezplačnega prevoza, nastanitve, hrane in obleke, zdravstvenih, kulturnih in verskih potreb. Z odlokom, ki ga je izdalo 11. avgusta 1914, je določilo, da beguncem pripada posebna oskrbnina.²¹ Za odrasle osebe so sprva namenili 70 vinarjev na dan, za otroke, starejše od 8 let, 50 vinarjev in za mlajše od 8 let 30 vinarjev. Na negodovanja občin, da so ti zneski premajhni, jim je kranjsko deželno predsedstvo oktobra odgovorilo, da pod nobenim pogojem ne smejo izplačevati višjih oskrbnin, ker »da se da s takšno vsoto shajati celo na Dunaju«. Pri otrocih so znesek še celo znižali in spremenili starostno mejo, po novem so bili do 40 vinarjev oskrbnine upravičeni otroci od 5.–10. leta starosti, mlajši od 5 let pa le do 30 vinarjev na dan.²² Do begunske podpore niso bili upravičeni tisti begunci, ki so ostali v državni službi, kot npr. železničarji, ker so še naprej dobivali plačo. Begunci so celotno oskrbnino dobili izplačano le v primerih, če so sami poskrbeli za plačilo stroškov hrane, stanovanja in ostalega. Znan je tak primer iz Škofje Loke, kjer so tamkajšnje poljske begunke prosile za izplačilo oskrbnine v gotovini, da bi si lahko kupile tudi milo in sukanec, ki so ju nujno potrebovale. Okrajno

17 *Slovenec*, št. 240, 21. 10. 1914, str. 5.

18 *Slovenec*, št. 244, 26. 10. 1914, str. 1.

19 Podberšič: *Begunci z vzhoda in Godoviška kronika*, str. 386.

20 *Gorenjec*, št. 51, 18. 12. 1914, str. 3.

21 Brodnik: *Preskrba beguncev in vojnih ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno*, str. 226.

22 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62, Begunci 1914/15, Dopis št. 612/Mob, 12. 10. 1914. Šele s 1. 6. 1915 se je oskrbnina dvignila na 90 vinarjev na dan za osebe, starejše od 10 let, in na 50 vinarjev za mlajše od 10 let.

3215,

Št. 3215.

R a č u n

za preskrbovanje v občini Idrija
se nahajajočih 62 poljskih beguncev za čas
od 1. decembra do 15. decembra 1914.

Begunci so v preskrbi občine same.

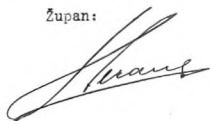
Oskrbnina se je plačala:

za 40 odraslih po 70 vin. na dan od
1. do 15. decembra 1914 420 K 00 vin.
za 1 odraslega po 70 vin. na dan od
1. do 13. decembra 1914 9 " 10 vin.
za 21. do deset let stare otroke po
40 vin. na dan od 1. do 15. dec. 1914 126 " 00 vin.

Skupna svota za preskrbovanje znaša
tedaj za čas od 1. do 15. dec. 1914 555 K 10 vin.

Mestno županstvo v I d r i j i ,
dne 24. decembra 1914.

Župan:



Račun občine Idrija za preskrbovanje 62 poljskih beguncev, december 1914.

SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, f. 139.

glavarstvo v Kranju ni nasprotovalo, je pa pripomnilo, da si morajo v tem primeru same pokriti vse stroške.²³ Sicer pa so občine izplačevale denar meščanom, pri katerih so begunci bivali in se prehranjevali. Tretja možnost, ki so jo imeli begunci na voljo, so bile begunske nakaznice, s katerimi so dobivali živež v prodajalnah, če so si kuhali sami.²⁴ Oskrbnine so izplačevale občine, okrajna glavarstva pa so jim nato, na podlagi natančno vodenih evidenc, enkrat na mesec povrnili izplačana sredstva. Da bi občinskim uradnikom nekoliko olajšali delo, so dala okrajna glavarstva v ta namen tiskati posebne formularje.

Večina beguncev je ob odhodu vzela s seboj le najnujnejše. Ko so pozno poleti in v zgodnji jeseni zapuščali domove, je bilo zunaj še toplo, potem pa se je shladilo in mnogi so občutili mraz. Kranjski zdravnik Edvard Globočnik je opozoril nanje oktobra 1914 v časopisu *Sava*: »Ker so poljske družine morale bežati iz oboroženih krajev, deloma tudi k nam, in so ponekod na deželi brez vseh sredstev, tako da trpe lakoto in mraz (podpisani se je o tem sam prepričal), se podpisani obrača do slavnega občinstva z nujno prošnjo, da tem nesrečnežem pomaga. Prosi se za obleko, obuvalo, posteljna pokrivala, kakor tudi za jedila za moške, ženske in otroke. Poljaki si sami ne morejo pomagati, ker v našem

23 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 63, Begunci 1915, Dopisa št. 1358 in 2249.

24 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62, Begunci 1914/15, Dopis št. 814/Mob, 28. 11. 1914.



Begunci iz Galicije v Ljubljani, oktober 1914.
Tedenske slike, št. 9, str. 7.

jeziku ne znajo prositi.«²⁵ Morda je prav ta zapis spodbudil kranjsko okrajno glavarstvo, da je 28. novembra 1914 poslalo županstvu dopis, v katerem jim je naročilo, naj nemudoma sporoče, kako je pri njih poskrbljeno za prehrano beguncev, če se morda kaj pritožujejo, da je slaba in porcije premajhne in če morda trpijo pomanjkanje zimske obleke, obutve in odev. Čim prej naj ob pomoči duhovščine in učiteljev sestavijo seznam beguncev, ki bi nujno potrebovali nova oblačila in priložijo oceno stroškov. Kdo jih je potem res dobil, je odločilo glavarstvo. Če pa so županstva medtem begunce že sama oskrbela s čevlji in obleko, jim teh stroškov zaradi omejenih denarnih virov niso mogli povrniti.²⁶

Zaradi nagle evakuacije civilnih prebivalcev, ko so imeli včasih na voljo le uro časa, da poberejo najnujnejše, so ostale mnoge družine razbite, številni begunci niso vedeli, kje so ostali njihovi najbližji sorodniki. Deželno predsedstvo na Kranjskem jim je 18. novembra 1914 priskočilo za pomoč s posebnim odlokom o poizvedovanju za pogrešanimi civilnimi osebami iz Galicije in Bukovine. Na podlagi odloka so okrajna glavarstva in ljubljanski mestni magistrat izdali razglas, ki so ga razglasili po občinah na krajevno običajni način in so ga objavili vsi takratni časopisi. V njem so pozivali begunce, ki so pogrešali svoje, naj se oglase na sedežu glavarstva ali občine in izpolnijo posebne poizvedovalne pole. K temu so pozvali tudi vse ranjence in bolnike, ki so se zdravili v vojaških in civilnih bolnišnicah. Vendar so tako lahko poizvedovali le za pogrešanimi civilnimi osebami, ne pa za pogrešanimi vojniki, za katere je vojna uprava uredila posebno poizvedovalnico. Razglas tudi ni veljal za dalmatinske begunce.²⁷

Državne oblasti so pozivale občine, naj vsem beguncem, sposobnim za delo, preskrbijo ustrezno delo pri obrtnikih, javnih delih (kot cestni delavci, čuvaji) ali na kmetijah, da bi se lahko sami preživljali. Toda takih beguncev je bilo malo, ker so v glavnem pribežale matere z otroki in starejši ljudje, ki niso bili več sposobni za vojsko, s tem pa tudi ne za težja fizična dela.²⁸ Župani so morali voditi natančno evidenco otrok, za delo sposobnih in nesposobnih beguncev ter poročati okrajnim glavarstvom, za koliko od njih zahtevajo državno podporo in kolikim so že našli delo. »Ni trpeti, da bi posamezni begunci brezdelno okoli postopali, če zanj ni pripravnega stalnega dela, porabiti se jih bo moglo ... za razne druge posle, katerih v vsaki občini gotovo ne manjka.«²⁹ Če v domači občini zanje ni bilo ustreznega dela, so jih morali župani ponuditi sosednji, če se je tam našlo delo. Podatkov o tem, kako uspešni so bili pri zaposlovanju beguncev, je malo, še največ za Ljubljano. Begunca, pekovskega pomočnika, je npr. sprejel pek Žužek iz Florjanske ulice, kovaškega pomočnika mestni magistrat, skladiščnika trgovec Herman iz Gradišča, nekaj begunk je šlo pomagat v vojaško bolnišnico.³⁰ Po poročanju Slovenca je nekaj družin že septembra 1914 pomagalo pri poljskih delih na Dolenjskem,³¹ oblasti pa so jih bolj številčno, še posebno mlade fante, želele zaposliti pri spomladanskih kmečkih opravilih, ker je moralo veliko domačinov na fronto.³² Preskrbo beguncev na Kranjskem je koordiniral Pomožni odbor za begunce iz Galicije in Bukovine, ki je imel

25 Sava, št. 41, 10. 10. 1914, str. 3.

26 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62, Begunci 1914/15, Dopis št. 814/Mob, 28. 11. 1914.

27 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62, Begunci 1914/15, Razglas št. 788/Mob,

21. 11. 1914; Brodnik: Preskrba beguncev in vojnih ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno, str. 226–227.

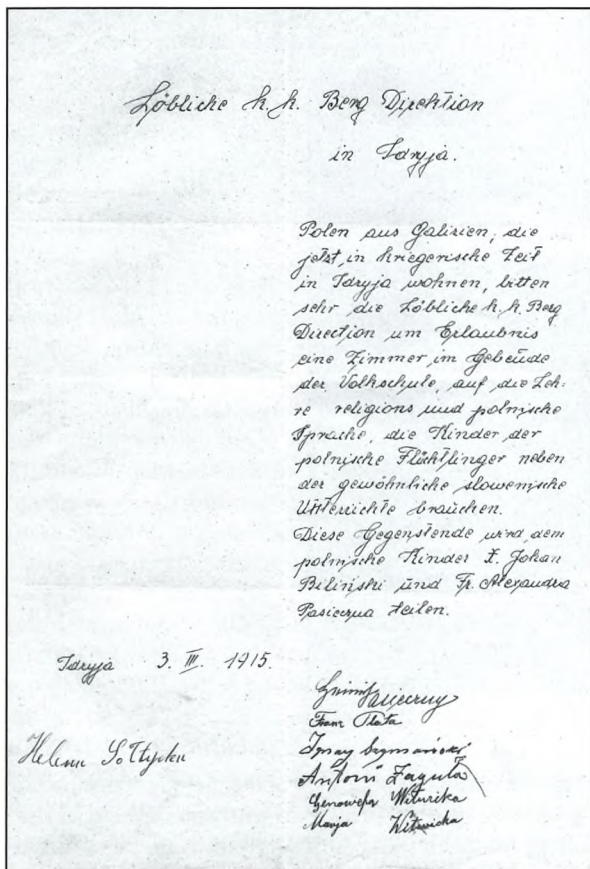
28 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62, Begunci 1914/15, Dopis št. 570/Mob, 1. 10. 1914; t. e. 63, Begunci 1915, Dopis št. 264/Mob, 10. 3. 1915.

29 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62, Begunci 1914/15, Dopis št. 570/Mob, 1. 10. 1914.

30 Brodnik: Preskrba beguncev in vojnih ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno, str. 226.

31 Slovenec, št. 212, 18. 9. 1914, str. 3.

32 Gorenjec, št. 7, 12. 2. 1915, str. 3.



Prošnja poljskih beguncev za prostor v šolski stavbi, kjer bi imeli pouk v poljskem jeziku, marec 1915.

SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, f. 580.

sedež v Ljubljani in je bil podružnica dunajske centrale. Ustanovljen je bil 16. novembra 1914, predsedoval mu je Kazimir Elias, ravnatelj gimnazije v Zolkiewu,³³ ob pomoči Leona Tokaryka, profesorja iz Černovic³⁴ (podpredsednik) in Kazimirja Lagosza, zastopnika bratovskega meščanskega odbora. Odbor je imel svojo pisarno v prostorih Katoliške tiskarne v Kopitarjevi ulici. Sodeloval je z lokalnimi oblastmi in duhovščino, ki jo je ob ustanovitvi pozval, naj o obstoju odbora obvesti poljske begunce, odboru pa poroča o položaju beguncev in sporoči morebitne potrebe po topli obleki, poljskih knjigah in časopisih.³⁵ Pri okrajnih glavarstvih so za begunce skrbeli okrajni odbori za begunce iz Galicije, eden takih je bil ustanovljen tudi v Kranju. Njegov tajnik se je 9. februarja 1915 oglasil v Škofji Loki, da bi se prepričal, ali občina beguncem nudi potrebno oskrbo in ali begunci iz Galicije res potrebujejo obleko, za katero sta zaprosili.³⁶ Zdravstvene in higienske razmere beguncev so pregledovali krajevni zdravniki in mestna policijska straža. Če je bilo potrebno, so jim ponudili brezplačno zdravstveno

pomoč in zdravila, v smrtnih primerih pa poskrbeli za primeren pogreb.³⁷ Ob pregledovanju bivališč so skrbno popisali pomanjkljivosti in beguncem iz varnostnih razlogov prepovedali vsakršno uporabo odprte luči. Kjer so naleteli na primere, da so begunci še vedno ležali na slami, so občinam naročili, naj poskrbijo za izdelavo preprostih slamnjač. Zanimala jih je tudi kakovost hrane za begunce in ogrevanje prostorov. Zelo pogosto so namreč naleteli na primere, da so bivali v prostorih brez peči, včasih tudi brez zadostne posteljnine.³⁸

Domačemu prebivalstvu so se begunci smilili in so jim skušali pomagati po najboljših močeh. Zanje so razen obleke in obutve zbirali tudi denarne prispevke, številni so jih več mesecev brezplačno oskrbovali s hrano in stanovanjem. S težavo pa so gledali, kadar so šli s svojim vedenjem prek meja dopustnega. In tudi taki primeri so se dogajali, kot na primer, ko sta mladoletna fantiča v Stari Loki ukradla dežnik in cigarete in ko sta se mladi poljski begunki na skrivaj splazili v sobo za tujce, kjer sta prenočevala moška. Hišna lastnica »takšnega vlačuganja« ni trpela in je takoj poklicala mestnega stražnika, ki je »sumljivi ženski« aretiral in predal škofjeloškem sodišču.³⁹ Slovenec pa je januarja 1915 objavil kratko notico o beguncih iz Galicije in Bukovine, ki so beračili po ljubljanskih ulicah. Naročil jo je pomožni urad za begunce, ki je bralce opozarjal, »da begunci dobe vse, kar potrebujejo za vsakdanje življenje. Zato prosi, naj nikdo ne daje kakekoli miloščine posameznikom po ulicah, trgih in cestah, mesto tega pa prosi za prijazno pošiljanje tudi najmanjših darov.«⁴⁰

V spomladanski ofenzivi leta 1915 je avstro-ogrska vojska Rusom iztrgala večji del Galicije, vključno z Lvovom, in gališki begunci so se začeli postopoma vračati na porušene in izropane domove. Najprej so odšli tisti, ki so imeli stalno bivališče na območju skupine A, kamor so spadali politični okraji v zahodni polovici Galicije in so veljali za povsem varne. Vračanje na območje skupine B je bilo omejeno in dovoljeno samo v nekatere politične okraje, medtem ko vračanje v okraje znotraj skupine C, ki so bili še vedno zasedeni z ruskimi vojaki, ni bilo možno in se je zavleklo v leto 1918.⁴¹ Vračanje je organiziralo ministrstvo za notranje zadeve, ki je vse begunce, prejemnike državne podpore, pozvalo, naj se v treh tednih vrnejo domov, sicer bodo izgubili podporo. Za potovanje so si morali priskrbeti potrebne dokumente, ki so jih okrajna glavarstva izdala šele ob predložitvi dokazila, da so se v zadnjih dvanajstih mesecih cepili proti kozam. Do brezplačne vožnje po železnici so bili upravičeni le, če so vsi družinski člani, ki so bili sposobni za potovanje, odpotovali skupaj.⁴² Številne begunce, ki leta 1915 še niso mogli nazaj v Galicijo, so državne oblasti premestile v begunska taborišča na območju današnje Avstrije, saj so na Kranjsko že začeli

33 Poljsko ime za kraj Żovkva ob zahodni ukrajinski meji, 30 km severozahodno od Lvova.

34 Černovice (Črnovice) – v času Avstro-Ogrske glavno mesto Bukovine, danes mesto v Ukrajini.

35 Slovenec, št. 264, 18. 11. 1914, str. 3.

36 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 63, Begunci 1915.

37 Brodnik: Preskrba beguncev in ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno, str. 227.

38 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62, Begunci 1914/1915.

39 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 122, Prijave 1912–1919.

40 Slovenec, št. 7, 11. 1. 1915, str. 6.

41 SI_ZAL_LJU/0489, Reg I, f. 2062, fol. 494–495, 504, 532–536, 558–560.

42 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62, Begunci 1914/1915, Oklic ministrstva za notranje zadeve, 3. 8. 1915; SI_ZAL_LJU/0489, f. 2062, fol. 494–495.

Račun

za 3 K te krove, katerimsek sem jaz pod.
 hišano gospodarja Perko za rezavo, vajne, in su.
 najne slavnatih preč. Profuha za begunce
 od slavnega mestnega uparstva, domes pre.
 jela.

Škofja Loka dne 8. maja 1915

xx gospodarja Perko

proy risal

Anton Krasner

prejel 3 krove

za Marijo Perko

Dož Perko

Račun Marije Perko za rezanje
 slame in šivanje slavnatih vreč
 (slamnjač) za begunce iz Galicije.
 SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja
 Loka, t. e. 62.

prihajati prvi primorski begunci, ki jih je z domov pre-
 gnala vojna z Italijo.

Begunci iz Dalmacije

Razen beguncev iz Galicije in Bukovine so se po izbruhu sovražnosti na Kranjsko zatekli tudi begunci iz Dalmacije. Podatki o njih so skopi, le tu in tam v virih naletimo na omembe o njih. *Slovenec* jih omenja kot »pravoslavne Hrvate južno od Kotora«,⁴³ dejansko so bili to verjetno pravoslavni Srbi in Črnogorci iz primorskega dela današnje Črne gore, ki je takrat kot del Dalmacije spadal pod Avstro-Ogrsko. Tu je imela monarhija svojo najpomembnejšo strateško luko Boko Kotorsko, ki je ni hotela izgubiti za nobeno ceno. Tamkajšnje prebivalstvo je zato pred grozečo nevarnostjo evakuirala v notranjost države. Na Gorenjskem so jih sprejeli v občinah Cerklje, Šenčur, Velesovo, Preddvor, Predoslje, Naklo, Stražišče, Sv. Jošt, Hrastje in Mavčiče. Bivali so tudi na Notranjskem, kjer jih omenja župnijska kronika iz Godoviča. »Ti Dalmatinci bili so samega sebe žalostni. Morali so zapustiti toplo krševito Dalmacijo, vzeti s seboj otroke in toplo obleko in se naseliti v pozni jeseni v naših mrzlih krajih. Žalosten je bil pogled na te uboge stradajoče družine – večinoma pravoslavne vere.«⁴⁴ Kdaj so se vrnili nazaj domov, iz obstoječih virov ni razvidno.

Viri

- SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, f. 139, Splošno pisarniško poslovanje.
- SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 4116.
- SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fasc. 2062, Gališki begunci 1914–1918.
- SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 62, Begunci 1914/1915; t. e. 63, Begunci 1915; t. e. 122, Prijave 1912–1919.
- *Gorenjec*, 1914, 1915.
- *Sava*, 1914.
- *Slovenec*, 1914, 1915.
- <http://de.wikipedia.org/wiki/Galizien>, pridobljeno 22. 4. 2014.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Russian_occupation_of_Eastern_Galicia_1914-1, pridobljeno 22. 4. 2014.
- <http://slo.wikipedia.org/wiki/Galicija>, pridobljeno 22. 4. 2014.
- http://www.deutsche-schutzgebiete.de/kuk_galizien.htm, pridobljeno 22. 4. 2014.

Literatura

- Brodnik, Vilma: Preskrba beguncev in vojnih ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno, *Kronika*, 37, 1989, št. 3, str. 226–230.
- Podberšič, Renato: Begunci z vzhoda in Godoviška kronika, *Kronika*, 52, 2004, št. 3, str. 379–389.

43 *Slovenec*, št. 216, 23. 9. 1914, str. 4.

44 Podberšič: *Begunci z vzhoda in Godoviška kronika*, str. 383.

Summary**Refugees arrive in our lands**

The Russian occupation of a large portion of Galicia and Bukovina in August and September 1914 caused a surge of refugees from the occupied areas, who – following the orders of the authorities – had to retreat quickly to inland parts of the monarchy. The Ministry of Internal Affairs was in charge of refugee care and provided free transport, lodging, food, religious service and health care to refugees. Wealthier refugees were allowed to decide on their place of displacement themselves, whereas the financially weaker were disbanded by the state to various municipalities throughout the monarchy.

The first refugees arrived in Carniola in September 1914. By the beginning of October, their number amounted to 2,600 and by January 1915 further rose to approximately 5,000. They were of Polish and Ukrainian (Rusyn) origin, Catholics and Uniates by religion. The provincial capital Ljubljana was just a stopover; most of the refugees were then settled in other municipalities. The Ljubljana branch of the Vienna headquartered Assistant Committee for Refugees from Galicia and Bukovina was in charge of the coordination of the refugee care. District committees for refugees from Galicia were established within the individual districts, one of them also operated in Kranj.

The local population felt pity for the refugees and tried to help them to the extent possible. People were collecting clothes, footwear, linens, heating necessities and financial donations. In addition, numerous individuals offered free board and lodging while some refugees were offered work so they could support themselves.

In May 1915, the Austro-Hungarian army freed most of Galicia of Russian occupation, including the city of Lvov, and the refugees from Galicia started returning to their destructed homes. At that time, however, the first refugees from Primorska, the Slovene coastal region, already began arriving to Carniola and Styria, following the eruption of fights on Isonzo Front in spring of 1915.

Zusammenfassung**Die Flüchtlinge in unserem Land**

Die russische Besetzung eines großen Teils von Galizien und der Bukowina im August und September 1914 löste eine riesige Flüchtlingswelle aus. Auf Befehl und im Auftrag der Behörden waren sie gezwungen, schnell ihre Häuser zu verlassen und sich an anderen Orten im Inneren der Monarchie niederzulassen. Für die Flüchtlinge sorgte das Innenministerium und organisierte eine kostenlose Anreise, Unterkunft, Verpflegung und Nahrung sowie eine religiöse und medizinische Versorgung. Die reichen Flüchtlinge konnten den Siedlungsort selbst wählen, wobei finanziell schwache Flüchtlinge in den Gemeinden in das Landesinnere umgesiedelt wurden.

Erste Flüchtlinge kamen im September 1914 in Krain an; bis Anfang Oktober waren es 2600 bis Januar 1915 bereits ca. 5000 Flüchtlinge. Sie waren polnischer und ukrainischer (russinischer) Nationalität und nach dem Glauben Katholiken und Uniaten. Die Landeshauptstadt Laibach war nur eine Zwischenstation auf ihrem Weg, die meisten besiedelten die Bezirkshauptmannschaften in anderen Gemeinden. Für die Flüchtlinge sorgte ein Hilfskomitee für Flüchtlinge aus Galizien und der Bukowina mit dem Sitz in Laibach und mit einer Zentrale in Wien. Die Bezirkshauptmannschaften gründeten Bezirksausschüsse für Flüchtlinge aus Galizien, einer von ihnen war auch in Krainburg. Die heimische Bevölkerung versuchte den Flüchtlingen zu helfen. Sie sammelten Kleider, Schuhe, Bettwäsche, Heizmaterial, Geldspenden, und viele boten ihnen freie Kost und Unterkunft an, einige auch Arbeit, damit sie sich selbst versorgen konnten. Im Mai 1915 befreite die österreichisch-ungarische Armee den größeren Teil von Galizien, auch Lemberg wurde zurückerobert und die Flüchtlinge aus Galizien kehrten zu ihren zerstörten Häusern zurück. Krain und die Steiermark waren bereits überfüllt mit den ersten Flüchtlingen aus dem Küstenland, die der Ausbruch der Isonzoschlachten aus ihren Häusern verbannte.

Marija Kos

»Hudi časi – ni videti rešitve.« Osebni pogledi na vojno

Prebivalci slovenskih dežel so se soočili z brutalnostjo vélike vojne že konec julija 1914, z uvedbo vladnih uredb in razveljavitvijo temeljnih osebnih pravic, predvsem osebne svobode, nedotakljivosti stanovanja, pisemske tajnosti, svobode združevanja in zborovanja, izražanja mnenja in svobode tiska. Nekateri so začetek vojne doživljali kot priložnost za rešitev številnih nakopičenih problemov v Evropi. Vodilni slovenski politiki, zavedajoči se naraščajočega nemškega in italijanskega nacionalizma, ki sta postavljala pod vprašaj dolgoročno preživetje Slovencev kot naroda, pa so si večinoma prizadevali za sožitje.

Prebivalstvo je bilo na splošno premalo informirano, da bi si lahko ustvarilo pravo podobo. Poleti 1914 je na osnovi sugeriranega patriotizma večina še gojila prodinstične občutke. Zaupanje v vladajočo oblast pa je bilo bolj razširjeno v urbanih središčih in manj na podeželju, kjer so zadržano sprejeli vojno napoved, brez bučnih rajanj in izobešanja zastav. Evforična čustva bratstva in občutki moči, združenih v množici, so preplavljala zlasti mlajše. Večina, ne le preprosti ljudje, pač pa tudi senzibilni intelektualci, so na začetku optimistično menili, da bo vojna trajala le nekaj mesecev. Prepričani so bili v avstrijsko zmago.

Mnogi ohranjeni avtobiografski zapisi, predvsem dnevniki, korespondenca, spomini in umetniška dela izpovedujejo osebna doživetja, miselni svet in čustvovanje ljudi vseh slojev. Dnevniški zapisi so izčrpnější vir za rekonstrukcijo dogodkov in intimne zgodovine piscev kot pisma. Vsaj nekateri predstavljajo necenzurirano refleksijo dogajanja in nam v nasprotju z bolj ali manj cenzuriranimi pismi povedo mnogo več o emocionalnem in materialnem življenju v vojni stvarnosti. V zadnjih tridesetih letih je izšlo nekaj tega gradiva, ki so ga za objavo pripravili predvsem otroci in vnuki avtorjev po njihovi smrti, saj so bili oni preobremenjeni z bolečimi spomini in strahom, da bi njihova razmišljanja prišla v neprave roke.¹

Dnevnik Frana Milčinskega, dr. Janka Hacina, Otta Hawlina, dr. med., in pisma Antona Štalca so primeri osebnih izpovedi, ki na neposreden način predstavijo večplastno podobo vojnega časa – nesmiselnost takratne politike, nerazumno vojaško doktrino in neznosno trpljenje na bojiščih in v zaledju.

Dnevnik Frana Milčinskega

Fran Milčinski (Lož, 3. 12. 1867 – Ljubljana, 24. 10. 1932), sodnik, pisatelj in dramatik. Dnevnik je pisal v Ljubljani in na Lukovici od 7. avgusta 1914 do 2. maja 1920, ko je nastopil službo svetnika Stola sedmorice. Med vojno je opravljal službo sodnika na Okrajnem sodišču v Ljubljani, kjer je vodil sodni oddelek za mladotnike. Rokopis v obsegu 1.524 gosto popisanih strani je za objavo pripravila hči Breda Slodnjak. Sam ga ni pisal z namenom objave, temveč z željo, da dogodki ne bi utoinili v pozabo. Zanimala so ga vsa področja pojavnega in mišljenjskega sveta, vse teme in dogodki od cesarja do domače služkinje, ki jih je včasih le skopo nanizal, drugič jim dodal svoj komentar. Osrednja tema je vojna, ki jo je spremljal prek časopisov, pripovedi in govoric. Časopisi so bili strogo nadzorovani, pripovedi in govornice pa nezanesljive, kar je Milčinski vedno zapisal. Enakovredno in z enako mero spoštovanja je obravnaval pripovedi ljudi najrazličnejših stanov, hkrati pa tudi z ironično skepso, humorjem in sarkazmom. Razmišljal je z distanco kritičnega intelektualca, motilo ga je sprenevedanje ljudi na oblasti.² Zato se je od nje umaknil v mladinsko pripovedništvo, pisanje zgodb in humoresk. Kot strokovnjak za vprašanja odklonskega vedenja otrok in mladine je objavil prve kriminološke razprave na Slovenskem.³

Razpet med dolžnim upoštevanjem zakonodaje in načelnostjo oblasti ter osebnim prepričanjem je uporabljal dnevnik za beleženje svojih kritičnih stališč. O srečanju z dr. Lovrom Pogačnikom, politikom Slovenske ljudske

1 Luthar: »O žalosti niti besede«, str. 9–23; Grdina: *Svečovna vojna ob Soči, 1, Evropski zaplet*.

2 Milčinski: *Dnevnik*, prepis rokopisa hrani Arhiv Republike Slovenije.

3 Šelih: *Milčinski, Fran*, str. 141–142.



Fran Milčinski (Lož, 1867 – Ljubljana, 1932), pravnik in pisatelj. Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Zbirka upodobitev znanih Slovencev.



Janko Hacin po vrnitvi iz Galicije, Dunaj, 1915. Hacin: Vsi ti mladi fantje, str. 148.

stranke, je 9. oktobra 1914 v dnevnik zapisal: »Pogovor z dr. P. o položaju. Jaz sem pesimist. Bojujoče sile so druga drugo podcenjevale, sklenile bodo mir, pravilno upošteva-joč svojo moč, sklenile ga na račun in brez ozira na male narode. – Če bi me kdo vprašal, kakih nazorov sem, težko odgovoriti. Ali naj odgovorim kot Avstrijec? Ali tako, kot oficijelni krogi žele? Ali kot filozof? Ali kot Slovenec? Splošni občutek kakor pred koncem sveta – vse vseeno.«

Zaskrbljeno se je 21. marca 1915 vprašal: »Domovina naša ožja, ali bo res uničena? Ta mali košček zemlje, kjer smo doma. Nemcem je lahko, ti imajo širni dom. Naš je tako majhen, tembolj nam drag. Širša domovina – ali ni zgolj fikcija? Glej, kako se branijo povsod galiških begunov, v kaka domovanja so jih vtaknili, kako je vlada nastopila zoper gališke odvetnike!«

V naslednjih dneh je pisal o odzivih slovenskih politikov na prepoved delovanja Slovenske matice, pričakovanju vstopa Italije v vojno, pripovedi ranjenega vojaka o krutih razmerah na vzhodni fronti in pobijanju v Bosni, ljudskih govoricah in domačem praznovanju božiča. O dogajanju na sodišču pa naslednje: »Današnji 16 izklicnih razprav, 6 v zvezi z vojno, 2 po 312. členu prilikom prebora. Fant orožniku: "Če bi bili vsi tako neumni kot ti, bi bili Rusi že davno na Bledu." – 4 zaradi navijanja cen ... Nebroj ovadb zaradi prikrivanja zalog, samo iz logaškega okraja okoli 60.«

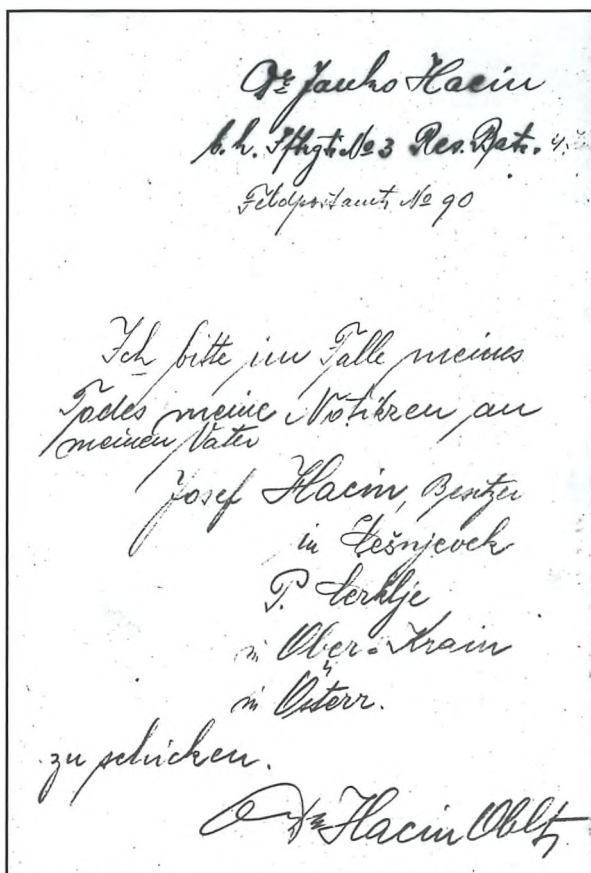
Dne 10. aprila 1915 je zapisal: »Razprava zoper kmete, ki so, boječi se za svoj živež, deloma zatajevali svoje zaloge. Pet smo jih oprostili, pet pa zaprli. Z zapiranjem bomo preprečili lakoto. Zapiranje je pri nas univerzalno zdravilo: zoper napake diplomacije, notranje politike, generalnega štaba in njih posledice – zapreti prebivalstvo, pa je stvar v redu. In se človek res vživi v fiksno idejo, da je to zapiranje sila domoljuben čin.« O kaznovanju člo-

veka z visoko globo 800 K zaradi prepovedi žganjekuhe je menil: »Zmaga naših financarjev! Požigati se sme in podirati in klati in jemati, le ob preprosti uniformi financarja se neha sila vojne.«

Vojni dnevnik dr. Janka Hacina

Dr. Janko Hacin (Češnjevek pri Cerkljah na Gorenjskem, 1884 – Ljubljana, 1956), doktor prava, je že v času študija v Pragi pisal krajše prozne tekste, pesmi in prevajal za časopise. Ob izbruhu vojne julija 1914 je delal v odvetniški pisarni dr. Furlana v Ljubljani, kjer je bil vpoklican k 3. Bosansko-hercegovskemu polku in imenovan za nadporočnika. Na poti na bojišče v Galicijo je 15. avgusta med postankom na Dunaju začel pisati dnevnik. Dogodke od mobilizacije v Ljubljani do prihoda na Dunaj je podrobno opisal v uvodu, nato pa je nadaljeval z dnevnim vpisovanjem doživetij, občutkov in lastnih stališč.

Zadnja zapisa v dnevniku sta datirana z 11. in 17. marcem 1915, napisana v bolnišnici v Košicah. Opisal je boje na obronkih severozahodnih Karpatov, kjer se je ustrelil v nogo (seveda ni napisal, da se je ranil sam). Zaradi nesposobnosti za vojaško službo na fronti so ga zaposlili kot nadzornega častnika v tovarni streliva v Wöllersdorfu pri Dunajskem Novem mestu. Seznanil se je s slovenskimi liberalnimi intelektualci na Dunaju in se povezal s tajno amatersko vohunsko organizacijo, ki jo je organiziral dr. Milko Brezigar, vodstvo pa je kmalu prevzel Gregor Žerjav. Pomladi 1916 je ponovno odšel na rusko fronto ter prebegnil k Rusom s pomembnimi strateškimi podatki o razporeditvi sil. V štabu generala Brusilova je tri mesece pisal poročila o avstrijskih vojaških načrtih in trgovini z žitom. Nato so ga prek Stock-



Prva stran Hacinovega dnevnika s sporočilom, naj dnevnik v primeru njegove smrti pošljejo očetu v Češnjevce pri Cerkljah.

SI_AS/1962, Janko Hacin, t. e. 1.

holma, Londona in Pariza poslali v Zürich, kjer je z Dunaja prejemal zahtevane podatke in jih posredoval ruski tajni službi v Pariz. V začetku januarja 1918 se je kot poročevalec in prevajalec zaposlil pri italijanskem, nato pa pri francoskem tiskovnem uradu, naslednje leto pa je delal pri jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci v Parizu. Leta 1920 je bil šef ekonomsko-finančne sekcije v oddelku za mednarodne pogodbe pri predsedstvu ministrskega sveta v Beogradu. Sodeloval je na mednarodnih konferencah v Rimu, Genovi, Trstu, Budimpešti in na Dunaju. Do upokojitve leta 1934 je bil generalni direktor Privilegirane agrarne banke v Beogradu.

Po smrti leta 1956 je njegov dnevnik našla hči Tatjana. Podarila ga je Arhivu Republike Slovenije,⁴ besedilo pa prepisala ter z izbranimi družinskimi pismi in fotografijami iz vojnega in predvojnega obdobja pripravila za objavo v samostojni publikaciji. Hacin je po dnevih in občasno tudi urah v dnevnik zapisoval natančne podatke o materialnem vojaškem življenju, vsakdanjih opravilih, pogosto pa tudi izjave ljudi, s katerimi se je družil, in lastna stališča glede političnih razmer, vojaških odločitev, nacionalnih problemov, etike in morale. O tem je 26. januarja 1915 zapisal: »Res je čudno, da naši visoki krogi nočejo razumeti vzrokov dezertacij, ki jih je poleg že navedenih, treba iskati v Bosni. Nekateri so bili poklicani k praporom naravnost iz zapo-

rov, kjer so sedeli kot politično sumljivi, drugi so zaporu ušli samo zato, ker so šli k vojakom, tretji so pri enih vratih odšli od hiše pod zastavo cesarja in kralja, pri drugih vratih pa so prišli biriči istega kralja in cesarja, da odpeljejo v zapore očeta, brata, strica, prijatelja, znanca. Saj je prišlo tako daleč, da se pri Srbih ne vpraša več, zakaj je prišlo tako daleč, da se pri Srbih ne vpraša več, zakaj so zaprti, ampak zakaj so prosti. Vsega tega ljudje, ki so šli prvi na bojišče, niso vedeli, vedeli so pa tisti, ki so bili v Brucku, v Pešti in na Dunaju. Na Hrvaškem se prepoveduje cirilica, pisma, pisana v cirilici se ne odpošljajo; v Pešti se prikazujejo filmi, kjer Madžari hrabro prodirajo proti Srbom, Bosanci, doslej naši nedosegljivi junaki, pa si obirajo uši. Njihove žene in deca doma stradajo in umirajo od gladu, ker je vojaštvo pobralo vse do zadnjega, in nihče se jih ne usmili ...«

V začetku leta 1915 je Hacin pogosto razmišljal o pobegu k Rusom in 2. januarja zapisal: »... od 28. decembra smo neprestano na istem mestu in v prvi vrsti že od 26. Moštvo je trudno, naveličano, prav tako častniki. Celo aktivni, ki sedaj opravljajo svoj poklic, se čudijo, da je v 20. stoletju to mogoče ... Krstić je Tomaschoffu odkrito priznal, da bi bil najbolj vesel, če bi ga Rusi ujeli. Tega si pač želi še marsikdo, kajti vsi od kraja priznavajo, da si želijo biti ranjenci, da bi bili rešeni tukajšnjega trpljenja. In menda razpoloženje tam na drugi strani ni mnogo boljše. Pride patrolja brez orožja in prosi, naj jo ujamejo, druga se vda brez streljanja in prosi: "Ne streljaj, bratko!" In od nas je treba samo ponoči poslati patroljo, pa se več ne vrne. Ne vse, a več jih je že ostalo pri Rusih.«

Konec januarja 1915 je zabeležil: »Sicer pa je Koukal te dni mnogo govoril o neizmernosti veselja, o velikosti svetov, svetlobnih stoletjih, in neznatnosti naših teženj in bojov in njihovi liliputanski nepomembnosti za veselje in njegovo zgodovino. Govoril je o boju kakor človek, ki ga je sit do grla. Pa vojske sit ni le Koukal. Siti smo je vsi in vsi imamo le eno vročo željo: mir, mir ... Trudni smo pa tudi mi. Vsak častnik gleda, kako bi se rešil fronte, išče primereno mesto v ozadju ali marodira z nepomembno boleznijo: čim višji je in vplivnejši, s tem večjim uspehom ...«

Hacina so vznemirjale socialne razlike in razslojenost v vojski. Kljub častniškemu položaju ga je motila prevzetna vzvišenost višjih častnikov. Občuteno je opisal dogodek 10. decembra 1914 na vlaku v Modricah: »Jesti imamo sedaj dovolj, a boljše stvari so si izbrali gospodje iz štaba, ki se peljejo v prvem vagonu. Mi iz drugega, slabega vagona – stara kišta, vsak kupe s posebnim vhodom, nič stranišča – smo dobili, kar smo si od ostankov sami vzeli. Da lahko kaj dobimo, nam ni nihče povedal. Obeta se nam torej v tem oziru lepa bodočnost ... Tovariši v kupeju pojo madžarske pesmi. Tudi jaz bi pel, ko bi upal, da bo od moje smrti kaj sreče za mojo domovino. Morda je lepo umreti za domovino, ampak za lastno. Vsi vagoni so okrašeni z zastavami, a le ena med njimi je hrvaška trobojnica. Večina so črno-rumene. Pa tudi prerokovo zastavo imamo poleg madžarskih. Le naših ni bilo. Težka sužnost, ki nas sili umirati za tuje interese pod tujimi zastavami.«⁵

4 SI_AS/1962, Janko Hacin, t. e. 1.

5 Hacin: Vsi ti mladi fantje.

26.4.1915

Draga mati!

Poselbno me veseli ker mi tako
pogosto pošiljate kaj za pod zobe.
V nedeljo zvečer sem prejel ta 33
pakelček, tisti kateri so bili o blagi
zaviti so vedno pristi celi sem,
tisti pa v skatlah so bili pa ved-
no polprti in je bilo v njih polna.
V tem ta skatli ki je bil v skat-
li je bila mati samo nekaj čaka-
lance in gladiček & rumon, drugače
bil je v skatli. Lodi, da je
bil raj, ki je bil ven svet. Zato
sem vam že večkrat pisal, da ne
dajete v tiste stvari poperimate skat-
le in raji doma poručate na mes-
ta, da bi mi drugi pa Bradli. Zato
sem v drugo dobil izakelček & kofe-
tani in cikrom elasti radni mi je
prav prišel ker zelo malo farimo.
Kadar boste kaj zopet poslali mi daj
te kaj kukra, ipiha in kruha, ali kaj
od kake klobase, samo na pakeli
pa nič ne zapirajte kaj da je mati.

dol pa rari pa ni bila nič, ne glava
ne ni bolela in v zlodcu mi
ni bilo slabo, tobaka pa dosti dabi-
ma. Z Bravikom pa večkrat skupaj
da se malo pomeniva in fassarjega
slatijsa ovisih vidim in Mharicega.
Ali je res sov Renover in Kukov-
cov prostovoljno k vojakom. To si
bosta se peljala last, mislita da
je tista vojska kot je bila ovisih
na se ječ v huzovnik. Kaj
poskušata ta ipas, ga nijimo nimen
ni na oslov. Dragga mati ne si-
lite preveč v dela saj veste kako
ste slabi in kadar bo rumoj kaj
velika dela pa najmite katkega
delovca, da bo vam Franca do-
ma pomagala in obrite se bolj pe-
si in ne silite se preveč v dela in
ne mislite tako name, saj nam Bog
pomaga, drugače nas ne blo re

Tukaj imamo sedaj lepo vreme
in bo v kratkem vse v zelenju,
samo kakovca me jezi, ki poje in
jaz moram biti naj lepši čas v letu
od doma v tujem kraju. Pravijo,
da bomo maja ineli hude boje, mor-
da odločine, zato le stonovtina
se me spominjate v molitvi, da bi
zobrad in srečno prišel k vam do-
mo, saj se mi vsaka moč sanja, da
sem doma, pa mi nič prijetna ka-
se zbudim in sem da mi res. Kam
se ne godi naj boljše in aka ne
bi imel Vas in doma bi mi bilo
ose jedna aka bi bil domes ubit,
ker takla ovisih delajo brez potre-
be & namni. Zato le molite, da bi
bla te sile kaj kmalo konci. Zato
ovisih nikam elasti kadar moram
biti pokoncu in boleti, da ne spim,
skodijo mi pa ne, radni bi bil rad
vital pa nesem mogel na rediti in
nitem nič ven plival ampakove sem

nikjer in bo tudi dal, da se sre-
na vsem domus in mirno tudi ni
vsi takega in mogoče me tudi ne bolj
kaj pa je tudi re kaj drugega doma
Ali bi me morda ne blo ob kosi si
doma naj no proti Franca, jojo no jsemo
in, da bo poseku in pa mogoče sprasti.
Ali sta kravi obe breje in ali imata
kaj prida nleka in ali ga kaj ve-
lika predaste in po kaski seni, preve-
ra slepa seno ga ne dajete in sa-
ni ga precej rabite za jisti in sa
masta. Hda vam pa kaj popravi v
stali ali v swingaku. Tisti farbi za
med blavo se imenuje: (Okergeb
slunkel). Zatoj Vas vse skupaj
prav izkrena poročaljam Vas
Jane

26/4 1915

Pismo Antona Štalca s fronte, poslano 26. aprila 1915, in družinska fotografija: spredaj mati in oče, zadaj sestri in Anton, Železniki, okoli 1912. Hrani družina Tarfila, Železniki.



Vojni zapiski zdravnika Otta Hawlina

Dolgoletni tržiški zdravnik Otto Hawlina (Huorka na Slovaškem, 1876 – Tržič, 1931) je na začetku vojne julija 1914 odšel na bojišče v Galicijo. Zapiske je delal sproti, stenografiral jih je v žepno beležnico od julija 1914 do januarja 1915, ko je bil polkovni zdravnik na vzhodni fronti. Zaradi luskavice se je začasno vrnil v Ljubljano na zdravljenje, jeseni 1917 pa odšel v zaledje soške fronte v Videm.

Stenografske zapiske je prepisal in uredil po vrnitvi z vzhodne fronte, njegova hči Marija jih je pretipkala, vnuk Peter pa prevedel iz nemščine v slovenščino. Izpovedujejo nam osebno doživljanje in čustvovanje zdravnika v kaotičnih vojnih razmerah, občutek tesnobe v množici ranjencev in mrličev, utrujenost, izčrpanost, brezzvoljnost, strah in upanje. Njegova stiska se odraža v zapisu 27. oktobra 1914: »Naše poslovanje se nekoliko uredi. Dva hleva sta zdaj očiščena in prebeljena, dobili smo sanitetni material, iztrebljevalnike, odeje in slamariče. Dopoldne pride štabni zdravnik dr. Glaser od sanitetne komisije v inšpekcijo. Brez zadržkov mu naštejemo vse težave in dodam, da če se situacija ne bo izboljšala, bo pametneje, ceneje in bolj človeško, uboge reveže postreliti z brzostrelko, namesto da jih puščamo poginjati brez pomoči ...«⁶

Korespondenca Antona Štalca

O tragični usodi Antona Štalca, vojaka 7. pehotnega polka lovskega bataljona, pričajo njegova pisma in dopisnice materi in sestri, poslana med januarjem in avgustom 1915 z vzhodne fronte. Rojen je bil leta 1887 v

Železnikih, kjer je imel mizarsko delavnico za izdelovanje pohištva in čebelnjak, po očetovi smrti v začetku leta 1914 pa je nameraval prevzeti domačo kmetijo. To mu je preprečila vojna mobilizacija. Ohranjena pisma in dopisnice izražajo zaskrbljenost za domačijo, kjer sta sami živeli ostarela mati in sestra, kot seveda tudi njuno stisko zaradi ločenosti in strahu za njegovo življenje. S pogostim pisanjem so si posredovali praktične nasvete, predvsem glede potrebnih kmečkih opravil, vzdrževalnih del na poslopih, pisali o osebnih tegobah, boleznih, prehrani, sporočali pa tudi novice o vsakdanjih dogodkih, znancih in sorodnikih. Predvsem pa so vzdrževali medsebojne stike in čustveno povezanost. Zaradi cenzure so vojaške vesti omenjene redko.

V pismu, poslanem 26. aprila 1915, je Anton zapisal: »Draga mati! Posebno me veseli, ker mi tako pogosto pošiljate kaj za pod zobe. V nedeljo zvečer sem prejel ta 33 pakelček ... Kadar boste kaj zopet poslali, mi dajte kaj cukra, špeha in kruha, ali kaj od kake klobase ... Nam se ne godi najboljšo in ako ne bi imel Vas in doma, bi mi blo vse jedna, ako bi bil danes ubit, ker tako včasih delajo brez potrebe z nami. Zato le molite, da bi blo te sile kaj kmalu konec ...«

V zadnjem pismu, 31. avgusta 1915 poslanem materi, je ponovno izrazil upanje na skorajšnji konec vojne in vrnitev domov. Sporoča, da ji je v paketu poslal štiri prstane, vlite iz ruskih izstrelkov, ki jih bo po vrnitvi domov osebno razdelil. Vendar se ni nikoli vrnil. Septembra 1915 je za posledicam strelnih ran umrl neznano kje.⁷

6 Hawlina: Galicija 1914.

7 Štalc: Pisma s fronte, str. 54–55.

Viri

- SI_AS/1962, Janko Hacin, t. e. 1.
- Hawlina, Otto: *Galicija 1914*, http://www.hawlina.com/teksti/Galicija_1914.htm; pridobljeno 22. 4. 2014.

Literatura

- Luthar, Oto: »O žalosti niti besede« : uvod v kulturno zgodovino vélike vojne, Ljubljana, Založba ZRC, 2000, str. 9–23.
- Grdina, Igor: *Svetovna vojna ob Soči, 1, Evropski zaplet*, Ljubljana, Študentska založba, 2009.
- Hacin, Janko: *Vsi ti mladi fantje* (zbrala in uredila Tatjana Hacin), Ljubljana, Slovenska matica, 2002.
- Milčinski, Fran: *Dnevnik*, Ljubljana, Slovenska matica, 2000.
- Šelih, Alenka: Milčinski, Fran, *Enciklopedija Slovenije* 7, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1987, str. 141–142.
- Štalc, Anton: *Pisma s fronte, 1915, Železne niti, 10*, Železniki, Muzejsko društvo, 2013, str. 39–80.

Summary

”Hard times – no solution ahead”. Personal views on the war

Many preserved autobiographical notes, especially diaries, correspondence, memoirs and works of art testify the personal experiences, trains of thought and emotions of people belonging to all classes. Diary notes are a more prolific source for the reconstruction of events and the intimate histories of their writers rather than letters. Some at least represent an uncensored reflection of events and unlike the more or less censored letters provide a greater insight into the emotional and material side of life in the reality of war. For this reason they are priceless sources for the understanding of intimate human life. In the last thirty years, some of these materials were published, mostly posthumously by the authors' children and grandchildren due to their being burdened with painful memories and the fear that their reflections might end up in the wrong hands. In this paper, the diaries of the judge and writer Fran Milčinski, the lawyer Janko Hacin, the doctor Otto Hawlina, and the joiner Anton Štalc are given new light. Their personal stories present a multi-layered image of the war period in a direct way – the absurdity of the then politics, the unreasonable military doctrine and the abominable suffering on the battlefields and in the hinterland.

Zusammenfassung

»Schlechte Zeiten – Rettung ist nicht in Sicht.« Aus persönlicher Sicht

Viele erhaltene autobiographische Niederschriften, vor allem Tagebücher, Korrespondenz, Erinnerungen und Kunstwerke stellen persönliche Erlebnisse, Gedankenwelt und Gefühle von Menschen aller Schichten dar. Für die Darstellung von Erlebnissen und der persönlichen Geschichte des Verfassers sind die Tagebücher eine umfassendere Quelle als Briefe. Zumindest einige stellen eine unzensierte Reflexion der Ereignisse dar und zeigen uns gegenüber mehr oder weniger zensierten Briefen viel mehr über das emotionale und materielle Leben im Krieg. Deswegen sind sie eine unschätzbare Quelle für das Verständnis des intimen menschlichen Lebens. In den letzten dreißig Jahren wurde ein Teil dieses Materials für die Veröffentlichung, die vor allem Kinder und Enkelkinder der Autoren nach ihrem Tod vorbereiteten, herausgegeben. Die Autoren selbst waren nämlich häufig von schmerzlichen Erinnerungen überwältigt und fürchteten, dass ihre Niederschriften in die falschen Hände kommen könnten.

In diesem Beitrag werden die Tagebücher von Richter und Schriftsteller Fran Milčinski, von Rechtsanwalt Dr. Janko Hacin, von Arzt Dr. Otto Hawlin und die Briefe von Schreiner Anton Štalc dargestellt. Ihre persönlichen Aussagen stellen uns umfassend eine mehrseitige Perspektive der Kriegszeit dar - Sinnlosigkeit der Politik, unverhältnismäßige Militärdoktrin und schreckliches Leiden auf den Schlachtfeldern und im Hinterland.

Elizabeta Eržen Podlipnik

Dobrodelnost in pomoč vojakom ter prebivalstvu na Kranjskem v prvem letu prve svetovne vojne



Zbiranje paketov za vojake v poslopju deželne vlade na Prešernovi cesti 8 v Ljubljani, 1914.
SI_ZAL_LJU/0342,
Fototeka, A2-109.

Kmalu po izbruhu vojne se je kakovost življenja v zaledju poslabšala. Še posebej v težkem položaju so bile družine, katerih možje, sinovi in strici so bili vpoklicani v vojsko ali so celo padli. V Ljubljani so bile razmere izredno slabe predvsem zaradi številnih vojakov, ranjencev in beguncev, čeprav je bila za zadnje Ljubljana le vmesna postaja. Ker so vojaki na fronti in prebivalstvo doma potrebovali pomoč, so bili takoj po izbruhu vojne na državni ravni ustanovljeni preskrbovalni uradi in skladi, ki so zbirali in razdeljevali dobrine in denarne prispevke. Že avgusta 1914 je bil pri c.-kr. vojnem ministrstvu ustanovljen vojni oskrbninski urad oz. vojno-oskrbovalni urad, ki je skrbel za pomoč družinam vpoklicanih vojakov in zbiranje vseh oblik prostovoljne pomoči, razen za ranjence in bolnike, za katere je poskrbel Rdeči križ.¹ Država, občine in cerkev so organizirale številne dobrodelne nabirke denarja, prehranskih nadomestkov, obleke, obutve in kovin. S slabšanjem razmer so se potrebe po kakršni koli pomoči večale in s tem se je povečevalo tudi število dobrodelnih akcij. Organizirali so tedne Rdečega križa, ob raznih priložnostih so izdajali značke in jih prodajali v dobrodelne namene. Med vojno se je razmahnila izdaja razglednic, ki so imele razen dobrodelne note tudi pomembno propagandno vlogo.

Zaradi pretrgane pomorske povezave je bila dobava pravega čaja nezadostna, zato je bil septembra 1914 objavljen razglas o zbiranju robidovega listja za čaj. Prebivalstvo, predvsem šolsko mladino, so pozivali, naj pod nadzorom učiteljev nabere čim več robidovja. C.-kr. deželni šolski svet za Kranjsko je 23. septembra 1914 izdal poziv vsem šolskim vodstvom, naj organizirajo nabiranje robidovega listja. Po občinah so nato skupaj z učiteljstvom izdelali podroben načrt nabiranja in določili zbirna mesta. Zbrano sveže listje so sušili na soncu ali prepihu in ga shranili do oddaje. Po šolah so se različno zavzeto lotili nabiranja. Soriški otroci so pod vodstvom učitelja Josipa Primožiča odšli v davško in soriško srenjo in nabrali 16 vreč suhega robidovega listja, ki je tehtalo 95 kilogramov.² Otroci iz šole v Selcih pa so nabrali precej manj, samo 33 kilogramov suhega listja.³ Ljubljanski mestni magistrat je o uspehu nabiralne akcije robidovja dvomil. C.-kr. deželnemu šolskemu svetu za Kranjsko je 1. oktobra 1914 glede poziva za nabiranje robidovja sporočil: »Mestni magistrat povod te akcije ne pričakuje velikega uspeha. K temu ga navajajo sledeči razlogi: V prvi vrsti Ljubljana za to stvar nima kaj terena in ljubljanske razmere že ob sebi niso takšne, da bi se to dalo tu uspešno izrabiti: Pouk na vseh ljubljanskih šolah

1 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62.

2 SI_ZAL_ŠKL/0207, t. e. 1.

3 SI_ZAL_ŠKL/0225, t. e. 1.

Prebivalcem Idrije!

Vojna, ki so jo sovražniki Avstrije samovoljno provzročili, se je pričela.

Njegovo Veličanstvo, naš presvetli, vseljubljeni cesar je poklical brambovce pod zastave, da se nemoralnost, napuh in nenasitljiva grabežljivost premaga in ohrani čast naše, od vseh civiliziranih narodov spoštovane domovine.

V tem neodvračljivo nastopivšem neproduktivnem vojnem času so važne produkcijske panoge in trgovina že sedaj močno oškodovane, deloma popolnoma ustavljene, ter dragocene pridobitve duševnega in fizičnega delovanja prepuščene uničenju.

Pomanjkanja in žrtev polnih časov je mnogim pričakovati vsled izgub na človeškem življenju in izgube zaslužka. Radi tega pa se ne sme zbežanost in obupnost polasčati src, temveč se mora v nepremagljivi veri na zmago pravične stvari in sigurno predstoječe srečne prihodnosti sprejeti boj z nadlogami sedanjega težkega časa poskušnje.

Na podlagi človečanstva stoječi zavzemimo se predvsem v pravem patriotičnem mišljenju, v trdni zvestobi in nesebični požrtvovalnosti v obrambo onih, ki v britki skrbi pogrešajo svojega najljubšega — svojega prehranjevalca.

Na poziv deželnega odbora v svrhu zagotovljenja dovoljnega vzdrževanja svoje mobilizirancev sestavljeni lokalni odbor se obrača, izvrševaje svojo patriotično in socialno nalogo na preizkušeno požrtvovalnost idrijskega prebivalstva s prošnjo za mesečne prispevke v času vojnega stanja.

Tozadevne priglasitve in vplačila, periodični ali enkratni prispevki v gotovini in v blagu, hrani i. t. d. se sprejemajo pri mestnem županstvu v Idriji, oziroma za rudniške svojce pri obratnih vodstvih c. kr. rudniškega ravnateljstva.

V Idriji, dne 18. avgusta 1914.

Lokalni odbor:

Josip Billek, c. kr. dvorni svetnik, častni predsednik.
Ivan Štravs, župan, predsednik.

Mihael Arko, monsignor, mestni dekan. Fran Ks. Goli, trgovec in hišni posestnik.
Marija Gostiša, c. kr. rudnika učiteljica. Ivan Kavčič, rudar in hišni posestnik.
France Kos, hišni posestnik. Franja Sedej, c. kr. čipkarska učiteljica.
Fran Tavzes, notarni kandidat, odborniki.

Tiskarna Heka Sa v Idriji.

Kmalu po izbruhu vojne so se začeli pojavljati pozivi k zbiranju vsakršne pomoči. Tak je bil tudi razglas Idriječanom o začetku vojne in zbiranju pomoči za vojsko, 18. 8. 1914.

SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, f. 457.

je tedaj tako urejen, da med tednom ni nobenega pouka prostega dne in bi bila mladina, če bi se nabiranje sploh započelo, navezana le na nedelje in praznike. Končno pa tudi čas ni več primeren, ker je nastopil že precejšen mrav in smo neposredno pred zmrzovanjem, kar pa po vsebini razpisa za nabiranje listja ni več prikladno.«⁴

Notranje ministrstvo je 2. novembra 1914 odločilo, da ni več primeren čas za nabiranje robidovega listja in naj akcije prekinejo.⁵ Tovrstne nabiralne akcije so se potem v velikem obsegu nadaljevale spomladi 1915. Podeželski otroci so nabrali velike količine robidovega in malinovega listja. Podobno kot preteklo jesen tudi tokrat nabiralna akcija v Ljubljani ni bila uspešna. Ljubljanski magistrat je 30. aprila 1915 ponovno sporočil deželnemu šolskemu svetu, »... da se vsled obstoječih razmer, ki za tako akcijo ne morejo biti nikakor ugodne, ni nič nabralo.«⁶

4 SI_ZAL_LJU/0489, t. e. 2211, fasc. 2063, fol. 271.

5 SI_ZAL_LJU/0489, t. e. 2211, fasc. 2063, fol. 275.

6 SI_ZAL_LJU/0489, t. e. 2211, fasc. 2063, fol. 275.

Avstrijska družba Rdečega Križa.

Pomagajte našim vojakom!

Kozna je padla! Zastajal je bila polprejetljivost Avstro-Ogrske ki jo je obkledovala vsa Evropa. Zastajal je bilo upanje, Srbijo pripraviti do spoznanja.

Zato je v teh dneh največja dolžnost, spominjati se naše slavne armade, ki je odšla z boje pomočje K ZMAGI!

Vsak prebivalec te dežele, naj pripada kateremukoli narodu, vari ali stranki, naj stori po svojih močeh, da olajša trpljenje onih junakov, ki so bili ranjeni za domovino ali so oboleti.

Pomagajte našim vojakom!

Posiljajte denar, obvezila, živila in okrepčila!

Da pa bo to delo uspešno, ki se mu bo poravnala vsa javnost, doseže svoj smoter, nato moramo ustvariti enotno, velikopotezno akcijo.

ker vsako razcepljenje moči slabi — tako v vojni organizira in zagotovi, se je svetovščina v vojni kakor pri pomočnem delu. na podlagi genfske konvencije in pod protektoratom našega cesarja ustanovila

Avstrijska družba Rdečega Križa.

Priseli je čas, ko naj Avstrijski Rdeči Križ poklene, kaj do zamure. Vsi zadruge, korporacije, društva, družbe in posamezniki, ki hočejo v izpolnjevanju svoje težke naloge se obrniti. Rdeči Križ ni izrazil svoje patriotično bitnega.

Y provinciah se pošiljajo: Denarni darovi Rdečega Križa in njenim podružnicam: v Ljubljani: Slovenska ulica št. 3. Obvezila, perilo, živila, okrepčila, tobak itd. v Kranju: v Ljubljani pisarna Rdečega Križa v Franc Jožetovem zavetstvu, Stara pot št. 3.

Samo na tak način bo dosežen plemeniti namen darovalcev.

Sodržavljani! Naloga Avstrijskega Rdečega Križa je težka in uspešna se bo le, če vsak od nas prispeva svoj delček. In vsak od nas prispeva svoj delček. In vsak od nas prispeva svoj delček.

Dma, dne 1. avgusta 1914. Zvezno vodstvo avstrijske družbe Rdečega Križa.

Poziv Rdečega križa k zbiranju pomoči za vojake, ki so ga v slovenski in nemški različici objavili na velikih plakatih. Šestdeset izvodov je prejel tudi ljubljanski magistrat in jih razobesil na vidnih mestih v Ljubljani.

SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, t. e. 2211, fasc. 2063, fol. 211.

Pri zbiranju pomoči za vojsko in civilno prebivalstvo so bila dejavna tudi razna društva in združenja, kot npr. damski odbori in dekleta iz Marijine družbe. Damski oz. gospejini odbori so bili ustanovljeni po vseh večjih krajih na Kranjskem z namenom zbiranja darov v naravi in denarju v korist vojno-oskrbovalnega urada c.-kr. vojnega ministrstva na Dunaju.⁷ V Idriji je bil tak odbor ustanovljen konec septembra 1914,⁸ v Kranju, Trziču, Škofji Loki in Železnikih pa decembra 1914. Najrazličnejše blago v naravi, kot npr. jajca, raznovrstno zelenjavo in sadje, kokoši in zajce, med, maslo, klobase, cigarete idr., so pošiljali neposredno bolnišnicam za ranjence ali naprej vojno-oskrbovalnemu uradu v Ljubljano, ki je blago razdelil potrebnim. Iz dela zbranega denarja so nabavljali volno in pletivo. Iz volne so otroci po šolah pod vodstvom učiteljic izdelovali topla volnena oblačila in druge volnene izdelke. Nekaj so jih razdelili kar dru-

7 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62.

8 SI_ZAL_IDR/0055, f. 579.

SOMEŠČANI!

Zbirajte prazne steklenice mineralnih voda

in darujte jih avstrijskemu Rdečemu križu za brezplačno pridobitev zdravilnih voda našim bolnim vojakom!

Nabiralnica:

**Stražnica v pritličju
glavnega poslopja
MESTNEGA MAGISTRATA.**

MITBÜRGER!

== Sammelt leere == MINERALWASSERFLASCHEN

und spendet Sie dem österr. Roten Kreuze zur kostenlosen Beschaffung von Heilwässern für kranke Soldaten!

Abgabestelle:

**Die Wachstube im Par-
terre d. Hauptgebäudes
DES STADTMAGISTRATES.**

Med prvo svetovno vojno so zbirali najrazličnejše stvari, med drugim za Rdeči križ tudi prazne steklenice.

SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, t. e. 2214, fasc. 2063, fol. 225.

žinam vpoklicanih vojakov v domačih krajih. Natančna poročila o uspehih zbiralnih akcij in razdeljenih darovih so bila redno objavljena v tedanjem časopisu.⁹

Med prvo svetovno vojno je bila zelo dejavna mednarodna dobrodelna organizacija Rdeči križ. Pomagala je iskati pogrešane, organizirala zdravstveno oskrbo itd. Prevezela je tudi vso skrb za obolele in ranjene vojake.

Avstrijska družba Rdečega križa je že 1. avgusta 1914 s plakatom ter številnimi razglesi in letaki pozvala k pomoči obolelim ali ranjenim vojakom. Velike plakate (velikosti 92 cm x 120 cm), napisane v slovenski in nemški različici, je ljubljanski magistrat razobesil na vidnih mestih. Z njimi so pozivali k zbiranju gotovine, obvez, perila, okrepčil in tobaka.¹⁰

Avstrijska družba Rdečega križa je prevzela pod svoje okrilje tudi »brezplačno dobavo potrebne velike množine naravnih zdravilnih voda za vojaške bolnice in je v to svrhu ustanovila na Dunaju centralo za preskrbo mineralne vode«. Da bi zagotovili zadostne količine vode, so z okrožnicami, razglesi in letaki pozivali predvsem zdravilišča, lekarne, drogerije, delikatese, gostilne, kavarne in hotele, pa tudi ustanove in županstva k zbiranju praznih steklenic. Ljubljanski magistrat se je nato obrnil na vsa vodstva šol, naj vplivajo na šolsko mladino in starše, da bodo prazne steklenice »prepuštili v plemeniti namen«. V Ljubljani je bilo zbirno mesto v stražnici v pritličju glavnega poslopja mestnega magistrata.¹¹

Med prvo svetovno vojno je bil Rdeči križ na Kranjskem organiziran kot »Deželno in žensko pomočno društvo Rdečega križa za Kranjsko« s sedežem v Ljubljani in številnimi podružnicami po vsej Kranjski.¹²

Rdeči križ je med prvo svetovno vojno zbiral prostovoljne prispevke prebivalcev in jih oddajal na pristojna mesta. Z dobrodelnimi akcijami je številne bolnišnice

in druge podobne zavode opremil s posteljami, zalagal s perilom, sanitetnim materialom in inventarjem. Nekaterim zavodom je v celoti kril stroške. V njih so razen zdravnikov in poklicnih strežnic pomagale številne možne prostovoljne strežnice, ki jih je za to nalogo pod vodstvom zdravnikov izobrazilo samo društvo. S številnimi oglasi je vabil dekleta, naj se javijo za razna dela v bolnišnicah. Primerna in zanesljiva dekleta so pomagale iskati tudi občinske oblasti, ki so okrajnim glavarstvom pošiljale sezname deklet, ki bi bila pripravljena vsaj mesec dni delati zastoj kot perice v ljubljanskih bolnišnicah. Plačano bi imele hrano, prenočišče in stroške prevoza.¹³

Veliko vlogo so imele med vojno tudi transportne kolone Rdečega križa, ki so z vlaki prevažale ranjence in bolnike v ustrezne zavode. Na Kranjskem je bilo konec leta 1914 šest transportnih kolon s 45 možmi. Bolnike in ranjence so prevažali v bolnišnice z vozovi, posebnimi sanitetnimi vozili, avtomobili, breki in odprtimi vozovi. Pomagali so jim prostovoljni gasilci. Društvo je skrbelo tudi za okrepčila ranjencev, ki so jih vozili drugam, in je na številnih postajah postavilo okrepčevalnice.

Ena od pomembnih nalog Rdečega križa med prvo svetovno vojno je bila posredovanje zvez med svojci in vojaki. Rdeči križ je skrbel tudi za poizvedovanje in iskanje pogrešanih vojakov in pošiljanje daril na bojišča.¹⁴

V podporo Rdečemu križu so bile izdane številne razglednice, značke in razni kuponi.

Pomoč za prizadete v vojni so zbirali tudi v državah, ki takrat še niso bile v vojni. Tudi v Združenih državah Amerike je bil leta 1914 ustanovljen odbor, ki je zbiral darila za revne vojne sirote iz bojujočih se držav. S posebnim parnikom jih je pošiljal v Genevo. Darila, namenjena Avstro-Ogrski, so prek Dunaja nato razdeljevali posameznim kronovinam. Sezname z natančnimi podatki revnih sirot v vojni padlih vojakov so občine

9 Gorenjec, št. 51, 18. 12. 1914.

10 SI_ZAL_LJU/0489, t. e. 2211, fasc. 2063, fol. 211.

11 SI_ZAL_LJU/0489, t. e. 2211, fasc. 2063, fol. 224–226.

12 Kobe - Arzenšek: Pregled zgodovine Rdečega križa na Kranjskem, str. 53–61.

13 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62.

14 Kobe - Arzenšek: Pregled zgodovine Rdečega križa na Kranjskem, str. 53–61.



Razglednica, ki prikazuje zbirno mesto za zbiranje pomoči. Izdana je bila v podporo Rdečemu križu, vojno-oskrbovalnemu uradu in pisarni vojne pomoči.

SI_ZAL_ŠKL/0279,
Zbirka fotografij in razglednic,
t. e. 5, a. e. 153.

pošiljale na deželni odbor, ki je nato med upravičence razdeljeval darila.¹⁵

Ljubljana je bila preplavljena z vojaštvom in ranjenci, številne šole so bile spremenjene v vojašnice ali bolnišnice. Mestni magistrat je zato z različnimi dobroteljnimi akcijami kmalu začel pomagati ljudem v težavah. Župan dr. Ivan Tavčar se je že 29. julija 1914 obrnil na prebivalce in ustanove s prošnjo za pomoč, naj prispevajo darove v denarju in blagu. S posebnimi letaki *Usmiljenim srcem!* v slovenskem in nemškem jeziku so vabili ljudi, naj pomagajo. Pred božičem 1914 je mestni magistrat sklenil najeti posojilo 3.500 kron za nakup božičnih daril kranjskim vojakom na severnem in južnem bojišču. Zanje je namenil 2.000 kron, 1.000 kron vojno-oskrbninskemu uradu za nakup toplih vojaških oblačil in 500 kron za božičnico ranjencem v ljubljanskih vojaških bolnišnicah.¹⁶ Zaradi vojne je bila prizadeta predvsem šolska mladina, najbolj v Ljubljani, kjer so bile številne šole spremenjene v bolnišnice ali zasedene z vojaštvom in je bil pouk v njih zelo okrnjen. Zato je Društvo sv. Vincencija Pavelskega za ubožno preskrbo in mladinsko varstvo na Kranjskem v Ljubljani in okolici ustanovilo več dnevnik zavetišč za revno šolsko mladino, katere očetje so bili vpoklicani v vojsko in so tako ostali brez svojih vzgojiteljev. Dnevna zavetišča so skrbela za vzgojo in prehrano otrok, starih od 6 do 14 let. Dnevni prispevek za otroka je znašal 20 vinarjev, za revne je bilo zavetišče brezplačno. Sredstva za vzdrževanje dnevnik zavetišč je mestni magistrat vsako leto namenjal iz mestnega proračuna. Razen magistrata so zavetiščem pomagali tudi s prostovoljnimi prispevki.¹⁷

Šolski otroci in mladina so se že zgodaj vključili v razne nabiralne akcije, organizirane v podporo vpoklicanim vojakom, vdovam in sirotam. Organizacijo in izvedbo akcij je šolska oblast nalagala učiteljem, od katerih je bila v veliki meri odvisna njihova uspešnost.

Prve akcije podpore so se začele med poletnimi počitnicami leta 1914 in se nadaljevale še v jeseni. Gojenke uršulinske šole v Škofji Loki so v tem času izdelovale zimska volnena oblačila za vojake. Potrebno volno so priskrbeli njihovi starši in predstojništvo samostana. Nabiralnici c.-kr. vlade za Kranjsko v Ljubljani so poslale 154 oblačil. Učenke so pletle tudi za svojce, zanje so napletle več kot 50 oblačil.¹⁸ Tudi v uršulinski šoli v Ljubljani so dekleta zavzeto sodelovala v akciji. Kronistka poroča: »V zimskih mesecih 1914 in 1915 je izdelala šolska mladina po mestih in na deželi raznovrstno zimsko opravo za junake tam zunaj v ledu in snegu. Tudi naše učenke niso bile zadnje v društvu pomožne akcije. Ure ročnega dela so se porabile izključno le za izdelovanje vojaških potrebščin. Volno in drugo potrebno blago so nakupile učenke same. Učenke Vnanje in Notranje šole so izdelale skupno: Iz volne 4340 kosov. (Nogavice, rokavice, snežne čepice, zapestnike, nakolenice, šali, oprsniki.) Iz platna 1483 kosov. Iz Bilrotovega papirja 1270 parov nogavic. Iz časopisnega papirja 9350 parov podplatov.«¹⁹ Tudi drugi šolarji so izdelovali papirnate podplate. Gojenke iz Škofje Loke so jih izdelale okoli 9.000, otroci iz osnovne šole v Selcih pa okoli 6.600 parov.

Šolarje so 2. decembra 1914 pozvali k nakupu patriotičnih znakov, izdanih ob 66. obletnici vladanja cesarja Franca Jožefa I. Čisti izkupiček je bil namenjen vojakom na bojiščih. Otroci iz šole v Sorici so nakupili 135 znakov s podobo cesarja in prestolonaslednika po 20 vinarjev.²⁰

Pravi razmah nabiralnih akcij je sledil spomladi 1915, ko so otroci spet množično nabirali robidovo listje za čajne nadomestke v vojaški prehrani. Prva taka akcija je bila organizirana že jeseni 1914. Marca 1915 so v šolah vsak teden uvedli zbiranje prostovoljnih prispevkov za Rdeči križ. V sak prvi učni dan v tednu so učenci prinesli svoje darove, najrevnejši po Ivinar, drugi več.

¹⁵ SI_ZAL_IDR/0129, f. 139.

¹⁶ SI_ZAL_LJU/0488, t. e. 117, Cod. III, knjiga 72.

¹⁷ Brodnik: *Dobroteljnost v Ljubljani med prvo svetovno vojno*, str. 56–64.

¹⁸ AUŠL, Kronika vnanje uršulinske šole v Škofji Loki, str. 245.

¹⁹ SI_ZAL_LJU/0209, mikrofilm D34, šolska kronika.

²⁰ SI_ZAL_ŠKL/0207, t. e. 1, šolska kronika.



Poleti in jeseni 1914 so gojenke uršulinske šole v Škofji Loki izdelovale zimska volnena oblačila. Na fotografiji so mlajše gojenke, ki pletejo za vojake. Fotografija je nastala leta 1914.

Hrani arhiv uršulinskega samostana v Škofji Loki.

Otroci s posebnimi izkaznicami so nabirali razne kovinske predmete, predvsem iz bakra, medenine, cinka, aluminija in svinca. Zbirali so še jedilni pribor za bolnišnice in vojake na fronti. Učenke vnanje uršulinske šole v Škofji Loki so nabrale 60 kilogramov kovinskih predmetov in jih izročile tamkajšnjemu krajevnemu odboru za nabiranje kovin. Razen predmetov in hrane so za Rdeči križ, sirotinski in vdovski sklad zbirali tudi denarne prispevke. Pripravljali so posebna božična darila za vojake na fronti. Posebne žrtve vojne so bili begunci, prebivalci, ki so morali zaradi fronte zapustiti svoje domove. Leta 1914 so bili to predvsem begunci iz Galicije in Bukovine. Na podlagi odloka ministrstva za notranje zadeve z dne 11. avgusta 1914 je beguncem pripadala posebna oskrbnina. Državna upava je prevzela stroške nastanitve, prehrane in obleke ter verskih, kulturnih in zdravstvenih potreb, vendar dodeljena sredstva niso zadoščala.²¹ Zato je bilo potrebno za njihovo oskrbo zagotoviti dodatna sredstva, ki so jih pridobivali z dobrodelnimi nabirkami. V Ljubljani je bil ustanovljen Pomožni odbor za begunce iz Galicije in Bukovine in je bil podružnica dunajske centrale. Za begunce je zbiral predvsem prostovoljne prispevke. Iz občin so pomožni odbori nabrane denarne prispevke pošiljali v Ljubljano, kjer jih je odbor razdeljeval beguncem. Zbrano obleko, posteljnino in živila so že v občinah razdelili tam živečim beguncem. V župniji Stara Loka so med 30 tam nastanjenih beguncem razdelili več vozov obleke, posteljnino in živil.²² Ponekod so ljudje beguncem pomagali tudi z brezplačno nastanitvijo, denar, ki bi jim sicer pripadal, pa so porabili za nakup obleke in obutve. V župniji Sora pri Medvodah so pozno jeseni 1914 razen posteljnino in drugega nabrali še 600 kron v denarju.²³

Viri

- AUŠL, Arhiv uršulinskega samostana v Škofji Loki, Kronika vnanje uršulinske šole v Škofji Loki, str. 245.
- SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, f. 579.
- SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, f. 139, Splošno pisarniško poslovanje 1914.
- SI_ZAL_LJU/0209, Notranja zasebna deklška meščanska šola pri uršulinkah v Ljubljani, šolska kronika, mikrofilm D34.
- SI_ZAL_LJU/0488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. III, Zapisniki javnih sej občinskega sveta ljubljanskega, t. e. 117, a. e./knjiga 72 (1914).
- SI_ZAL_LJU/00489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, t. e. 2211, fasc. 2063, fol. 211, 224–226, 271, 275.
- SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 62.
- SI_ZAL_ŠKL/0207, Osnovna šola Sorica, t. e. 1, Šolska kronika.
- SI_ZAL_ŠKL/0225, Osnovna šola Selca, t. e. 1, Šolska kronika.
- Gorenjec, 1914.

Literatura

- Brodnik, Vilma: Dobrodelnost v Ljubljani med prvo svetovno vojno, *Kronika*, 38, 1990, št. 1–2, str. 56–64.
- Brodnik, Vilma: Preskrba beguncem in vojnih ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno, *Kronika*, 37, 1989, št. 3, str. 226–230.
- Kobe - Arzenšek, Katarina: Pregled zgodovine Rdečega križa na Kranjskem, *Kronika*, 14, 1966, št. 1, str. 53–61.
- Budna, Nataša: Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik, *Loški razgledi*, 41, 1994, str. 113–130.
- Kronika 1 (od 1863 do konca leta 1967), prepis originala, *Več kot tisoč let, Kronika župnije Sv. Jurija Stara Loka*, Stara Loka, Župnijski zavod sv. Jurija Stara Loka, 2005, str. 207.

21 Brodnik: *Preskrba beguncem in vojnih ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno*, str. 226–230.

22 *Kronika 1* (od 1863 do konca leta 1967), str. 207.

23 Budna: *Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik*, str. 113–130.

Summary

Charity and relief for soldiers and people in Carniola in the first year of the First World War

Soon after the war broke out, the quality of life in the hinterland worsened. The situation was especially hard for families, whose husbands, sons and uncles were conscripted or were killed in action. Conditions were especially hard also in Ljubljana because of numerous soldiers and wounded. Various purveyance agencies and relief funds were set up on the state level to collect and distribute goods and donations. A war provision office was established with the Ministry of War in August 1914, charged with helping families of mobilized soldiers and collecting all kinds of relief. Numerous charitable events were organized by the state, municipalities and the Church, collecting financial donations, food supplements, clothes, footwear and metals. The worsening conditions increased the need for charitable help, which in turn increased the number of charitable events. Red Cross weeks were organized and badges, which were sold for charity, were issued on various occasions. An increased publishing of postcards occurred, which in addition to their charitable purpose bore a strong patriotic message.

Various societies and associations were active in collecting relief for the army and the civilians, amongst them also ladies' boards and St Mary's Society. Ladies boards were established in all major towns in Carniola with the task of collecting gifts and financial donations on behalf of the War Provision Office of the Ministry of War in Vienna.

School youth took part in various collecting efforts very early on. Children would pick bramble leaves intended as tea substitutes for the soldiers' subsistence. They would also collect various metals, cutlery for hospitals ... Apart from objects and food they would also collect financial donations for the Red Cross, orphanage and widow's funds, make shoe soles out of paper and knitted various clothes.

Zusammenfassung

Wohltätigkeit und Hilfe für Soldaten und für die Bevölkerung in Krain im ersten Jahr des ersten Weltkrieges

Bald nach dem Ausbruch des Krieges verschlechterte sich die Lebensqualität im Hinterland. In einer schwierigen Situation waren insbesondere die Familien, deren Männer, Söhne und Onkel in die Armee einberufen wurden oder sogar im Krieg fielen. Auch in Laibach/Ljubljana war die Situation aufgrund der vielen Soldaten und Verwundeten extrem schlecht.

Auf Landesebene wurden verschiedene Versorgungsbüros und Fonds gegründet, die die Güter und Geldspenden sammelten und verteilten. Im August 1914 wurde beim k. und k. Kriegsministerium das Kriegsfürsorgeamt gegründet, das für die Familien von einberufenen Soldaten sorgte und freiwillige Hilfe jeder Art leistete.

Der Staat, die Gemeinden und Kirchen organisierten zahlreiche Wohltätigkeitsspenden in Form von Geld und Nahrungsmitteln, sie sammelten Kleidung, Schuhe und Metalle. Mit der Verschlechterung der Lage wuchs die Zahl der verschiedenen Wohltätigkeitsaktionen. Die Roten Kreuz - Wochen wurden organisiert, bei verschiedenen Gelegenheiten wurden die Abzeichen ausgegeben, die für einen guten Zweck verkauft wurden. Während des Krieges war die Ausgabe von Postkarten im Aufschwung. Sie wurden für Wohltätigkeits- und Propagandazwecke verwendet.

Bei der Hilfssammlung für die Armee und Zivilbevölkerung wurden auch verschiedene Vereine und Verbände tätig wie z.B. die Damenausschüsse und die Mädchen aus der Marien-Gesellschaft. Die Damenausschüsse wurden in allen größeren Städten in Krain gegründet um Sach- und Geldspenden für die Kriegsversorgung des k. und k. Kriegsministeriums in Wien zu sammeln.

Die Schulkinder und Jugendliche wurden sehr früh in verschiedene Sammelaktionen einbezogen. Die Kinder sammelten Brombeerblätter für den Tee-Ersatz in der Militärer-nährung. Sie sammelten auch verschiedene Metalle und z.B. Besteck für Krankenhäuser. Sie mussten auch Gegenstände und Lebensmittel, Geldspenden für das Rote Kreuz, für die Waisen- und Witwenfonds sammeln. Aus Papier stellten sie Sohlen für Schuhe her und flochten verschiedene Sachen.



Peter Naglič, Vojaki in ženske pri sajenju krompirja na Vrhniki, 1915.
Privatna last Matjaža Šporarja.

varno spravljena, kljub temu da so večino dela morale opraviti ženske.¹⁰ Pri kmečkih opravilih so si kmetovalci medsebojno pomagali, oblast pa je kmetom prek posredovalnic za delo omogočila najem poljskih delavcev in uvedla izkaznice za brezplačno vožnjo žetvenih delavcev po državni železnici.¹¹

Februarja 1915 je poljedelski minister Zenker ponovno nagovoril kmete: »Pripravljenost vojske, zaupanje meščanov je odvisno od pridelka poljedelstva ... Pred vsem je treba, da ne ostane niti košček zemlje neporabljen. Ledina ... mora letos popolnoma izginiti. Vsak košček polja, vsak vrt, vsaka plodovita gozdna goljava se mora porabiti ...« Poudarjen je bil pomen zgodnje zelenjave in krompirja, »da bo na trgu še pred žetvijo zadosti poljskih pridelkov«, obdelovanje hišnih vrtov in varčevanje s semeni.¹² Konec marca je prosvetno ministrstvo na deželne šolske svete nasloвило navodilo, naj usmerijo šole, ki jim razmere to dopuščajo, »popolnoma v službo kmetijstva«.¹³ Za pokritje vojnega proračuna je država uvedla vojna posojila – prvo s 5,5-odstotnimi obrestmi je razpisala jeseni 1914.¹⁴ Za boljše obveščenost prebivalstva o pomenu vojnega posojila so se vrstila predavanja tudi po šolah.¹⁵ Tudi po priporočilih duhovščine je prebivalstvo sprva navdušeno vplačevalo vojna posojila, potem pa čedalje manj. Do konca vojne leta 1918 je bilo razpisanih osem vojnih posojil.¹⁶

Razen z industrijskimi surovinami je bilo v vojnem času potrebno organizirati tudi preskrbovanje z življenjskimi

potrebščinami. Zato so pri civilnih oblasteh ustanovili aprovizacijske odseke.

Draginja je pestila prebivalstvo na Kranjskem že pred začetkom prve svetovne vojne, med drugim zaradi političnih razmer na Balkanu.¹⁷ V Ljubljani je bil zaradi tega leta 1908 pri občini ustanovljen draginjski odsek, iz katerega se je leta 1912 razvil prvi aprovizacijski odsek, ki je skrbel za nemoteno oskrbo Ljubljanec. Da bi preprečili rast cen osnovnih živil, so kmalu po začetku vojne začeli določati maksimalne cene živil, občinski svet pa je ustanovil stalni aprovizacijski odsek, ki je sprva skrbel tako za civilno prebivalstvo kot vojaštvo. V Ljubljani je vse skupaj zajelo približno 50.000 ljudi. V prvi polovici leta 1915 je preskrbo z žitom, moko, kruhom in krmo vojske in vseh, ki so spadali pod njeno pristojnost, prevzela vojaška uprava, medtem ko je občinski aprovizacijski odsek še naprej skrbel za civilno prebivalstvo.¹⁸ Avstrijski vojak je na začetku vojne vsak dan dobil porcijo, sestavljeno iz 98 gramov kavinih konzerv, 400 gramov govejega mesa, 100 gramov prikuhe (riža, sočivja itd.), 400 gramov kruha (prepečenca) in 18 gramov tobaka.¹⁹ Po štirih letih vojne pa je prehrabna kriza, ki ni prizadela samo civilnega prebivalstva, povzročila pri vojaki, da je njihova povprečna telesna teža padla na 50 kilogramov.²⁰

Na podlagi cesarskega ukaza z dne 1. avgusta 1914 je deželno predsedstvo v Ljubljani 3. avgusta 1914 izdalo razglas o takojšnjem popisu žita, riža, moke in premoga ter zapovedalo proizvajalcem in trgovcem, naj pristojnim oblastem sporočijo količino in kvaliteto svojih zalog.²¹ V Ljubljani je bilo ugotovljeno, da so zaloge zelo majhne: riža je bilo nekaj več kot 10 vagonov, moke 8 vagonov, žita v zalogah 2 vagona in 12 v bližnjih mlinih.²² V količni meri se je oblast pri ugotavljanju dejanskega stanja

10 Pri teh naporih je bila ponovno izpostavljena vloga žensk: »Naše kmečke žene so prav zdaj dokazale, kolika je njih vrednost za narodno gospodarstvo; one so najmočnejši steber posestev in če so njih močje junaki pod orožjem, so te naše kmečke matere in sestre junakinje marljivosti, vestnosti in resnobe.« Tedenske slike, št. 6, 16. 9. 1914, str. 2.

11 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62, Dopisi 1914, št. 296/res., 16. 8. 1914; SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2063, fol. 520–523.

12 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2063, fol. 534.

13 »... voll und ganz in den Dienst der Landwirtschaft zu stellen.« SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2063, fol. 545.

14 Budkovič: Bohinj 1914–1918: med fronto in zaledjem, str. 154.

15 SI_ZAL_CER/0047, t. e. 1, Šolska kronika, šolsko leto 1916/17.

16 Šorn: Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni, str. 62.

17 Fischer: Gospodarstvo v vojnih razmerah, str. 148.

18 Brodnik: Preskrba Ljubljane med 1. svetovno vojno, str. 282–283.

19 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62, Dopisi 1914, št. 465/Mob., 12. 9. 1914.

20 Štepec: Prehrana, str. 80.

21 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2050, fol. 3.

22 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2050, fol. 20.



Pepetova mlin in žaga na Poljanski Sori med prvo svetovno vojno. SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 8.

soočala s težavami, pokaže dopis ljubljanskega magistrata deželni vladi z dne 15. oktobra istega leta glede popisa zalog moke in žita: »Mestni magistrat bo še naprej zasledoval občutno napačne napovedi, vendar pa meni, da bi se mogle skrite zaloge – če jih je kaj v Ljubljani – izslediti z uspehom le po razpreženi organizaciji konfidentov. To bi utegnilo z največjim uspehom izvršiti c. kr. policijsko ravnateljstvo, ki razpolaga s takimi organi.«²³ Nadalje so prepovedali izvoz vseh vrst moke, konoplje in lanu iz države kakor tudi uporabo žita za krmo živine.²⁴

Oblast je februarja 1915 odredila ponovni popis zalog žita in moke v vsej Avstro-Ogrski. V Ljubljani so ob popisu, ki je zajel tudi gospodinjstva, našeli 43.000 civilnih prebivalcev in popisali 436.597 kilogramov pšenične moke ter sklepali, da »Ljubljana potrebuje in sicer precej nujno potrebuje za vojno preskrbo z moko in žitom vnanje pomoči.«²⁵ V Idriji so ob primerjavi cen pred vojno in leto po začetku ugotovili, da se je riž podražil za 520, koruzna moka pa za 366 odstotkov. Pšenica in žito tedaj nista bila več dobavljiva.²⁶

Na Kranjskem so 25. aprila 1915 uvedli uradne nakaznice za kruh in moko.²⁷ Kasneje so bile uvedene še za sladkor, maščobo, premog in petrolej. Zagotavljati je bilo potrebno tudi drva in milo. Prav tako je bil določen zakol živine (v Ljubljani so morali v mestni klavnici klati tudi zasebni mesarji iz ljubljanske okolice, čeprav je bila

praksa pogosto drugačna).²⁸ Zaradi pomanjkanja govedine so uporabljali druge vrste mesa – predvsem zajce, ovce in ribe. Ob mobilizaciji konj in volov so krave uporabljali za delo na poljih.

Z naraščanjem cen hrane so se pojavili prekupčevalci, črni trg je čedalje bolj cvetel. Pri tem je bilo najbolj prizadeto prebivalstvo brez zemlje, predvsem meščani.²⁹ Časopis Domoljub je zapisal: »Kaj so v težkih vojskinih časih mesta in kraji z velikanskimi tovarnami, kaj graščine, vile, letovišča in vrtovi? Njiva, posejana s krompirjem; kup gnoja, pripravljen, da se navozi na njivo, je več vreden kot najlepši grajski vrt. Hiša na kmetih s hlevom, polnim živine, več kot najlepša vila ob morju.«³⁰ Mnogi so skušali za živila iztržiti več, kot je bilo dovoljeno, kar je oblast strogo kaznovala.³¹ V Novem mestu so marca 1915 ženo nekega posestnika iz Velikega Slatenka obsodili na 24 ur zapora, poostrelega s trdim ležiščem, ker je na trgu za firkelj (vrču podobna posoda) fižola zahtevala 1 krono, vrhu tega pa so ji odvzeli firkelj s fižolom.³² Okrnjena ponudba na trgu je privedla do korenitih sprememb v prehranjevanju prebivalstva – le-to so opazjali na varčno porabo živil z izdajo navodil, javnih odredb in opominov. Brezplačno so delili razprave o praktičnih napotkih, kako gospodinjiti v vojnih časih. Tako so na primer priporočali mlečne in močnate obroke namesto mesnih, uporabo mešane moke pri kuhanju, pripravo bele juhe namesto rjave, večkratno uporabo čajnih listov in kavnih zavretkov ter uporabo organskih odpadkov za gnojila.³³ V časopisih so pozivali k sušenju sadja, namesto da bi ga kuhali za žganje: »Slovenci! Rojaki! V dnevih krvave vojske naj vsepovsod med nami vlada

23 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2050, fol. 41.

24 Fischer: *Gospodarstvo v vojnih razmerah*, str. 148.

25 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2020, fol. 311–314. Mestni tržni nadzornik Adolf Ribnikar, ki je vodil organizacijo preskrbe, je preračunal, da ima Ljubljana – glede na popis z dne 28. 2. 1915 – zagotovljeno preskrbo z žitom in moko samo za kakšna dva meseca. SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2020, fol. 413.

26 »Jetzt überhaupt nicht erhältlich.« SI_ZAL_IDR/0055, fasc. 580.

27 Sprva samo za ljubljansko območje. *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, leto 1915, str. 22. V prvem tednu (od 25. aprila do 1. maja 1915) se je v 9 krušnih okrajih Ljubljane prijavilo 7.127 odjemalcev, ki so prejeli 30.891 krušnih nakaznic; dobro leto kasneje (od 28. maja do 10. junija 1916) je po nakaznice v 10 krušnih okrajih prišlo 12.119 prebivalcev, ki so prejeli 55.048 nakaznic. SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2050, fol. 260, 272–273.

28 Brodnik: *Preskrba Ljubljane med 1. svetovno vojno*, str. 283.

29 Nečak, Repe: *Prelom: 1914–1918 : svet in Slovenci v 1. svetovni vojni*, str. 136–137.

30 *Domoljub*, št. 36, 3. 9. 1914, str. 578.

31 Avgusta 1914 je bila s cesarsko odredbo zagrožena kazen za pretirane cene živil, in sicer zapor od 1 tedna do 6 mesecev in globa do 2.000 kron. *Slovenec*, št. 174, 3. 8. 1914, str. 3.

32 SI_ZAL_NME/0005, t. e. 94.

33 SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 2020, fol. 156–157; SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 62, št. 2274/15.

Glavno županstvo
 kaj vendar lo sto dragi
 njo ho so re zday zaceli
 tako draginjo delat ko
 vendar jih se nic vec ne
 stane kar imajo v zalogi
 naje re zday 10 vinarju
 pri eni kili mohl drži
 kaj lo pa se ranaprej Bogati
 ni so si preskrbeli revezi
 to bomo mogli pa od lako
 te pocrkati. Vas prosimo tu
 kaj zbrani ce je mogoce kaj
 nazaj radrzevati cene.
 Lahaj bologatini, ^{trgovca} kedo kolaj
 logatili se revezi na krepah
 Prosmo vas se enkrat ce je magot
 kaj cene na raj z drizat.

Pritožba prebivalcev Novega mesta zaradi draginje: »bogatini so si preskrbeli[,] revezi to bomo mogli pa od lakote pocrkati«, julij 1914.
 SI_ZAL_NME/0005, Mestna občina Novo mesto, t. e. 93.

sveta treznost! Resni čas vojske je posebno neprimeren za razveseljevanje in zapravljanje. Za razveseljevanje ni povoda, ko je povsod toliko žalosti; isto tako ne za zapravljanje, ko preti po mnogih krajih pomanjkanje in draginja, če ne celo lakota.«³⁴ Že v prvem letu vojne so se zavedeli, da »bo zmagal tisti, ki bo najdlje zdržal, a zdržali bomo le z varčno, toda vendarle z zadostno prehrano in s skrajno treznostjo.«³⁵

Viri

- SI_ZAL_CER/0047, Osnovna šola Babno Polje, t. e. 1.
- SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, fasc. 580.
- SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fasc. 2020, fol. 156–157, 311–314, 413; fasc. 2050, fol. 3, 41; fasc. 2060, fol. 38, 62, 260, 272–273; fasc. 2063, fol. 520–523, 545.
- SI_ZAL_NME/0005, Mestna občina Novo mesto, t. e. 93, 94.
- SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 62.
- Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, leto 1915.
- Domoljub, 1914.
- Slovenec, 1914.
- Tedenske slike, 1914.

34 Domoljub, št. 36, 3. 9. 1914, str. 590.

35 SI_ZAL_NME/0005, t. e. 94, Razglas »Spoštujte sadje«, 1915.

Št. 2150.

RAZGLAS.

Z ministersko naredbó z dne 30. januarja 1915 št. 24 drž. zak. izdala so se novi predpisi o izdelovanju kruha in peciva ter njega spravljanju v promet, kateri predpisi se bodo morali kañ najnatanosje opazovati, ako hočemo, da bomo stajali s pšeninimi zalognami šetrni.

Ker morajo imeti peki, slaščišarji, drugi prodajalci peciva, kakor tudi lastniki gostilničarskih in krčmarskih obrtov vsen vrst odtisk te naredbé ki jih bo okrajno glavarstvo v kratkem razdelilo, v svojin prodajnih in obratnih prostorih na vidnem mestu nabit, ima vsakdo priliko, se seznaniti s temi določili. Opozarja se le izrecno na to, da veljajo ti predpisi o mešanju moke ne samo na obrtniško izdelovanje kruha, temveč tudi za izdelovanje kruha v zasebnem (domačem) gospodarstvu. Dalje bode pripomnjeno, da je – kakor doslej – dopustno, izdelovati kruh in pecivo iz jecmenove, ovsene, ali koruzne moke same ali pa iz poljubnih zmesi teh mok ob prídátku drugih mokin in nadomestkov (krompirjeve moke, sladkorja, itd.).

Kot edino dopustno malo pecivo je c. kr. deželna vlada z ukazom z dne 6. februarja št. št. 2997 določila obliko dvodelne žemlje (navadne žemlje s težo 45 gramov s kupno ceno 4 vinarjev.

Vsak najmanjši prestopak teh določil se bode brezobzirno in najstrože kaznoval.

Obžinstvo, v katerega lastnem interesu so se izdali ti predpisi, pa je dolžno popirati oblasti s tem, da samo nadzoruje natanko spoñljanje teh naredb ter vsako neopazovanje takoj naznani tusem, bližnji c. kr. orožniški postaji ali pa županstvu.

C. kr. okrajno glavarstvo v Kranju, dne 8. februarja 1915.

[Podpis]

Nova navodila za peko kruha in peciva, ki jih je mestni stražnik Alojzij Kralj razglašal po Škofji Loki. Predpis se je navezoval tudi na zasebna gospodinjstva, kot edino malo pecivo pa je dovolil dvodelno žemljo, 13. 2. 1915.

SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 62.

Literatura

- Brodnik, Vilma: Preskrba Ljubljane med 1. svetovno vojno, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXIX, 1989, št. 2, str. 281–323.
- Budkovič, Tomaž: *Bohinj 1914–1918: med fronto in zaledjem*, Celovec, Ljubljana, Dunaj, Mohorjeva založba, 1999.
- Budna, Nataša: Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik, *Loški razgledi*, 41, 1994, str. 113–130.
- Fischer, Jasna: *Gospodarstvo v vojnih razmerah, Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005, str. 148–149.
- Nečak, Dušan; Repe, Božo: *Prelom: 1914–1918: svet in Slovenci v 1. svetovni vojni*, Ljubljana, Založba Sophia, 2005.
- Svöljšak, Petra: *Gospodarstvo, Slovenci + prva svetovna vojna*, Ljubljana, Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2010, str. 69–71.
- Šorn, Jože: Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni, *Zgodovinski časopis*, 35, 1981, št. 1–2, str. 57–81.
- Štepec, Marko: *Prehrana, Slovenci + prva svetovna vojna*, Ljubljana, Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2010, str. 79–81.

Summary

Economy and purveyance in the first year of the First World War

The war irrevocably changed the lives of people and affected all parts of their lives. It was not limited only to the battlefields but made its way onto dining tables in homes, behind machines in factories and stables in villages.

The strong international economic interdependence quickly led to the shortage of raw materials, causing a decline of the economy, which was increasingly subjugated to the demands of the war. Numerous factories were sequestered, with workers subjected to military law. Due to general mobilization, an increasing number of women were employed in industry and farming. Control in gathering harvest was conferred onto newly appointed agriculture commissions. Farmers were advised to grow early season vegetables and schools joined in efforts for agriculture.

Apart from meeting the needs of the army, regular purveyance of the populace had to be ensured. This was entrusted to purveyance departments within local authorities. Several stocktaking rounds enabled a state survey of goods, which were distributed with ration coupons. The state maximized goods prices; however, the prices of life necessities nevertheless increased by several hundred percent. The resulting shortage mostly affected the town populace, who were without their own supplies. The black market prospered, despite state efforts to sanction traders with fines and imprisonment.

The curtailed supply of goods had an impact on people's diet – the number of meat rations decreased, bread made only out of different types of flour was available, and fruit was not to be used to distil spirits. Public proclamations and warnings served to remind the public of the rational use of goods. Nevertheless, the irregular supply and lack of goods led to hunger and demonstrations amongst the population.

Zusammenfassung

Wirtschaft und Approvisation im ersten Jahr des Ersten Weltkrieges

Der Krieg prägte unwiderruflich das Leben der gesamten Bevölkerung und alle Aspekte des Lebens. Er beschränkte sich nicht nur auf das Schlachtfeld, sondern war auch auf den Tellern der Menschen in den Häusern, bei den Maschinen in den Fabriken und in den Ställen in den Dörfern anwesend.

Die internationale Verflechtung der Wirtschaft verursachte rasche Mängel an Rohstoffen, wodurch die Wirtschaft, die zunehmend den Bedürfnissen des Militärs unterstellt wurde, lähmte. Viele Werke wurden konfisziert und die Mitarbeiter der militärischen Gesetzgebung unterstellt. Die allgemeine Mobilisierung führte zur vermehrten Beschäftigung von Frauen in der Industrie und in der Landwirtschaft. Die Regierung beauftragte die Kontrolle über die Lagerung der Ernte, der neu gegründeten Kommissionen. Die Landwirte wurden aufgerufen Frühgemüse anzubauen, auch die Schulen halfen in der Landwirtschaft mit.

Nicht nur die Erfüllung der Bedürfnisse der Armee war es notwendig, sondern auch eine regelmäßige Versorgung der Bevölkerung mit dem notwendigsten Lebensbedarf. Diese Aufgabe übernahmen die Approvisionierungsausschüsse bei den Behörden. Mit mehrmaligen Lebensmittelaufnahmen bekam der Staat den Überblick über die Essensvorräte, die weiter mit den Lebensmittelkarten verteilt wurden. Der Staat führte auch die Maximalpreise für Lebensmittel ein, aber das verhinderte nicht, dass die Preise bei Lebensmitteln auch über hundert Prozent stiegen. Unter Nahrungsmangel litt am meisten die städtische Bevölkerung, die ohne eigenes Lager war. Der Schwarzmarkt blühte und der Staat versuchte die Händler mit Freiheits- und Geldstrafen zu sanktionieren.

Ein eingeschränktes Angebot auf dem Markt führte zur Änderung der Essensgewohnheiten - weniger Fleischmahlzeiten, zur Verfügung stand nur ein Mischbrot, aus dem Obst sollte kein Schnaps mehr gebrannt werden. Durch öffentliche Bekanntmachungen und Erinnerungen wurde zum rationalen Gebrauch von Lebensmitteln aufgerufen. Die unregelmäßige Versorgung und der Nahrungsmangel führten bald zu Demonstrationen und zur Hungersnot.

Mira Hodnik

Nova vojna – vstop Italije v vojno in boj za slovensko ozemlje

*Pa oh, siroti tebi žuga
vihar grozan, vihar strašan;
prihrumel z gorkega bo juga,
divjal čez plodno bo ravan,
ki tvoja jo napaja struga –
gorje, da daleč ni ta dan!
Nad tabo jasen bo oblok,
krog tebe pa svinčena toča
in dež krvav in solz potok
in blisk in grom – oh, bitva vroča!
Tod sekla bridka bodo jekla,
in ti mi boš krvava tekla:
kri naša te pojila bo,
sovražna te kalila bo!*
Simon Gregorčič: Soči (odlomek)

Je Simon Gregorčič slutil in se bal, ko je spesnil verze o slovenski gorski lepoticu Soči, da bo z juga prihrumel vihar in bo Soča pričala krvavim spopadom? Tudi slovenski fantje in možje, ki so leta 1914 odhajali na fronto tja daleč na vzhod in tja daleč na jug braniti cesarja in domovino, verjetno niso niti slutili, da bodo morali braniti svoje domove ob bregovih gorske lepote, da bo reka zakrvavela in ječala pod svinčeno točo. So ti fantje in možje, ki so obljubljali, da se bodo vrnili do božiča, slutili, da se bodo po končani vojni zbužali (če jim bo dano preživeti morijo) v okovih nove države, ki jim bo za lep čas vzela pravico do maternega jezika, do branja slovenske besede, do recitiranja pesmi Soči?

Slovensko etnično ozemlje je ves čas svoje zgodovine predstavljalo skušnjave velikim sosedam, ki so utemljevale svoja poseganja v ta prostor z različnimi zgodovinskimi dokazi. Kraljevina Italija je v želji po delu našega ozemlja začrtala mejo že kmalu po končani združitvi leta 1866, ko je z vojsko prišla do reke Idrije. Po premirju v Krmini je dobila Lombardijo in Beneško Slovenijo, Gradiška in Goriška pa sta ostali še naprej v Avstriji. Toda italijanska želja po postavitvi meje na reko Sočo je ostala.¹

Po velikih ozemeljskih spremembah v Evropi, ki so nastajala z združevanjem Italije in Nemčije in zaradi vse hitrejšega oboroževanja, so države čutile vedno večje nelagodje, zato so se zaradi lastne varnosti začele povezovati in sklepali medsebojna zavezništva. Tako se je Italija 20. maja 1882 pridružila obrambnemu sporazu-

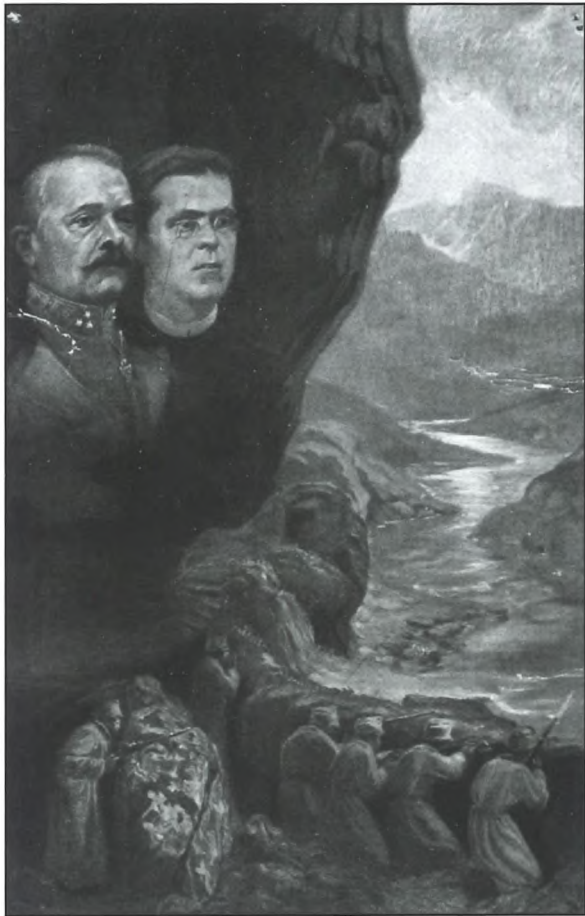
mu med Avstro-Ogrsko in Nemčijo in nastal je trojni sporazum. A vrhovni poveljnik italijanske vojske je kljub pridružitvi izdelal dva različna obrambno-ofenzivna vojna načrta. Prvi je predvideval vojno na zahodu proti Franciji, drugi pa na vzhodu z zaveznico Avstrijo. Tu so bile razen obrambnih nalog načrtovane tudi okupacija avstro-ogrskega območja in bojne operacije ob Soči, od koder naj bi dobili izhodišče za zasedbo ozemlja prek Krasa vse do Ljubljanske kotline.²

Ob izbruhu prve svetovne vojne je Italija 2. avgusta 1914 razglasila nevtralnost, a vrhovni poveljnik italijanske vojske general Luigi Cadorna je kljub vsemu na tiho koval načrte o mobilizaciji in zavarovanju meja proti Avstro-Ogrski. Ker si je Italija postavila za cilj prodor v Posočje, se je začela s tajnimi pogajanjmi spretno sukati med obema vojskujočima se stranema in pri tem tipala, katera ji bo ponudila več v zameno za vstop v vojno na njeni strani. Ker Avstro-Ogrska ni imela pretiranega posluha za njene želje, je Italija v začetku marca 1915 prekinila pogovore z njeno diplomacijo.

Čeprav so bila pogajanja skrivna, so se že v začetku leta 1915 pojavljale v javnosti razne govorice. Prebivalstvo na obeh straneh meje je bilo zbegano zaradi šušljanja, da se Avstro-Ogrska in Italija dogovarjata o odstopu Primorske Italiji oziroma »sovražnem napadu« Italije na slovensko ozemlje. Nemir med prebivalci je naraščal in oblast je poskušala umirjati razmere z raznimi razglasi, češ da ni razloga za preplah in da naj ne nasedajo »brez-

1 Svolfšak: Soča, sveta reka, str. 31.

2 Svolfšak: Slovensko ozemlje med italijanskimi strateškimi načrti in italijansko zasedbo v času prve svetovne vojne, str. 6.



Na razglednici, posvečeni sveti reki Soči, sta pesnik Simon Gregorčič in feldmaršal avstro-ogrške vojske ter poveljnik soške fronte Svetozar Borojevič von Bojna. Gregorčič je svoje slutnje o napadu Italije na slovenska ozemlja v pesmi Soči zapisal že leta 1879. Spesnil jo je kot odziv na ustanovitev italijanske iredente leta 1878.

SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 154.

vestnežem«. Ljudi je pozivala, naj zlonamerneže takoj naznanijo županstvu ali orožnikom z namenom, da bi »take koristolovce najobčutneje kaznovali«.³

Italijanska vojaška politika si je hotela pridobiti informacije o odnosu slovenskih in hrvaških politikov do vstopa Italije v vojno, tako da so se italijanski vladni predstavniki v začetku leta 1915 v Trstu srečali s predstavniki Slovencev in Hrvatov. V zameno za njihovo podporo pri zasedbi avstrijskega ozemlja so jim Italijani zagotovili največje narodnostne pravice.⁴ Tržaški Slovenci, ki so se sicer želeli osvoboditi avstro-ogrške nadvlade, pa so si vstop Italije v vojno predstavljali le kot pot, na kateri bi jim lahko Italija pomagala do narodne osamosvojitve. Ko je Italija dobila občutek, da si v tem delu avstro-ogrške monarhije močno želijo izpodriniti »zatiralno avstro-ogrsko državo«, je postala samozavestnejša in zahtevnejša pri pogojevanju za vstop v vojno z antantnimi ali centralnimi silami po načelu, kdo da več. Marca 1915 je antanti ponudila nove pogoje za vstop v vojno, v katerih je zahtevala južno Tirolsko, Goriško-Gradiško,

Trst, Istro, Dalmacijo do Neretve, Valono, Sazan in Dodekanez, in morebitno novo delitev nemških kolonij. Ker so pogajanja z antanto nato malce zastala, je Italija s svojimi zahtevami še enkrat poskusila srečo pri centralnih silah. Na koncu pa je 26. aprila 1915 vendarle podpisala Londonski pakt. S tem se je zavezala za vstop v vojno na strani antantnih sil, Francije, Velike Britanije in Rusije. Ker italijanske ozemeljske zahteve niso segale na ozemlja antantnih sil, so te Italiji velikodušno obljubile izpolnitev njenih zahtev po tujih etničnih ozemljih, ki so se raztezala od Tridentinske in južne Tirolske prek Goriške-Gradiške z Gorico, Trsta, dela Notranjske do razvodja med Jadranskim in Črnim morjem, Istre do Kvarnerja ter otokov Cres in Lošinj z okoliškimi otočki. Ozemlje za italijansko vzhodno mejo, ki je takrat pripadalo Avstro-Ogrski, je bilo večinsko poseljeno s Slovenci in Hrvati, v sporazumu pa ni bilo nobenih določil, ki bi Italiji nalagala kakršne koli dolžnosti do novih etničnih skupin. S podpisom Londonskega pakta je Italija v začetku maja pretrgala dolgoletno zaveznitvo z Avstro-Ogrsko, čeprav ji je še malo pred tem Dunaj ponudil nekaj ozemeljskih sprememb v njeno korist.

Kako je nastale razmere spremljalo in doživljalo prebivalstvo? Čeprav so bila do tega trenutka bojišča daleč stran, so vseeno čutili posledice zaradi odsotnosti sinov in mož ter vsesplošnega pomanjkanja. Če je bilo prebivalstvo že pred zasedbo preplašeno, nejeverno in nepripravljeno, so se v tem trenutku stiske še poglobile in avstro-ogrška država – čeprav je imela ves čas nevšečnosti z Italijo – ni storila veliko za pomiritev prebivalstva. To se je znašlo po svoje. Prisluhnilo so bolj ali manj glasnim govoricam in se odzivali na dane razmere. Šele maja, tik pred vojno napovedjo, je država sprejela vrsto ukrepov za zaščito prebivalstva, saj so se razmere zaostrile do te mere, da je bil spopad dejansko le še vprašanje časa. Ob zaostritvi odnosov med državama je Avstrija povečala število vojaštva ob meji in postopoma začela izvajati evakuacijo. Najprej je preselila urade Okrajnega glavarstva Tolmin v Cerčno⁵ in nato v Škofjo Loko. Podobno so postopali v šolstvu. Učiteljica na oddelku idrijske čipkarske šole v Bovcu je nadzornika čipkarskih šol že konec aprila opozorila, da je vojaška komanda zaradi napetega položaja ob zahodni meji izdala ukaz o izpraznitvi obmejnega območja. Nadzornik vseh čipkarskih šol v monarhiji Ivan Vogelnic, ki je imel sedež v Idriji, je nato šele po mesecu dni vsem učiteljicam po oddelkih Čipkarske šole Idrija izdal okrožnico z navodili, kako ob morebitnem sovražnem napadu »Lahov« zaščititi sebe in šolsko lastnino. Učiteljice so lahko zapustile nevarne kraje, šele ko so poskrbele za ustrezno zaščito šolskega premoženja. Nadzorniku pa so morale sporočiti naslov novega bivališča.⁶ Vsi črnovojniki, ki so bili zaradi setve na začasnem dopustu, so se morali takoj zgledati nazaj v svoje črnovojniške bataljone.⁷ Okrajna glavarstva z obmejnih območij so razglasila popolno prepoved zasebnega avtomobilskega prometa na celotnem območju med zahodno mejo od Trsta in Primorja do črte od

3 SI_ZAL_IDR/0129, t. e. 165, št. 266.

4 Svoljšak: Slovensko ozemlje med italijanskimi strateškimi načrti in italijansko zasedbo v času prve svetovne vojne, str. 7.

5 Klavara: Koraki skozi meglo, str. 28.

6 SI_ZAL_IDR/0168, t. e. 46, št. 492, 27. 4. 1915.

7 SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 63.



Avstro-ogrška vojska je za popestritev vojaškega življenja upodobila predstavnika sovražne vojske, italijanskega generala Cadorna (desno), in črnogorskega kralja Nikola (levo) kot snežaka sredi Idrije, 1915.

Hrani Mestni muzej Idrija.

Bohinjske Bistrice, Hotavelj, Trate, Dolenjega Logatca, Postojne, Št. Petra do Ilirske Bistrice.⁸

Negotovost zaradi dogajanja ob zahodni meji cesarstva pa se ni čutila samo ob meji, ampak po celi kranjski deželi. Tudi Ljubljanci so zaradi strahu pred razširitvijo vojne v notranjost pogosto razmišljali o odhodu iz Ljubljane. S strahom so spremljali dnevne novice o vse pogostejših incidentih zoper italijansko prebivalstvo na zahodnem delu monarhije, predvsem v narodnostno mešanih mestih Trstu in Pulju. Na dan vojne napovedi pa so jih zaskrbeli »protilaški« izgredi v Trstu z uničevanjem lastnine italijanskih zasebnikov in poškodovanjem časopisne hiše Il Piccolo.⁹

Italijansko rožljanje z orožjem in premeščanje vojske na obmejna območja so avstrijske oblasti spomladi 1915 vzele resneje. Če je imelo ob začetku vojne avstro-ogrsko vojaško vrhovno poveljstvo na zahodni meji nameščeno samo drugorazredno vojaštvo, s katerim naj bi le zadrževalo prodor italijanske vojske, so se razmere s pristopom Italije k antantnim silam spremenile. Pritisk nemškega poveljstva je Avstrijce prisilil k spremembi obrambnega načrta. Hiteli so s krepitvijo obrambne linije takoj za državno mejo v Posočju, 10–15 kilometrov za mejo od Kanina in Rombona do Tržaškega zaliva, kamor so pospešeno dovažali okrepitve. Dne 21. maja je bila ustanovljena 5. ali t. i. Soška armada, ki ji je poveljeval Svetozar Borojevič von Bojna.¹⁰ Zaradi vse očitnejših dogajanj na obeh straneh meje je avstrijska oblast opozarjala prebivalstvo na možne vojaške operacije. Kranjski deželni glavar Ivan Šušteršič je vsem županstvom na Kranjskem izdal okrožnico z navodili, kako ravnati v primeru napada italijanske vojske. Župane in svetnike je pozval, naj zaradi ohranjanja reda in miru med prebivalstvom ostanejo na svojih delovnih mestih in poskrbijo za varnost ljudi in lastnine. Če bo tuja armada prestopila državne meje, bo to le »mimogredoč dogodek,

ki ne bo zapustil v deželi nikakršnih trajnih sledov«¹¹ – je zatrejal Ivan Šušteršič. A usoda tega ozemlja se je z vojno napovedjo Italije 23. maja in začetkom vojnih operacij 24. maja 1915 za več let začela pisati povsem drugače. V vseh državnih institucijah je bilo zaznano protiitalijansko razpoloženje.

Italijansko vojaško kolesje, ki se je sicer že nekaj časa počasi vrtelo, je v tem trenutku začelo delovati v polnem zagonu in poti nazaj ni bilo več. Italijanska vlada je 23. maja 1915 ob podpori parlamenta in kralja izročila vojno napoved avstro-ogrskemu veleposlaniku v Rimu in 24. maja je vojska že prestopila mejo. Vrhovno poveljstvo italijanske vojske je odprlo 600 kilometrov dolgo fronto na celotni meji med državama; južni del fronte se je imenoval soška fronta. Prvi udar je Italija izvedla na soškem bojišču. Prekoračila je mejo in začela postopoma zasedati avstrijsko državno ozemlje vključno z slovenskim etničnim ozemljem. To so bile občine političnih okrajev Gorica (Anhovo, Ločnik, Števerjan, Šmartno-Kojsko, Biljana, Kožbana, Medana, Dolenje) in Tolmin (Bovec, Breginj, Čezsoča, Drežnica, Idrsko, Kobarid, Kred, Libušnje, Livek-Sedlo, Srpenica, Trnovo ob Soči, Volče, Žaga).

Izdaja dolgoletne avstrijske zaveznice je sprožila val ogorčenja. Avstrijski cesar Franc Jožef I. je 24. maja 1915 izdal manifest Mojim narodom, s katerim je obvestil in nagovoril državljane z besedami: »Kralj Italijanski Mi je napovedal vojno. Zvestobo je prelomila kraljevina italijanska svojima zaveznikoma kakor zgodovina ne pozna enakega.«¹² Z manifestom je želel dvigniti moralo in vdanost tako prebivalstva kot vojske. Kmalu mu je sledil deželni glavar Šušteršič, ki je želel z okrožnico vsem občinam na Kranjskem dvigniti narodovo vdanost in ljubezen do cesarja ter apelirati na narod, naj v duhu vsi za enega, eden za vse združijo svoje moči v boju proti »dednemu sovražniku, verolomnemu Lahu«.¹³ Tudi ljubljani-

⁸ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 63.

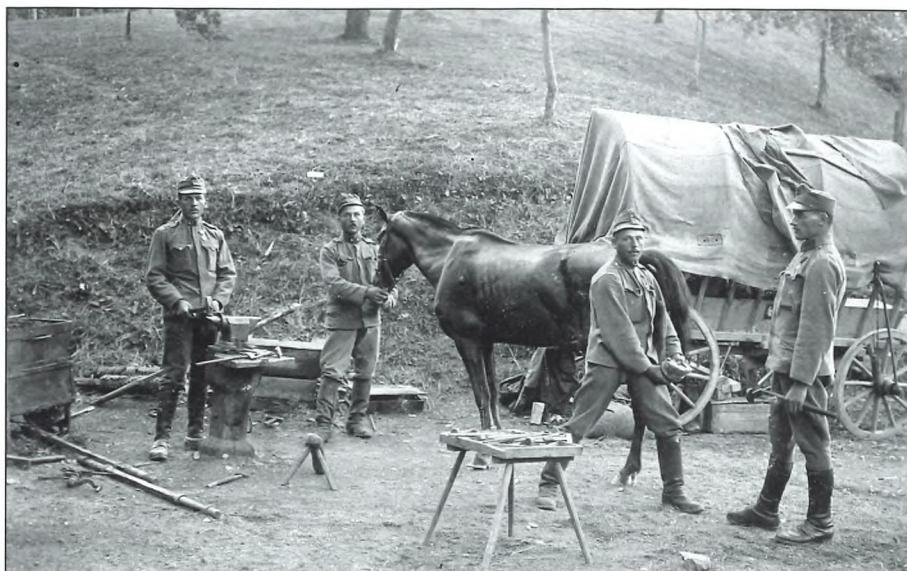
⁹ Milčinski: *Dnevnik 1914–1920*, str. 108.

¹⁰ Guštin: *Soška fronta*, str. 131.

¹¹ SI_ZAL_IDR/0100, t. e. 9, a. e. 105, 19. 5. 1915.

¹² *Slovenski narod*, posebna izdaja, 1915.

¹³ SI_ZAL_IDR/0129, t. e. 165, Razglas št. 8900, 4. 6. 1915.



Podkovski kovači iz Idrije kot vojaki med prvo svetovno vojno. Konji so bili v vojni zelo pomembni in veliko jih je poginilo. Za njihovo vzdrževanje je vojska potrebovala večje število podkovskih kovačev, ki jih je tudi s časopisnimi oglasi iskala po vsej državi. Tisti, ki so se javili prostovoljno, so bili oproščeni črnovojniške službe.

Slovenski narod, 31. 5. 1915, št. 122, str. 1. Fotografija, hrani Mestni muzej Idrija.

ski občinski svet je obsodil sovražni napad. Poudaril je, da bodo hrabri slovenski sinovi še enkrat dokazali¹⁴ svojo hrabrost in branili lepo slovensko zemljo. V poslanici so svetniki zapisali: »Če je Italija hotela imeti vojno, naj jo ima! Mi stalno zaupamo v moč starodavne svoje Avstrije.« Svoje pozdrave so poslali na vsa bojišča in vladi sporočili svojo ponovno prisego zvestobe in vdanosti cesarju Francu Jožefu I.¹⁵ Okrajna glavarstva v neposredni bližini fronte so skoraj vsak dan izdajala razglas za razglasom, s katerimi so v interesu javnega reda in miru obveščali prebivalstvo. Razglasi so morali biti izobešeni na vseh oglasnih deskah po občinah. Čeprav je bilo gibanje prebivalstva omejeno že pred napadom, so omejitve po napadu še poosttrili. Na ukaz c.-kr. 16. kornega in rajonskega vojaškega poveljstva s sedežem v Dornberku je Okrajno glavarstvo v Logatcu odredilo, da se morajo v vseh občinah oz. krajih, kjer je bila nastanjena vojska, ali pa se je skoznje premikala, ter v vseh krajih ob železnici uvesti naslednje ukrepe: zapreti vinotoče, gostilne in kavarne že ob 20. uri, spoštovati policijsko uro od 21. do 5. ure ter zatemniti vsa stanovanja. Še posebej dosledno so se morali držati navodil v občini Logatec, kjer je bila nastanjena vojska in kjer sta se odvijala glavni potniški in transportni železniški promet, ter v občinah Idrija, Spodnja Idrija, Čekovnik, Žiri, Vojsko in Črni Vrh, ki so bile v neposredni bližini bojnega ozemlja.¹⁶ Železniška proga skozi Logatec je bila ves čas močno zastražena. Zaradi kršitve omejitve gibanja ob železnici in neupoštevanja navodil stražarjev so bili ti prisiljeni streljati na kršitelje, če so koga zalotili ob progi.¹⁷ Županstva so morala zavrnila vse prošnje za dopust vojakov zaradi košnje, čeprav je civilno prebivalstvo pri kmečkih opravilih močno pogrešalo moško delovno silo.¹⁸

Italijanski vojaki so bili nemalo presenečeni, saj so ob prihodu na območje s slovensko govorečim prebivalstvom pričakovali izobešene italijanske trobojnice in navdušenje nad njihovim »osvoboditelskim« prihodom, doživeli pa le sovražno razpoloženje. Vojaška propaganda italijanskega vrhovnega poveljstva jim je namreč ves čas priprav na vojno sporočala, da se bodo podali v boj za osvoboditev italijanske zemlje in ljudi.

Na zasedenih območjih je prebivalstvo s strahom in tudi z zadržanostjo spremljalo prihod okupacijskih enot. Nemalokrat so za red in mir najprej poskrbeli duhovniki, ki so poskušali ljudi pomiriti s pozivi, naj ostajajo mirni in miroljubni, ker bi vsakršni izgredi škodili predvsem njim.¹⁹

Italijanska vojska je na zasedenem ozemlju takoj razglasila izredno stanje. Okoli 12.000 prebivalcev, ki so živeli na ožjem ozemlju fronte, so izselili, ostalim pa so strogo nadzorovali njihovo gibanje. Vsakršno sovražno obnašanje do italijanskih čet so bili pripravljene strogo kaznovati pred vojaškim sodiščem. Preventivno so izseljevali vse, predvsem njihovemu režimu nevarne osebe. Znana je bila »špijonska psihoza«, ki so jo raznesli med prebivalstvo in je bila ustvarjena z govoricami o vseh mogočih prisluškovanjih na vse možne načine. Najprej je občutila teror duhovščina in aretacijam so sledile internacije v notranjost Italije. Italijanske oblasti so pohitele tudi z uvajanjem italijanskega jezika v urade in javno življenje na splošno. Slovenska imena krajev so zamenjali z italijanskimi ter poitalijanili slovenska osebna imena in priimke. Slovencem je zdaj razen vojnih strahot grozila še izguba narodne identitete.²⁰

14 V obeh bitkah, ki sta bili odločilni za italijansko neodvisnost (bitka pri Novari leta 1849 in bitka pri Custozi leta 1866), so se izkazali slovenski vojaki.

15 SI_ZAL_LJU/0489, t. e. 2211, fol. 424.

16 SI_ZAL_IDR/0129, t. e. 165, Razglas št. 10261, 20. 6. 1915.

17 SI_ZAL_IDR/0129, t. e. 165, Razglas št. 426/mob, 16. 6. 1915.

18 SI_ZAL_IDR/0129, t. e. 165, Razglas št. 10186, 18. 6. 1915.

19 Sedmak: Življenje v Kobaridu med prvo svetovno vojno, str. 41.

20 Svoljšak: Slovensko ozemlje med italijanskimi strateškimi načrti in italijansko zasedbo v času prve svetovne vojne, str. 6–12.

Sl. 10552

Vsem županstvom!

Vsi vojaki od črnovojniškega bataljona št. 154 ki so prišli na dopust za čas setve in se nahajajo v tamonjski občini, morajo takoj zopet v vojaško službovanje oditi k stotniki guvernerovega bataljona od katere so dopust dobili, Ta ukaz velja tudi za iste če njiht dopust se ni potekel.

v. R. okrajno glavarstvo
Kranj, dne 6./5. 1915



Poziv črnovojnikom o takojšnji prekinitvi dopusta, Kranj, 6. 5. 1915.

SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka t. e. 63.

Viri

- SI_ZAL_IDR/0168, Čipkarska šola Idrija.
- SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija.
- SI_ZAL_IDR/0100, Občina Čekovnik.
- SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka.
- SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic.
- SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, t. e. 2211, fol. 424.
- Slovenski narod, posebna izdaja, 1915.

Literatura

- Svoljšak, Petra: Soča, sveta reka, Zbirka Korenine, Ljubljana, Nova revija, 2003.
- Svoljšak, Petra: Slovensko ozemlje med italijanskimi strateškimi načrti in italijansko zasedbo v času prve svetovne vojne, Zgodovina v šoli, XV, 2006, št. 1–2.
- Klavara, Vasja: Koraki skozi meglo: Soška fronta – Kobarid – Tolmin 1915–1917, Celovec, Mohorjeva družba, 1994.
- Milčinski, Fran: Dnevnik 1914–1920, Ljubljana, Slovenska matica, 2000.
- Guštin, Damjan: Soška fronta, Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005.
- Sedmak, Drago: Življenje v Kobaridu med prvo svetovno vojno, Celovec, Mohorjeva družba, 2001.

Summary**The New War – Italy joins the war and the battle for the Slovenian territory**

The Italian desire for transferring their border to the Soča river, thus rounding up their eastern political border, outlined during the period of Italian unification in the middle of the 19th century, had been known in the past. Their appetites were finally satisfied when they joined the war on the side of the Triple Entente in 1915. Even though Italy became part of the Triple Alliance with Austria and Germany in 1882, it declared neutrality when the First World War broke out. It did not however remain idle, but quietly prepared a strategic plan for the expansion of its eastern border, cunningly negotiating between warring parties, and probing which side would offer the most. After the Triple Entente promised expansion to the east, Italy signed the London Pact on 26th April 1915, pledging to join the war on their side and at the same time breaking with the Triple Alliance without remorse.

Because Italian territorial aspirations did not relate to any territory of the Triple Entente, the Triple Entente promised the Slovenian and Croatian ethnic territories to Italy without obligating it to adhere to any protection of rights of the populace in that area. The Italian army declared war on Austro-Hungary on 23rd May 1915 with support of the King and Parliament, crossed the border a day later and began with the occupation of the Austrian territory, including the Slovenian ethnic territories in the political districts of Gorica and Tolmin. Thus opened the Isonzo front, where Slovenian soldiers courageously defended their homes.

Zusammenfassung**Neuer Krieg – Eintritt Italiens in den Krieg und der Kampf um das slowenische Gebiet**

Die Italiener verborgen in der Vergangenheit nie ihre Absicht, die Grenze an den Fluss Insonzo/Soča verschieben zu wollen, um damit ihre politische Grenze im Osten, die Mitte des 19. Jahrhunderts mit der Vereinigung Italiens festgelegt wurde, zu ziehen. Ihr Wunsch glühte bis zum Eintritt Italiens in den Krieg an der Seite der Entente im Jahr 1915. Obwohl Italien den Dreibund mit Deutschland und Österreich-Ungarn schloss, erklärte es beim Ausbruch des Ersten Weltkriegs seine Neutralität. Es blieb aber nicht untätig, sondern bereitete geheim einen strategischen Plan für den Ausbau seiner östlichen Grenze vor, bewegte sich mit seinen geheimen Verhandlungen geschickt zwischen den beiden kriegführenden Seiten und wartete, welche als Gegenleistung für den Kriegseintritt, mehr anbieten würde.

Nachdem die westlichen Alliierten Italien die Expansion Richtung Osten zusicherten, wurde am 26. April 1915 der Londoner Vertrag geschlossen, womit sich Italien bereit erklärte, auf der Seite der Entente in den Krieg einzutreten. Gleichzeitig verließ Italien ohne schlechtes Gewissen den Dreibund mit den Mittelmächten. Die Entente versprach Italien, frei von jeglichen Verpflichtungen gegenüber den Slowenen und Kroaten, das slowenische und kroatische ethnische Gebiet zu erhalten. Am 23. Mai 1915 erklärte die italienische Armee mit der Unterstützung des Königs und des Parlaments Österreich-Ungarn den Krieg, einen Tag später wurde die Grenze überschritten und allmählich begann die Besetzung des österreichischen Staatsgebietes einschließlich des slowenischen ethnischen Gebietes der politischen Bezirke Görz/Gorica und Tolmein/Tolmin. Es begannen die Isonzoschlachten, bei denen die slowenischen Soldaten tapfer ihre Heimat verteidigten.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)"1914/1915"(082)
355.48(=163.6)"1914/1918"(082)

KUGE, lakote in vojske - reši nas, o Gospod! : Kranjska v prvem letu vélike vojne
/ [priprava zbornika Elizabeta Eržen Podlipnik ... [et al.] ; prevodi Hana Habjan
(angleščina), Dunja Mušič (nemščina)]. - Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2014

ISBN 978-961-6247-38-2
1. Eržen Podlipnik, Elizabeta
274440960

Razstavo so podprli



REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO



Mestna občina
Ljubljana



Inštitut za novejšo zgodovino

Sponzorji



TREVIS

GEA CONSULT



mikrografija

LOGITUS

OPP Vidibald Žižek d.o.o.



Donatorji



Mestna občina Novo mesto



Občina Škofja Loka



Občina Logatec



Občina Bled

